

ARCHIMANDRYTA ANDRZEJ BORKOWSKI

MIĘDZY KONSTANTYNOPOLEM A MOSKWĄ

ŹRÓDŁA GRECKIE DO AUTOKEFALII
KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO
W RZECZYPOSPOLITEJ (1919-1927)

BIAŁYSTOK 2015

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Metropolita Sawa (Hrycuniak)
prof. zw. dr hab. Antoni Mironowicz

Opracowanie graficzne:

Jerzy Grycuk

Redakcja:

Elżbieta Kozłowska-Świątkowska

Korekta: Zespół

Redakcja techniczna i skład:

Jerzy Grycuk

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2015

Fotografie:

Ze zbiorów Prawosławnego Archiwum Metropolitalnego

Fotografia na okładce:

Spotkanie z patriarchą ekumenicznym Bazylim III w Konstantynopolu na Fanarze (1927)

Fotografie na wyklejkach:

Cerkiew Hagia Sophia, Cerkiew patriarchsza św. Jerzego na Fanarze

Wydano nakładem

Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku

ISBN 978-83-7431-466-4

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

15-097 Białystok

ul. M. Skłodowskiej-Curie 14

<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa:

Quick Druk s.c., Łódź

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Rozdział I

Władze państwowe wobec uzyskania autokefalii Kościoła

prawosławnego w Rzeczypospolitej 19

1. Organizacja Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej po 1918 roku.....	21
1.1. Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej 1918-1922.....	23
1.2. Powołanie egzarchatu patriarchatu moskiewskiego w Rzeczypospolitej.....	26
1.3. Mianowanie pierwszego metropolity Jerzego Jaroszewskiego	29
1.4. Synod warszawski 28-30 czerwca 1922 roku.....	31
2. Procedura uzyskania autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej	33
2.1. Synod poczajowski w maju 1922 roku	33
2.2. Synod warszawski w czerwcu 1922 roku	34
2.3. Stanowisko Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego za granicą w sprawie autokefalii	37
2.4. Sprawa biskupów Elewteriusza i Włodzimierza	41
2.5. Zabójstwo metropolity Jerzego Jaroszewskiego i wybór nowego zwierzchnika	43
2.6. Powrót Tichona Bielawina na urząd patriarchy moskiewskiego i jego stanowisko wobec autokefalii	46

Rozdział II

Zabiegi władz polskich o zgodę na autokefalię patriarchatu

ekumenicznego..... 51

1. Sytuacja patriarchatu ekumenicznego w obliczu przemian politycznych na Bałkanach i Azji Mniejszej na początku XX wieku.....	53
2. Rozmowy wstępne rządu polskiego z patriarchatem ekumenicznym w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (1920-1922)	57
3. Kwestia udzielenia autokefalii za czasów patriarchy ekumenicznego Melecjusza IV (1922-1923)	65

4. Negocjacje w sprawie autokefalii w okresie patriarchatu Grzegorza VII (1923-1924)	76
4.1. Sprawa reformy kalendarza	78
4.2. Raport metropolity Kizyku Kallinika w sprawie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce	87

Rozdział III

Przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w II Rzeczypospolitej ...	101
1. Warunki i procedura przyznania autokefalii	103
2. Patriarszy i synodalny <i>Tomos</i> z 13 listopada 1924 roku	107
3. Wybór patriarchy ekumenicznego Konstantego VI i jego stanowisko wobec autokefalii	112
4. Stanowisko metropolity Sergiusza wobec autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej	119
5. Wybór patriarchy ekumenicznego Bazylego III i przekazanie patriarszego i synodalnego Tomosu o autokefalii	125
6. Wizyta metropolity Dionizego w autokefalicznych Kościołach prawosławnych. ...	134
Epilog	141

Aneksy

Aneks 1. Pismo patriarchy ekumenicznego Melecjusza do przedstawiciela rządu polskie- go w Konstantynopolu Władysława Baranowskiego, w którym błogosławi wybór Dionizego na Arcybiskupa Warszawskiego i całej Polski oraz uznaje tytuły przy- znane jego poprzednikowi przez patriarchę moskiewskiego Tichona	151
Aneks 2. Pismo patriarchy ekumenicznego Melecjusza do metropolity Dionizego, w któ- rym wyraża swą radość z objęcia przez niego stanowiska zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce oraz zapowiada przybycie delegacji patriarchatu do Polski.	153
Aneks 3. Historyczno-kanoniczny raport metropolity Kizyku Kallinika w sprawie przy- znania autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce, przedstawiony Świętemu Synodowi w Konstantynopolu	156
Aneks 4. Patriarszy i synodalny <i>Tomos</i> o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławne- mu w Polsce.	164
Aneks 5. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce oraz bezpiecznego przesłania tomosu o autokefalii Me- tropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu.	171

Aneks 6. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do metropolity Dionizego w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce. . . .	174
Aneks 7. Orędzie patriarchy Konstantyna VI do zwierzchników Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych z dnia 13 stycznia 1925 roku o przyznaniu autokefalii Kościołowi.	177
Aneks 8. Patriarsza i synodalna uchwała o przyznaniu Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu tytułu „Wielce Błogosławionego”	182
Aneks 9. Pismo patriarchy ekumenicznego Bazylego III do metropolity Dionizego powiadamiające o przyznaniu tytułu „Wielce Błogosławiony” wraz z patriarszą i synodalną uchwałą z dnia 7 kwietnia 1927 roku.	185
Dokumenty i zdjęcia.	187
Summary.	211
Περίληψη	217
Резюме	223
Bibliografia	231
Indeks osobowy.	245
Wykaz ilustracji.	251
Wykaz skrótów	253

Wstęp

Termin „autokefalia” nie określa konkretnej i stałej we wszystkich epokach formy niezależności kościelnej. Pojęcie niezależności, pomimo funkcjonowania w kościelnej terminologii począwszy od epoki pojawienia się jej w IV i V wieku, początkowo nie posiadało konkretnego zasięgu. Utożsamianie się z pojęciem niezależności odbywało się stopniowo i zapanowało znacznie później¹. W tradycji kościelnej termin „autokefalia” pojawił się i wszedł w użycie w połączeniu z tytułem arcybiskupa, dodając mu dodatkowej powagi. Zasadniczym przywilejem „autokefalicznego arcybiskupa” była jego odrębność w stosunku do lokalnego metropolity i bezpośrednia zależność od patriarchy. „Autokefaliczny arcybiskup” był wyświęcany przez patriarchę, z obowiązkiem jego modlitewnego wspominania². W ten sposób biskup deklarował swą zależność jurysdykcyjną wobec patriarchy. W swym pierwszym stadium, niezależność „autokefalicznego arcybiskupa” była wyraźnie ograniczona i dotyczyła jedynie relacji z lokalnym metropolitą.

Autorytet tytułu arcybiskupa, a zatem również znaczenie „autokefalii” zaczęły wzrastać przede wszystkim począwszy od IX wieku, gdy temat niezależności kościelnej stał się fragmentem szerszych dążeń politycznych słowiańskich władców, a dokładnie carów bułgarskich Borysa i Symeona. Władcy ci byli głęboko przekonani, że ograniczenie wpływów bizantyjskich było możliwe wyłącznie za pośrednictwem uniezależnienia ich Kościoła, gdyż przenikały one głównie za pośrednictwem kościelnych kontaktów oraz duchowej zależności Kościoła bułgarskiego od patriarchatu konstantynopolitańskiego. W konsekwencji wywierania obustronnej pre-

¹ Γεννάδιος μητροπολίτης Ηλίουπόλεως, *Το Αυτοκέφαλον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, „Ορθοδοξία” 5 (1930) 289-295.

² Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ο τίτλος του Αρχιεπισκόπου*, „Θεολογία” 13 (1935) 289-295. Γ. Κονιδάρης, *Περί τον τίτλον του „Αρχιεπισκόπου”*, Αθήναι 1963-4, s. 28.

sji: kościelnej i politycznej, ukształtowała się nowa forma „autokefalicznego arcybiskupa”, która wyprzedziła dotychczasową pozycję metropolity, zajmując stanowisko bezpośrednio po patriarche³.

Jednakże podniesienie jej statusu nie oznaczało całkowitej niezależności Kościoła bułgarskiego, a więc także stanowiska „autokefalicznego arcybiskupa”. Wiele zobowiązań i niejasności wokół jej szczególnych przywilejów były regularnym pretekstem do dyskusji, pozostawiając temat niezależności kwestią otwartą. Patriarchat ekumeniczny mógł zatem w każdym momencie ingerować w wewnętrzne jej sprawy, zachowując, a w pewnych okresach nawet poszerzać swe kompetencje jurysdykcyjne na obszarze podlegającym bułgarskiej administracji kościelnej. Przez cały czas trwania tego przejściowego etapu patriarchat konstantynopolitański nie zrzekł się przywileju wyświęcania arcybiskupa bułgarskiego. Należy nadmienić, że prawo chirotonii stanowiło istotny element dominującej władzy patriarchy w połączeniu ze zobowiązaniem wyświęconego do jego wspominania⁴. Z tego powodu pojęcia „autokefalii” nie należy utożsamiać z „niezależnością” i traktować jako niezmiennie dla każdej epoki. Kościół bułgarski przeszedł przez wiele etapów zanim otrzymał kanonicznie uznaną całkowitą niezależność.

Podczas trwającego procesu autokefalizacji nie tylko bułgarskiego, ale także pozostałych Kościołów słowiańskich nie sformułowano powszechnie przyjętych zasad wokół autokefalii. Inicjatywa zawsze należała do władz państwowych uzależniając jej zasadność od stopnia politycznej niezależności ubiegającego się o nią państwa⁵. Natomiast odnośnie do kwestii motywów, które wpływały na ukształtowanie się autokefalii jakiegoś Kościoła istnieje wiele nieścisłości na skutek faktu, iż w kanonach kościelnych nie posiadamy na ten temat żadnego konkretnego przyczynku. Święte kanony

³ Γ. Κονιδάρης, *Η θέσις της Εκκλησίας Βουλγαρίας έναντι του Οικουμενικού Θρόνου επί Τσιμισκή*, „Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών” 18 (1943) 306-313. Idem, *Η θέσις της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον Θ' και τον Ι' αιώνα*, „Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών” 18 (1943) 135-146.

⁴ Zob. Komentarz Zonarasa 6 kanonu I Soboru Powszechnego. Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων των Αγίων και Πανευφύμων Αποστόλων, και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, t. Β', Αθηνήσιν, εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφυλακός 1852, s. 129.

⁵ Ι. Χ. Ταρνανίδης, *Θεωρία και πράξη στην ιστορική εξέλιξη του αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών*, Θεσσαλονίκη 2006, s. 77-136.

nie przewidują wszystkich czynników, które usprawiedliwiałyby ogłoszenie autokefalii, gdyż sprawa administracji kościelnej nie jest elementem chrześcijańskiego dogmatu, ale rezultatem doświadczenia i stopniowego kształtowania się, na które istotnie wpływa środowisko społeczne. W procesie kształtowania się „autokefalii”, jako ustroju autonomicznego w ramach Kościoła Wschodu święte kanony nie tylko nie przeciwstawiły się temu, ale w wielu przypadkach raczej dostosowały się do nowej sytuacji. Święte kanony jak trafnie zauważył metropolita Sardyki Maksym nie poprzedzają wydarzeń historycznych w życiu Kościoła, ale przeciwnie powyższy fakt prowadzi do sformułowania nowych kanonów, wyrażających doświadczenie kształtujące świadomość kościelną na skutek tychże faktów historycznych⁶. Według Jarosława Sokołowskiego w prawie zwyczajowym autokefalii należy wyodrębnić następujące warunki: posiadanie przynajmniej trzech biskupów czynnych, zaistnienie specjalnych okoliczności, jak np. zmiana granic państwa⁷, zgoda na autokefalię Kościoła macierzystego i wszystkich Kościołów autokefalicznych, nawiązanie wspólnoty kanonicznej ze wszystkimi Kościołami autokefalicznymi⁸. Sobory Powszechne w praktyce nie zajmowały się udzielaniem autokefalii poza nielicznymi wyjątkami, z tego względu wyłącznym nośnikiem tej władzy pozostawało ciało ustawodawcze biskupów poszczególnego Kościoła autokefalicznego⁹.

Początkowo zarządzanie Kościołem oraz podział na biskupstwa, a nieco później metropolie i patriarchaty były kwestią czysto wewnętrzną. Najwyższą władzę zwierzchnią posiadali Apostołowie lub ciało biskupów, bez zewnętrznej ingerencji politycznej. Powyższy stan był całkowicie zrozumiały, albowiem początkowo imperium było niechętne wobec nowej wiary. Sytuacja ulega zmianie w momencie, gdy państwo przyjmuje chrześcijaństwo, a władza świecka zaczyna wtrącać się w administrację kościelną. W historii Bizancjum znajdujemy liczne przykłady prób na-

⁶ Μάξιμος, μητροπολίτης Σαρδένων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1972, s. 122.

⁷ Inną okolicznością, która wpływała na proces powstawania Kościołów autokefalicznych był fakt oddalenia terytorialnego. Powyższym motywem posłużyły się Kościoły Rosji i Serbii. T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, Kraków 2008, s. 361.

⁸ J. Sokołowski, *Autokefaliczne Kościoły prawosławne*, „Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej” t. I zeszyt 7 (2013) 261-262.

⁹ С. Троицкий, *О церковной автокефалии*, „Журнал Московской Патриархии” 7 (1948) 33-54.

rzucania władzy cesarskiej Kościołowi. Powyższa polityka była rezultatem pojmowania władzy cesarskiej jako *Pontifex Maximum*, odziedziczonej od Rzymian, lub nieuniknionych wykroczeń wszechmocnych cesarzy, którzy często lekceważyli kanony kościelne, w celu realizowania osobistych politycznych dążeń i ambicji. W tej sytuacji Kościół usiłował przeciwstawić się w zbiorowych uchwałach oraz decyzjach Soborów Powszechnych. Przykładem takiego sprzeciwu wobec ingerencji władzy świeckiej w sprawy natury dogmatycznej stanowi 8 kanon III Soboru Powszechnego, który uchwalił, aby każda diecezja zachowała należne jej prawa dodając, że „jeśli zaś ktośkolwiek przedłoży postanowienie niezgodne z tym, jakie dzisiaj zapadło, to zgodnie z orzeczeniem Świętego Soboru Powszechnego, nie będzie ono skutecznym”¹⁰. Pretekstem do powyższego sformułowania było nieugięte stanowisko biskupów antiocheńskich do zarządzania Kościołem cypryjskim. Uzasadniając swe żądania odwoływali się do 6 kanonu I Soboru Powszechnego, który uchwalił, aby zostały „zachowane prerogatywy Kościoła w Antiochii i innych diecezjach”¹¹. Wspierali się także przychylnością administracji świeckiej, albowiem Cypr podlegał okręgowi temy Anatolii. III Sobór Powszechny pozostawał poza oddziaływaniem czynników politycznych. W rezultacie przyznał „autokefalię” Kościołowi cypryjskiemu następująca uchwała:

przełożeni świętych Kościołów na Cyprze są, według kanonów świętych Ojców oraz zgodnie ze starym prawem zwyczajowym, uprawnieni osobiście dokonywać konsekracji wielce bogobojnych biskupów, bez jakichkolwiek względem ich pretensji i ograniczeń¹².

Przykładem wyraźnego sprzeciwu Kościoła wobec cesarskiej ingerencji w V wieku może być zdarzenie, którym zajął się IV Sobór Powszechny w Chalcedonie. Na zebraniu soborowym wybuchł spór między metropolitą Tyru Focjuszem i jego biskupem diecezji Biretu Eustachiuszem. Ostatni został podniesiony do godności metropolity rozporządzeniem cesarza

¹⁰ A. Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, Hajnówka 2000, s. 50. Γ. Α. Πάλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. 2, s. 204.

¹¹ A. Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, s. 37. Γ. Α. Πάλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. 2, s. 128.

¹² A. Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, s. 49. Γ. Α. Πάλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. 2, s. 203.

Teodozjusza II. W powyższej sprawie metropolita Focjusz zwrócił się początkowo do cesarzy Walentyniana i Marcjana, którzy przekazali sprawę pod obrady wspomnianego Soboru. Po odczytanej relacji Focjusza i żywej dyskusji zainteresowanych stron Sobór orzekł, że nieważnymi są wszelkie argumenty polityczne, które stoją w sprzeczności ze świętymi kanonami¹³. W obydwu przypadkach przeważyły interesy Kościoła zobowiązujące władze świeckie do przyjęcia powyższych uchwał.

Przytoczone przykłady świadczą o teoretycznej niezależności kościelnej i sile. Jednak w praktyce wykroczenia cesarskie były niewymiernie liczniejsze. Były tak częste, że sprawiały wrażenie reguły, z czasem zostały ukryte również ze strony teoretycznej przez egzegetów kanonów kościelnych. Przykładowo, Teodor Balsamon w egzegezie 15 kanonu Synodu w Kartaginie, usiłując bronić stanowiska cesarza wyraźnie przesadził twierdząc, że „cesarz nie podlega ani prawom ani kanonom”¹⁴. Do jakiego stopnia, wydawałaby się, wyolbrzymiona egzegeza Balsamona, to jednak pozostaje najbardziej zbliżoną do rzeczywistości niż konserwatywne stanowisko innych kanonistów. Pogląd wyższości głosu cesarskiego wobec prawa i kanonów był często wyrażany przez poszczególnych patriarchów. Przykładowo, patriarcha Jan XIII Glikis (1316-1320) twierdził, że cesarz wśród licznych przywilejów posiada prawo do awansowania jakiegokolwiek Kościoła i jeśli zapragnie może mu nadać wyższy stopień i odwrotnie, przyczynić się do degradacji, jeśli uważa to za słuszne¹⁵.

Jeśli rzeczywiście redakcja *Epanagogi* należała do patriarchy Focjusza, wówczas staje się bardziej zrozumiałą zasada zawarta w jego piśmie do papieża Mikołaja I, że „prawa dotyczące spraw kościelnych, a w szczególności tych parafialnych, powinno dostosować się do zmian politycznych i administracyjnych”¹⁶. Ponieważ tak tutaj, jak również w *Epanagodze* jest wyraźnie widoczna tendencja patriarchy do utożsamiania granic wpływów

¹³ J. Dom. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Colectio*, Florencja-Wenecja 1759-1794, t. VII, s. 95-97.

¹⁴ Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. 3, s. 349-350.

¹⁵ *Acta et Diplomata Albaniae mediae aetatis illustrantia*, t. I, Vindobonae 1913, s. 94-95.

¹⁶ Φωτίου του σοφωτάτου και αγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Επιστολαί. Τω τα πάντα αγιωτάτω, ιερωτάτω αδελφώ και συλλειτουργώ, Νικολάω Πάπα της Πρεσβυτέρας Ρώμης, Φώτιος Επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης*. Επιστολή Γ' / Θ', wyd. υπό Ιω. Ν. Βαλέττα, εν Λονδίνω 1864, s. 162.

patriarchatu z granicami Cesarstwa, logicznym pozostaje, że inicjatywa i pierwszeństwo w kształtowaniu się tych granic posiada władza świecka. Ponadto, jeśli weźmiemy pod uwagę, iż w epoce, gdy formułowane są owe teorie siły, Bizancjum znajdowały się w fazie dynamicznego rozwoju, a nadzieje poszerzania granic państwowych bardzo żywe, wówczas stanowisko zajmowane przez Focjusza wydaje się całkowicie usprawiedliwione. Przykładem podobnej polityki jest stanowisko biskupów Wschodu podczas Synodu w 879 roku, na którym postawiono pod obrady sprawę jurysdykcji Kościoła Zachodniego nad Kościołem bułgarskim. Po długiej dyskusji Focjusz wyraził swą niemoc do przekazania papieżowi tego, co żądał, gdyż na przeszkodzie stał cesarz¹⁷.

Na podstawie powyższego przeglądu historycznego we wczesnym okresie życia Kościoła aż do pojawienia się roszczeń słowiańskich było jasne, że nadrzędną władzą posiadającą inicjatywę do podnoszenia różnych diecezji kościelnych na wyższy stopień była decyzja cesarza. Władze kościelne uczestniczyły w tych procedurach jedynie teoretycznie i formalnie. W istocie ograniczały się do zatwierdzenia przemian dokonanych przez cesarza. W późniejszym czasie, z czysto kościelnego punktu widzenia, przy nadawaniu poszczególnemu Kościołowi autokefalii zasadniczą rolę odgrywał duchowy autarkizm. Pomimo że większość słowiańskich badaczy w działaniach tronu ekumenicznego zwykle postrzega wyłącznie polityczne korzyści, to jednak należy podkreślić, że dojrzałość duchowa kandydującego do autokefalii Kościoła w żadnym przypadku nie mogła być pominięta. Widzimy zatem, że nadanie wysokiego stanowiska i przywilejów niezależności silnym duchowo i szeroko uznanym we władzach pewnego Kościoła osobowościom odbywa się w sposób zdecydowany, bez zbędnej zwłoki i zastrzeżeń. W przypadku, gdy brakuje dojrzałości w Kościele zwracającym się o autokefalię, wówczas w pełni usprawiedliwiony jest sprzeciw patriarchatu, który celowo utrudnia i opóźnia nadanie autokefalii, tym samym dając do zrozumienia, że jest niemożliwe jej udzielenie.

Ważną rolę w podniesieniu rangi centrum kościelnego odgrywał także znaczenie polityczne miasta, w którym znajdowała się jego siedziba. W przypadku Konstantynopola nie tylko funkcja stolicy, ale także określona siła i pragnienie cesarzy bizantyjskich były decydującymi czynnikami

¹⁷ Mansi, *Sacrorum Conciliorum*, t. XVII, s. 420.

mi podniesienia do rangi patriarchatu. W przypadku Słowian ten ważny argument przyjął postać narodowo-politycznej odrębności od greckiego patriarchatu. Słowiańscy kanoniści w danym przypadku przytaczają, jako argument 34 kanon apostołski, zgodnie z którym „biskupi każdego narodu znać powinni pierwszego między sobą, za głowę go uważać i nie czynić niczego bez jego decyzji”¹⁸. Nikodem Milas uznał czynnik „naród” za jeden z najważniejszych argumentów udzielenia autokefalii. Natomiast inny znany kanonista Sergiusz Troicki, który utożsamiał się z powyższą egzegezą, określił mianem podstępu zachowanie Konstantynopola wobec Bułgarów, ponieważ usiłując utrzymać ich w obszarze wpływów i zależności dopuścił się zmiany w redakcji *Nomokanonu*, przekazanego im do użytku i tłumaczeń, umyślnie opuszczając słowa „każdego narodu”¹⁹. Grecy kanoniści z kolei odrzucają wszelkie pojęcie „narodowego” Kościoła. Metropolita Sardyki Maksym terminowi „naród” nadaje znaczenie „eparchia” (provincia)²⁰. Jednak niezależnie od znaczenia tego terminu w okresie wczesnochrześcijańskim, należy przyjąć, że w późniejszych latach świadomość narodowa ludu odegrała podstawową rolę w kształtowaniu się poszczególnych państw, z konsekwencjami również w ich kościelnej organizacji i administracji.

Kościoły słowiańskie były utworzone na bazie bizantyjskiej misji Świętych Braci Cyryla i Metodego. Autokefalia ich była produktem określonego politycznego i religijnego procesu. Konstantynopol wraz z materialną i militarną supremacją, zawsze zachowywał pod swą kontrolą poszczególne teorie o politycznej i kościelnej hierarchii tak, by każda forma niezależności wypływała od cesarza bizantyjskiego. W kwestiach administracji kościelnej, gdzie rola cesarza była szczególnie istotna, z reguły obserwujemy współdziałanie z patriarchą. Do tej pory pozostaje niewyjaśniony i wymaga szerszej analizy ustrój owej współpracy cesarza–patriarchy na etapie udzielenia autokefalii Kościołom słowiańskim. Wielu historyków nie uwzględniło światopoglądów danej epoki, zachowując niezakłócony obraz

¹⁸ A. Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, s. 19. Γ. Α. Πάλλης - Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. 2, s. 45.

¹⁹ Zob. I. X. Ταρνανίδης, *Θεωρία και πράξη στην ιστορική εξέλιξη του αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών*, s. 71-72.

²⁰ Μάξιμος, μητροπολίτης Σαρδένων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, s. 232.

systemu hierarchii władzy świeckiej z cesarzem bizantyjskim u szczytu²¹. W rezultacie doprowadziło to do pominięcia rzeczywistego stanowiska innych władców państw w ramach owej hierarchii o charakterze ekumenicznym. Z drugiej strony błędem było uzurpowanie, na podobieństwo cesarza bizantyjskiego, prawa lokalnych carów do wykroczeń i samowoli w stosunku do Kościoła. Nie wzięto pod uwagę, że inicjatywy cesarza bizantyjskiego nie tylko były uznane przez społeczeństwo międzynarodowe ówczesnej epoki, ale także stanowiły w dużym stopniu regułę zachowania politycznego w Bizancjum i poza jego granicami. Podobne próby carów były zwykle skazane na niepowodzenie. Działo się tak, gdyż w pierwszym przypadku mamy do czynienia z bezpiecznym poparciem patriarchatu ekumenicznego, z jego powszechnie uznawanym autorytetem i powagą. Z drugiej strony niewielki autorytet lokalnych władz kościelnych, zależnych przy tym od Konstantynopola, czy to wyzwolonych, czy też samowolnie odłączonych od Matki Kościoła, nie był w stanie usprawiedliwić swych samowolnych czynów.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie procesu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce, oraz wykazanie kanoniczności procedury zainicjowanej przez kręgi rządowe za zgodą hierarchii kościelnej. Niemal we wszystkich przypadkach udzielonych autokefalii czynnikiem przewodnim było przychylnie stanowisko patriarchatu ekumenicznego, który po pozytywnym rozpatrzeniu złożonej prośby wyznaczał komisję przy Świętym Synodzie do zbadania warunków, niezbędnych do uzyskania samodzielności kościelnej.

Dotychczasowy stan wiedzy na temat warunków i procedury nadania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce jest niewystarczający. Zaanalizowanie patriarchatu ekumenicznego w sprawę autokefalii, który znalazł się w tym okresie w trudnym położeniu na skutek zachodzących przemian politycznych na Bałkanach i Azji Mniejszej, wymaga nowego ujęcia. Autor pragnie w swej pracy, z jednej strony, wypełnić istniejącą lukę w historiografii, a z drugiej strony zweryfikować niektóre utarte poglądy. Czyni to z nadzieją, że opracowanie przyczyni się do otwarcia nowych perspektyw badawczych, a być może również zainspiruje do dalszych dociekań nad problemami doty-

²¹ Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, [w:] *О веровањима и схватањима Византинаца*, Београд 1970, s. 238–262.

czącymi warunków i sposobu ogłoszenia autokefalii, a w szczególności kwestii rozbieżności poglądów pojawiających się na etapie określenia kompetentnej władzy kościelnej kierującą procedurą oraz decydującą o jej ogłoszeniu.

Autor wyraża nadzieję, że praca przyczyni się do poszerzenia znajomości w kwestii zaangażowania patriarchatu ekumenicznego w sprawę autokefalii w Polsce i wzrostu wiedzy na ten temat i świadomości w środowisku naukowym. Historyczny proces autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce nie był bowiem przedmiotem szczegółowej pracy badawczej. Wszelkie ogólnikowe historyczne i historyczno-kanoniczne rozprawy dotyczą jedynie tematu, nie wyczerpują go jednak, pozostawiając wiele nierozstrzygniętych zagadnień. Dotychczasowe próby podjęcia powyższego zagadnienia skupiły się na analizie wewnętrznych przemian w Kościele prawosławnym, bez położenia ciężaru badań na wydarzenia z szerszego kręgu, do którego należały omawiane peryferie kościelne, mianowicie patriarchat konstantynopolitański. Analizując powyższy temat nietrudno zauważyć, iż próba usamodzielnienia się Kościoła prawosławnego w Polsce początkowo doprowadziła do zerwania kontaktów z patriarchatem moskiewskim. Natomiast ostateczna decyzja w sprawie autokefalii podzieliła stanowiska hierarchii Świętego Synodu Kościoła rosyjskiego za granicą i Moskwy. Szeroki zakres problematyki zachęca do analizy kwestii autokefalii.

W celu opracowania powyższego tematu wykorzystano nieznane w nauce polskiej źródła greckie, a w szczególności akta Synodu Patriarchatu w Konstantynopolu i Kodeksów korespondencji patriarchatu oraz uchwał administracyjnych Świętego Synodu. Archiwa te są przechowywane w siedzibie patriarchatu i stanowią klucz do zbadania polityki patriarchatów Wschodu odnośnie do autokefalii poszczególnych lokalnych kościołów prawosławnych w Polsce, Grecji, Cyprze, Gruzji, Bułgarii, Serbii, Rumunii, Albanii, Czech i Słowacji. Uzupełnieniem do poznania międzynarodowych aspektów nadania autokefalii w Polsce są akta poszczególnych patriarchatów i synodów prawosławnych przede wszystkim z kręgu bałkańskich kościołów autokefalicznych, przechowywane w Konstantynopolu, Atenach, Jerozolimie, Aleksandrii, Warszawie. W pracy ukazano aspekty polityczne i kanoniczne nadania autokefalii w Polsce oraz porównano je z polityką prowadzoną przez patriarchat konstantynopolitański odnośnie do ustanowień niezależnych administracyjnie od Konstantynopola prowincji kościelnych (Kościoły autokefaliczne i autonomiczne).

Prowadzone przez autora badania i analizy bazowały na dotychczasowych osiągnięciach w tym zakresie nauki międzynarodowej, a w szczególności na pracy z materiałami źródłowymi. We współczesnej polskojęzycznej literaturze naukowej kwestie stanowiące przedmiot zainteresowań procedurą związaną z rozpatrzeniem i zaopiniowaniem przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce był do tej pory poruszany sporadycznie. Wyjątek mogą stanowić jedynie niektóre opracowania naukowe z okresu międzywojennego. Prace te pomijały jednak niezwykle istotny przy autokefalii cały proces i procedurę związaną z negocjacjami przedstawicieli rządu polskiego w Turcji z patriarchatem ekumenicznym oraz stanowisko poszczególnych patriarchów wobec poruszanej kwestii. Temat dotyczący źródeł greckich do autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce nie był zasadniczym przedmiotem zainteresowań kanonistów ani historyków.

W związku z szerokim polem badawczym i związanym z tym wielojęzycznym zakresem materiału, autor zmuszony był dokonać wyboru opracowań najbardziej istotnych i charakterystycznych, które porządkowały przedmiot jego zainteresowań, ale też w pewnym stopniu pomagały w wypracowaniu osobistego spojrzenia na kwestie autokefalii w Kościele prawosławnym w Polsce, stając się próbą analizy zarówno problematyki niezależności kościelnej w Kościele prawosławnym, jak również przedstawieniem genezy rozwoju i współczesnego stanu kwestii autokefalii i sposobu jej ogłaszania.

W trakcie realizacji podjętej pracy badawczej były niezbędne liczne wyjazdy zagraniczne. Autor dziękuje Jego Eminencji Metropolicie prof. zw. dr. hab. Sawie Hrycuniakowi za nieocenioną pomoc nie tylko w kształtowaniu i formacji duchowej, ale również naukowej, dzięki której nie byłyby możliwe studia oraz uzyskanie stypendium naukowego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Atenach. Dziękuję również prof. zw. dr. hab. Antoniemu Mironowiczowi, prof. dr. hab. Dimitrisowi Gonisowi, prof. dr. hab. Vlasisowi Fidasowi, ks. prof. dr. hab. Georgiosowi Metallinosowi oraz prof. dr. hab. Kostasowi Manikasowi, którzy od momentu wprowadzenia mnie do pokrewnej tematyki przedmiotu udzielali profesjonalnych uwag oraz wsparcia. Ponadto wyrażam swą wdzięczność Jego Świątobliwości Patriarsze Ekumenicznemu Bartłomeuszowi za udzielenie zgody na korzystanie ze zbiorów Archiwum Patriarchatu na Fanarze w Stambule, stanowiących klucz do powstania powyższej pracy. Dziękuję Pracownikom archiwów i bibliotek w Atenach, Salonikach, Petersburgu, Wilnie, Grodnie, Moskwie, Warszawie i Białymstoku, którzy z życzliwością udostępnili niezbędne materiały.

ROZDZIAŁ I

WŁADZE PAŃSTWOWE WOBEC UZYSKANIA AUTOKEFALII KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNego W RZECZYPOSPOLITEJ

1.

Organizacja Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej po 1918 roku

Idea autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce pojawiła się jeszcze przed ostatecznym uzyskaniem niepodległości¹. Powstała w kręgach politycznych i była postrzegana, jako próba zerwania powiązań z wrogiem w stosunku do religii i kultury rządem bolszewików. Już 12 listopada 1919 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) wysłało do kompetentnych w tej kwestii organów państwowych komunikat o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce z propozycją jednoczesnych posunięć². W swej treści dokument stwierdzał, że na obszarze Rzeczypospolitej prawosławni wierni nie posiadali kanonicznego zwierzchnika swego Kościoła. Wobec zaistniałej dezorganizacji diecezjalnych konsystorzów duchowieństwo prawosławne nie wiedziało, do kogo miało się zwracać w sprawach kanonicznych. Pozbawieni tym samym własnego zwierzchnika w Polsce czuli się nadal zależni od Kościoła rosyjskiego i jedynie ze względu na panujący na wschodzie chaos po rewolucji bolszewickiej nie byli w stanie utrzymywać kontaktów ze swymi hierarchami. W powstałych okolicznościach ministerstwo proponowało stworzenie w granicach Rzeczypospolitej samorządnej hierarchii prawosławnej, niezależnej od patriarchatu w Mo-

¹ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе ее Блаженнейшего Митрополита Дионисия*, 1923-1933, Варшава 1937, s. 9-10.

² AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 42-44. Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 11211 D.W. 5132 do ministra Spraw Zagranicznych i Spraw Wewnętrznych oraz do Generalnego Komisarza Ziemi Wschodnich z 12 listopada 1919 roku.

skwie. Jednym z argumentów do przeprowadzenia przez władze zmian wewnętrznej struktury kościelnej był podawany przykład mianowania na diecezję warszawską arcybiskupa Serafina w 1918 roku, bez uprzedniej zgody rządu RP. Ministerstwo stało na stanowisku potrzeby pełnej niezależności od obcych wpływów dla Kościoła prawosławnego w Polsce, zwłaszcza Rosji sowieckiej i uważało za pożądane dążenie do jej autokefalii.

Podążając za przykładem innych niedawno utworzonych Kościołów autokefalicznych w Europie Wschodniej, ministerstwo było przekonane o możliwości uzyskania autokefalii również w stosunku do Kościoła prawosławnego w Polsce. Wprowadzenie nowego statusu wewnętrznego zależało zatem przede wszystkim od przychyłnej uchwały hierarchii prawosławnej, przebywającej obecnie na terytorium Rzeczypospolitej oraz inicjatywy i udziału rządu polskiego. Ministerstwo zakładało, że w celu uzyskania korzystnej decyzji hierarchii prawosławnej należało odpowiednio wpłynąć na duchowieństwo prawosławne zabezpieczając jego stan materialny oraz zaspokoić potrzeby wyznaniowe wiernych. Zaznaczało, że królowie Polski wielokrotnie czynili starania w sprawie kościelnej niezależności prawosławnych, zaczynając zawsze od porozumienia się z patriarchatem ekumenicznym. Z tego względu ministerstwo uważało, że sprawę samorządności kościelnej należało skonsultować z władzami duchownymi w Konstantynopolu.

W odpowiedzi na pismo z dnia 12 listopada 1919 roku Ministerstwo Spraw Zagranicznych zakomunikowało, że sprawę uregulowania położenia kanoniczno-prawnego Kościoła prawosławnego w Polsce uważało za nadzwyczaj ważną i pilną. Pomimo wyraźnego utrudnienia spowodowanego brakiem ustalenia granic wschodnich Rzeczypospolitej, zaleciło jak najprędzej przedsięwziąć odpowiednie kroki w celu jego oddzielenia od wpływów patriarchatu moskiewskiego. W powyższej kwestii należało porozumieć się z miejscowym duchowieństwem prawosławnym oraz patriarchatem konstantynopolińskim³.

W dniach 12 lutego oraz 13 kwietnia 1920 roku odbyło się posiedzenie z udziałem przedstawicieli MWRiOP, Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, Zarządu Cywilnego Wołynia i Podola, w celu przedyskutowania spra-

³ AAN, MWRiOP sygn. 960, k. 5. Pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych nr D. 13273/V/19 do Ministerstwa WRiOP (19.11.1919). Zob. M. Papierzyńska-Turek, *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1939*, „Euhemer – Przegląd Religioznawczy” 1-3 (1980) 55.

wy kanonicznej niezależności Kościoła prawosławnego w Polsce. Uczestnicy obrad stwierdzili jednak, że jest jeszcze zbyt wcześnie na podejmowanie rozmów z prawosławną hierarchią na temat autokefalii, ze względu na brak ustalenia granic wschodnich. Zgodzili się z potrzebą szybkiego usunięcia wpływu patriarchatu moskiewskiego na prawosławnych obywateli Rzeczypospolitej, poprzez całkowite uniezależnienie tego Kościoła. Do tego czasu miałby jurysdykcyjnie podlegać patriarchatowi w Konstantynopolu⁴.

1.1. Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej 1918-1922

W związku z powrotem duchownych i wiernych z „biedenstwa”, hierarchia prawosławna była zmuszona do przeprowadzenia ponownej organizacji struktur kościelnych. W 1920 roku w Polsce było trzech hierarchów: wileński Elewteriusz, grodzieńsko-białostocki Włodzimierz oraz krzemieniecki Dionizy. Jednym z pierwszych posunięć rządu polskiego w stosunku do Kościoła prawosławnego w sferze diecezjalnej i terytorialnej organizacji było mianowanie biskupa grodzieńskiego Włodzimierza na administratora dwóch diecezji podległych jurysdykcyjnie Kościołowi rosyjskiemu⁵. Na pierwszą z nich, warszawską i chełmską, Synod w Moskwie wyznaczył początkowo arcybiskupa Serafina, natomiast drugą wołyńską i żytomierską kierował biskup Eulogiusz. Biskupowi Włodzimierzowi, należącego do grona zdeklarowanych zwolenników i współpracowników patriarchy moskiewskiego, nie zależało na bezwzględnym podporządkowaniu się zaleceniom Ministerstwa WRiOP, które z czasem cofnęło mu zezwolenie na

⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 2. Notatka informacyjna dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych z przebiegu konferencji pomiędzy Zarządem Cywilnym Ziem Wschodnich, Zarządem Cywilnym Wołynia i Podola i Ministerstwem Wyznań i Oświecenia Publicznego z 12 lutego 1920 oraz 13 kwietnia 1920 roku. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 105. T. Wronicz, *Zagadnienie autokefalii Cerkwi Prawosławnej w Polsce*, Wilno 1923, s. 4.

⁵ AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 21-32. Protokół z posiedzenia w Wilnie z dnia 24 maja 1920 roku w sprawie świątyń prawosławnych, znajdujących się w granicach państwa polskiego. Pismo Ministerstwa WRiOP do biskupa Włodzimierza z 17 listopada 1920 roku. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 8-9.

zarządzanie diecezjami w granicach Kościoła prawosławnego w Polsce⁶. Władzę w Kościele oraz zarząd diecezją warszawską powierzono, w czerwcu 1920 roku, początkowo biskupowi krzemienieckiemu Dionizemu⁷, a w następnym roku, przybyłemu z Włoch arcybiskupowi Jerzemu (Jaroszewskiemu)⁸. Nowa diecezja pińsko-nowogródzka została utworzona z zachodniej części diecezji mińskiej, która po podpisaniu traktatu ryskiego pozostała na obszarze Polski. Katedrę poleską objął biskup dynesburski Pantelejmon (Rózanowski). Natomiast na diecezję chełmską назначono biskupa bielskiego Sergiusza (Korolowa), który nie pełnił tej funkcji z powodu braku akceptacji przez władze państwowe i pozostawał w monasterze w Jabłecznej⁹. Zarząd nad diecezją wołyńską został powierzony biskupowi krzemienieckiemu Dionizemu (Waledyńskiemu)¹⁰. Wreszcie diecezja wileńska znajdowała się pod zarządem biskupa Elewteriusza. Zaprezentowany stan Kościoła prawosławnego wykrystalizował się w pierwszych latach państwowości polskiej.

W 1922 roku następuje ostateczne uregulowanie granic diecezjalnych, a także zmniejszenie ich liczebności z sześciu do pięciu, poprzez likwidację biskupstwa chełmskiego. W niedługim czasie również uległ zmianie skład

⁶ AAN, MSZ, sygn. 2869, k. 34. Pismo Ministerstwa WRiOP do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 5 września 1921 roku. AAN, MWRiOP, sygn. 991, k. 189. Pismo Ministerstwa WRiOP do biskupa Włodzimierza z 5 września 1921 roku.

⁷ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 105. А. Свитич, *Православная Церковь в Польше и ее автокефалия*, [w:] *Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии (1917-1950)*, Сб.- М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997, s. 96. M. Bendza, *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce*, „ELPIS”, R. V (XVII), z. 7-8, 2003, s. 121.

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 5. Pismo Ministerstwa WRiOP do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 20 czerwca 1921 roku. AAN, MWRiOP, sygn. 1027, k. 193. Pismo Ministerstwa WRiOP do arcybiskupa Jerzego z 5 września 1921 roku. Władysław Jerzy początkowo został mianowany biskupem mińskim a następnie arcybiskupem charkowskim. Po opuszczeniu Rosji został wyznaczony przez przewodniczącego Świętego Synodu Kościoła rosyjskiego za granicą Eulogiusza naczelnym administratorem Kościoła prawosławnego we Włoszech z siedzibą w Bari. Zob. H. E. Wyczawski, *Cerkiew prawosławna*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, 1918-1945, Poznań-Warszawa 1979, s. 88.

⁹ S. Żeleźniakowicz, *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym (1918-1939)*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 3-4 (1982) 14.

¹⁰ A. Opęchowski, *Sylwetka metropolity Dionizego*, „Przegląd Katolicki” nr 5, 29 stycznia 1939 roku, s. 72.

hierarchii. Diecezję wileńską objął Teodozjusz (Teodozjew)¹¹, poleską Aleksander (Inoziemcew)¹² i grodzieńską Aleksy (Gromadzki)¹³.

¹¹ PAM, nr 15, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21 апреля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 10 (1923) 2. Mianowanie biskupa Teodozjusza na diecezję wileńską.

¹² PAM, nr 22, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 11 grudnia 1922 roku. Mianowanie biskupa Aleksandra na diecezję poleską. J. S. Langrod, *O autokefalii prawosławnej w Polsce*, Warszawa 1931, s. 66-67.

¹³ PAM, nr 17, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21 апреля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 10 (1923) 2-3. Mianowanie biskupa Aleksego (1882-1943) na diecezję grodzieńską. Władysław Aleksy był wybitnym hierarchą II Rzeczypospolitej. Urodził się 1/13 listopada 1882 roku w Dokudowie w powiecie białskim guberni siedleckiej. Syn psalmisty, nauczyciel. Był z pochodzenia Ukraińcem. Edukację teologiczną rozpoczął w sierpniu 1898 roku w Prawosławnym Seminarium Duchownym w Chełmie (1898-1904). Studiował w Akademii Teologicznej w Kijowie (1904-1908), którą ukończył ze stopniem kandydata teologii. Ożenił się z córką urzędnika w randze sekretarza gubernialnego Raisą Grigorijewną Grisiuk. Po przyjęciu święceń kapłańskich w lipcu 1908 roku sprawował posługę duszpasterską, jako etatowy ksiądz świątyni katedralnej w Chełmie (1908-1911), a także kierownika żeńskiej szkoły cerkiewno-parafialnej na Obłoniu w Chełmie (1908-1909) oraz ponadetatowego członka konsystorza prawosławnej diecezji chełmskiej. W następnym roku był mianowany członkiem rady bractwa św. Bogarodzicy w Chełmie i współpracownikiem redaktora czasopisma „Bratskaja Biesieda”. Podjął pracę nauczyciela katechezy prawosławnej w rządowym progimnazjum żeńskim (1909) oraz w gimnazjum męskim w Chełmie, również pełnił funkcję kierownika tamtejszej szkoły cerkiewnej pw. Świętego Ducha (1911). Jego zasługi w zakresie dydaktyczno-oświatowym przyczyniły się do tego, że został mianowany inspektorem szkół cerkiewnych w diecezji chełmskiej (1916). W latach 1918-1919 przebywał na emigracji w Jugosławii, skąd przybył na zaproszenie władz państwowych i cerkiewnych (1921). Bezdzietny. Po śmierci żony przyjął śluby mnisze (1919), a trzy lata później 21 kwietnia 1922 roku otrzymał sakrę biskupią, jako wikariusz diecezji wołyńskiej z tytułem biskupa łuckiego. Patriarcha moskiewski Tichon, w oparciu o uchwałę Soboru Moskiewskiego z 25 sierpnia 1918 roku, poczynił pewne kroki w kierunku organizacji Kościoła prawosławnego w Polsce, mianując biskupa Aleksego na diecezję nowogródzką (1922). Powyższy akt został wprowadzony bez porozumienia z władzami polskimi, dlatego po roku został przeniesiony na katedrę grodzieńską po usunięciu z niej biskupa Włodzimierza (Tichonickiego). W swych staraniach przejścia przez Kościół inicjatywy w unormowaniu swego położenia prawnego w państwie, Synod powierzył biskupowi Aleksemu przygotowanie programu i regulaminu Soboru krajowego (1923). Był to okres żywego sporu o autokefalię oraz pierwszych kroków rządu w kierunku podporządkowania sobie Kościoła prawosławnego, wobec czego Sobór mógł się stać instrumentem walki przeciwko władzom państwowym. Nic dziwnego, że

1.2. Powołanie egzarchatu patriarchatu moskiewskiego w Rzeczypospolitej

Wraz z zachodzącymi przemianami politycznymi w Rzeczypospolitej początkowo nie nastąpiły istotne zmiany systemu kościelnego w Polsce. Normy kanoniczne Kościoła prawosławnego dopuszczają częściową lub całkowitą niezależność jurysdykcyjną w sytuacji zagrożenia ingerencją polityczną obcych mocarstw. Święty Focjusz formułuje pogląd, zgodnie z którym wraz ze zmianą politycznych granic i utworzeniem niepodległego państwa mogą nastąpić przemiany w administracji kościelnej. Nie należy jednak traktować tej formuły, jako regułę, ale raczej, jako przyzwolenie kanoniczne¹⁴. Dążenie władz polskich do wyjęcia Kościoła prawosławnego spod jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego wynikało w dużym stopniu z chęci uwolnienia go od politycznych nacisków bolszewików. Wydaje się to całkiem usprawiedliwione, zważywszy na doświadczenia niedawnej przeszłości oraz niebezpieczeństwo wpłątania prawosławnych w politykę zagraniczną Związku Radzieckiego, jednak wiązało się z tym także zagrożenie wobec ewentualnych nadużyć ze strony rządu polskiego, z dominującym nacjonalizmem i roszczeniami terytorialnymi. Wśród polskich elit politycznych okresu międzywojennego przeważało przekonanie, że do Kościoła prawosławnego należy się dystansować i dążyć do jego możliwie najszybszej polonizacji oraz związania go z państwowością polską. W przedstawionym powyżej znaczeniu kanoniczno-prawnym tego pojęcia, uzyskanie niezależności kościelnej przez wiernych prawosławnych w Polsce było niezbędnym warunkiem jego prawidłowego rozwoju. Dlatego po zakończeniu wojny polsko-radzieckiej układem ryskim z 18 marca 1921 roku rozpoczęto procedurę w sprawie autokefalii w 1921 roku przez nawiązanie kontaktów z Moskwą.

Równolegle z podjętymi rozmowami w Moskwie rząd polski zabiegał o spotkanie w patriarchacie ekumenicznym. W rezultacie na początku maja

Ministerstwo WRiOP nie wyraziło zgody na jego zwołanie. Pięć lat później został podniesiony do godności arcybiskupa i mianowany kanclerzem Synodu. Zob. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 140-141. E. Siemaszko, W. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, Warszawa 2000, t. I, s.102-103. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 518-520, 528-530, 533-536, 547-550, 656-659. G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s. 203.

¹⁴ Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Επιστολαί...*, s. 162.

1921 roku ambasador Rzeczypospolitej w Turcji Witold Jodko-Narkiewicz, złożył oficjalną wizytę w siedzibie patriarchatu konstantynopolitańskiego na Fanarze w celu zebrania informacji na potrzeby rządu RP w sprawie samodzielności Kościoła prawosławnego w Polsce, przy duchowym wsparciu i błogosławieństwie Wielkiego Kościoła¹⁵.

Rząd wyraził zgodę do prowadzenia rozmów jedynie z trzema hierarchami: arcybiskupem Jerzym oraz biskupami Dionizym i Pantelejmonem. Podczas konferencji z ministrem kultury Maciejem Ratajem w dniu 16 września 1921 roku, jednogłośnie uznali oni za właściwe przekazanie najwyższej władzy kościelnej arcybiskupowi Jerzemu¹⁶ oraz podpisali oświadczenie gotowości do organizacji Kościoła lokalnego na bazie autokefalii¹⁷.

Niezależnie od rozpoczętych pertraktacji z patriarchatem ekumenicznym, we wrześniu 1921 roku hierarchia prawosławna w Polsce wystosowała do patriarchy moskiewskiego Tichona¹⁸ pierwszą zbiorową petycję

¹⁵ *Ειδήσεις. Ορθόδοξοι Πολωνίας*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 41 (1921) 143 a.

¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 2-3, 212, 213. Pisma biskupów Dionizego i Pantelejmona do Ministerstwa WRiOP z 16 września 1921 roku.

¹⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 1. Pisemne oświadczenie arcybiskupa Jerzego oraz biskupów Dionizego i Pantelejmona z 16 września 1921 roku.

¹⁸ Patriarcha Tichon Bieławin Wasilij Iwanowicz, (ros. *Василий Иванович Беллавин* (Беллавин) (1865-1925). Urodzony 19 stycznia 1865 w Klinie koło Pskowa. Był jedenastym patriarchą moskiewskim i całej Rusi w latach 1917-1925. Pobierał nauki w Seminarium Duchownym w Pskowie (1878-1883). Ukończył z wyróżnieniem studia na Akademii Teologicznej w Petersburgu (1883-1888). Powrócił do seminarium pskowskiego, gdzie wykładał teologię dogmatyczną i moralną. Przyjął śluby mnisze z imieniem Tichon oraz święcenia kapłańskie (1891). Początkowo został mianowany na stanowisko inspektora Seminarium Duchownego w Chełmie (1892). W tym samym roku po krótkim rektoracie w seminarium kazańskim powrócił już w funkcji rektora do seminarium chełmskiego. W dniu 19 października 1897 został wyświęcony w wieku zaledwie trzydziestu dwóch lat na biskupa lubelskiego, wikariusza diecezji warszawskiej. Miał dar zjednywania sobie ludzi i cieszył się szacunkiem nie tylko Rosjan, ale i części Polaków. Od 14 września 1898 biskup Wysp Aleuckich i Alaski. Zreorganizował strukturę kierowanej przez siebie diecezji. Dnia 22 maja 1901 roku położył kamień węgielny pod budowę katedry św. Mikołaja w Nowym Jorku (wyświęcił w listopadzie 1902), był również zaangażowany w budowę wielu innych prawosławnych świątyń na terenie Ameryki. W czerwcu 1905 udzielił błogosławieństwa na rozpoczęcie budowy monasteru św. Tichona w Pensylwanii. W tym samym roku został podniesiony do godności arcybiskupa. W 1907 Tichon powrócił do Rosji i został mianowany biskupem jarosławskim i rostowskim. Dnia 22 grudnia 1913 został przeniesiony na katedrę w Wilnie, a 5 listopada 1917, wybrany na tę godność przez Sobór Lokalny, objął funkcję Patriarchy Moskiewskiego i całej Rusi. Restauracja patriar-

o przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce¹⁹. Inicjato-

chatu i wybór na ten urząd Tichona były najważniejszymi wydarzeniami w Kościele prawosławnym w przełomowym dla Rosji 1917 roku Synod, dokonawszy wyboru Tichona, kontynuował obrady, mimo puczu bolszewików. Wydał odezwę odrzucającą marksistowską rewolucyjną doktrynę walki klas. Wybuch wojny domowej w Rosji przyniósł wielu członkom prawosławnego duchowieństwa uwięzienie i śmierć z rąk nowego reżimu. W jej trakcie patriarcha Tichon przejawiał jednakże niewzruszoną postawę antybolszewicką. W 1918 otwarcie potępił zabójstwo rodziny carskiej i ostro protestował przeciwko przemocy bolszewickiej skierowanej przeciwko Cerkwi. Po utworzeniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich patriarcha został oskarżony przez nowe władze o sabotaż. Wśród zarzucanych mu przestępstw znalazł się m.in. sprzeciw przeciwko nacjonalizacji dóbr kościelnych i konfiskacie cennych przedmiotów liturgicznych na rzecz ofiar głodu na Powołżu. Od kwietnia 1922 do czerwca 1923 Tichon przebywał w odosobnieniu w murach Monasteru Dońskiego. Jego proces wzbudził zainteresowanie za granicą i stał się powodem wysłania do rządu ZSRR kilku not protestacyjnych. Nie wiadomo, jakim naciskom poddawany był patriarcha Tichon w areszcie, ale po wyjściu z więzienia przyjął wobec władz dużo bardziej ugodową postawę. W 1924 stan zdrowia patriarchy gwałtownie się pogorszył. Dnia 5 kwietnia 1925 po raz ostatni celebrował św. liturgię. Zmarł dwa dni później, 7 kwietnia 1925 w szpitalu Botkin – według oficjalnych danych z powodu niewydolności krążeniowej, choć nie brak pogłosek, że został otruty. Patriarcha Tichon został kanonizowany przez Rosyjski Kościół Prawosławny 28 września 1989. Zob. M. Pierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 106-142. A. Mironowicz, *Kościół prawosławny...*, s. 515-540. A. A. Кострюков, *Русская Зарубежная Церковь в первой половине 1920-х гг.*, Moskwa: ПСТГУ, 2007. B. M. Лавров, B. B. Лобанов, И. B. Лобанова, A. B. Мазырин, *Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Moskwa 2008.

¹⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 969, k. 189. Pismo Świętego Synodu Kościoła Prawosławnego w Polsce do patriarchy Tichona z 29 września 1921 roku. M. Bendza, *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*, Białystok 2006, s. 30-32. „Władcyko Święty, my biskupi prawosławnego Kościoła w Polsce powołani przez rząd do uregulowania kościelnego życia uważamy za swój święty obowiązek zawiadomić Waszą Świątobliwość o położeniu naszego Kościoła w dzisiejszym dniu, a zwłaszcza w niedalekiej przyszłości. W Kościele już trzeci rok panuje chaos i dezorganizacja. Każdy robi po swojemu jak mu się wydaje za dobre i wygodne. Dyscyplina wśród duchowieństwa doszła do głębokiego upadku. Sytuacja materialna wkrótce będzie stała poniżej wszelkich wyobrażeń. Wierni obojętnie odnoszą się do swojej wiary i Kościoła, przez co wielkie żniwo zbiera szerszą się sztundyzm. Możliwym postępowi unii przeszkadza tylko Rząd, który nie dopuszcza na Wołyń, dawno wyznaczonego przez Rzym unickiego biskupa. Jeżeli taka sytuacja będzie istniała jeszcze przez jakiś czas, to uratowanie prawosławia na tych ziemiach będzie niemożliwe. Głównym problemem dzisiejszego prawosławnego Kościoła jest brak wyższego kierownictwa, które kierowało by Kościołem i reprezentowało by prawosławnych przed polskim rządem. Rząd jest gotów zgodnie z konstytucją wspierać prawosławny Kościół, ale stanowczo ogłasza, że będzie to robił tylko w tym wypadku, kiedy prawosławny Kościół w Polsce zostanie

rami powyższego pisma byli arcybiskup Jerzy oraz biskup Dionizy²⁰. Równoczesne działania na drodze dyplomatycznej podjął rząd polski, który zobligował swego ambasadora w Moskwie Tytusa Filipowicza²¹ do: zwrócenia się z prośbą do patriarchatu moskiewskiego o przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce oraz poinformowania patriarchę o przekazaniu najwyższej władzy kościelnej arcybiskupowi Jerzemu i uznaniu w jego osobie zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce.

Starania rządu przyniosły widoczne rezultaty, albowiem decyzją z dnia 17 stycznia 1922 roku patriarcha Tichon utworzył egzarchat Kościoła prawosławnego w Polsce, będący przejściowym etapem na drodze do autokefalii. Na stanowisku arcypasterza diecezji warszawsko-chełmskiej zatwierdził arcybiskupa Jerzego, podnosząc go do godności egzarchy na prawach metropolity prowincji²².

1.3. Mianowanie pierwszego metropolity Jerzego Jaroszewskiego

W rezultacie zbiorowej petycji hierarchii prawosławnej w Polsce w sprawie autokefalii, patriarcha Tichon zatwierdził decyzją z dnia 28 wrze-

zorganizowany z błogosławieństwa Waszej Świętości na zasadach autokefalii. Znając historię «zachodnio-ruskiego» Kościoła i postawieni Bożą Opatrznością «twarzą w twarz» z koniecznością zajęcia stanowiska co do kwestii autokefalii prawosławnego Kościoła w Polsce, my po synowsku i serdecznie prosimy Waszą Świętość po ojcowsku spojrzeć na los naszego Kościoła w Polsce i w kwestii autokefalii wypowiedzieć swoje przychylnie i ojcowskie postanowienia. My od swej strony, najpokorniej zaświadczaamy Waszej Świętości swoją gotowość oddać wszystkie swoje siły w służbie Świętego Prawosławnego Kościoła na zasadzie autokefalii, jeżeli będzie na to wola i błogosławieństwo Waszej Świętości. Przy czym poświęcamy swoim kapłańskim sumieniem i w tym wypadku wszyscy dołożymy wszelkich starań, ażeby braterska wspólnota i miłość jak najmocniejszymi węzłami związała dwa bliskie sobie Kościoły – Rosyjski i Polski. Waszej Świętości pokorni uczniowie, arcybiskup Jerzy, były miński, któremu polski rząd polecił tymczasowy zarząd diecezjami warszawską i chełmską, Dionizy, biskup krzemieniecki kierujący wołyńską diecezją w Polsce, Pantelejmon, biskup piński i nowogródzki”.

²⁰ J. S. Langrod, *O autokefalii prawosławnej w Polsce*, Warszawa 1931, s. 68.

²¹ AAN, MWRiOP, sygn. 956, k. 10. Pismo ministra WRiOP Michała Rataja do ambasadora polskiego w Moskwie z 19 września 1921 roku.

²² AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 94. Biuletyn prasowy Ministerstwa WRiOP.

śnia 1921 roku (nr 1424) na stanowisku tymczasowego zarządcy diecezji warszawskiej arcybiskupa Jerzego (Jaroszewskiego). Równocześnie polecił mu funkcję egzarchy patriarchalnego w Polsce na prawach biskupa diecezjalnego²³. W styczniu 1922 roku, po odrzuceniu przez arcybiskupa Serafina propozycji na stanowisko zarządcy w diecezji warszawskiej, Święty Synod Kościoła prawosławnego w Moskwie decyzją z dnia 30 stycznia 1922 roku podwyższył funkcję arcybiskupa Jerzego z tymczasowego na oficjalnie pełniącego obowiązki metropolity warszawskiego, równocześnie powierzając mu zarząd diecezji chełmskiej²⁴.

Powyższa decyzja była korzystna nie tylko dla rządu polskiego, ale również prawosławnych wiernych. Metropolita Jerzy był zdeklarowanym zwolennikiem autokefalii Kościoła, którego był zwierzchnikiem. Egzarchat, w przypadku Kościoła w Polsce traktował, jako pierwszy etap na drodze do autokefalii. Ponadto przyczynił się do utrwalenia jedności w Kościele prawosławnym oraz do stworzenia stałych podstaw administracji kościelnej, a także wytworzenia atmosfery lojalności w stosunku do państwa polskiego²⁵. W kierowaniu Kościołem przejawiał jednak tendencje władzy absolutnej. Wielokrotnie nie brał pod uwagę politycznych i narodowych poglądów kształtujących prawosławie w Polsce. Jego stanowisko w sprawie autokefalii było bezkompromisowe, pomimo iż zdaniem większej części wiernych nie była niezbędna. Powyższy fakt wywołał z czasem niezadowolenie wśród duchowieństwa i laikatu. Świadczy o tym pismo patriarchy Tichona, w którym powołując się na św. kanony stwierdzał, że autokefalia może być przyznana jedynie poszczególnym niepodległym narodom. To samo uczyniłby, gdyby naród polski był wyznania prawosławnego. Nie zgadzał się jednak z udzieleniem autokefalii mniejszościom narodowym i religijnym, zamieszkujących na terytorium Rzeczypospolitej²⁶.

²³ AAN, MWRIOP, sygn. 1003, k. 54-57. Kopia pisma patriarchy Tichona do Ministerstwa WRiOP z 28 września 1921 roku. А. Свитич, *Православная Церковь в Польше...*, s. 99. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 14. K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996, s. 43.

²⁴ PAM, nr 4, sprawa 2. Dokumenty z posiedzeń Świętego Synodu z 9 kwietnia 1924 roku. Zob. M. Bendza, *Droga Kościoła prawosławnego...*, s. 32-36.

²⁵ W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce*, t. 2, Wilno 1929, s. 91-93.

²⁶ *Oświadczenie Tichona w sprawie autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce*, „Rzeczypospolita”, 18.2.1923, s. 4 a. K. Srokowski, *Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich*, Kraków 1924, s. 49.

Poprzez stworzenie egzarchatu w Polsce patriarcha zmierzał do umocnienia autonomii tego Kościoła. Nie oznaczało to rezygnacji do prawa opieki jurysdykcyjnej w granicach byłego Imperium Rosyjskiego. Pozycję tę możemy zrozumieć, jeżeli uwzględnimy płynące z tego korzyści polityczne. W świetle kanoniczno-prawnym powyższe argumenty nie są wystarczające. Decyzja ta wyrażała raczej niepokój przed utratą rosyjskiego charakteru prawosławia na obszarze Rzeczypospolitej. Przyznana autonomia nie różniła się pod względem administracji kościelnej od innych diecezji z tamtejszego okresu²⁷. Pismo patriarchy Tichona pozostało bez odpowiedzi²⁸, ale dla przeciwników autokefalii stanowiło podstawę biernego oporu wobec działań metropolity Jerzego²⁹.

1.4. Synod warszawski 28-30 czerwca 1922 roku

W porozumieniu z Ministerstwem WRiOP metropolita Jerzy przygotował projekt statutu prawnego Kościoła prawosławnego w Polsce. W celu poczynienia ewentualnych poprawek metropolita po raz pierwszy zwołał obrady Świętego Synodu w Warszawie w dniach 28-30 stycznia 1922 roku, przewodnicząc w jego obradach. Nie wzięli w nim udziału biskup bielski Sergiusz oraz biskup wileński Elewteriusz. Podczas sesji obecni byli przedstawiciele Ministerstwa WRiOP, z dyrektorem Departamentu Wyznań Stanisławem Piekarskim. Głównym przedmiotem obrad był projekt podstawowych tez porozumienia w sprawie statusu prawnego Kościoła prawosławnego w Polsce³⁰.

Dwaj biskupi, Włodzimierz i Pantelejmon, odmówili podpisania projektu, zarzucając Jerzemu nieliczenie się z opinią władz kościelnych w patriarchacie moskiewskim oraz niepoprawnością szeregu zapisów z pra-

²⁷ J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 68-71.

²⁸ W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych...*, s. 79.

²⁹ Petycja Świętego Synodu w Karłowicach z dnia 10 sierpnia 1922 roku nadmienia, że przeciwko autokefalii w Polsce wystąpiło duchowieństwo w Polsce. Miało to miejsce podczas zjazdu diecezjalnego w Warszawie we wrześniu 1921 roku, zjazdu duchowieństwa i wiernych diecezji wołyńskiej w Ławrze Począjowskiej w październiku 1921 roku oraz na zjazdach w diecezjach litewskiej i grodzieńskiej w czerwcu i w lipcu 1922 roku. K. Srokowski, *Sprawy narodowościowe...*, s. 49.

³⁰ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 15-17.

wem kanonicznym i konstytucją, a także poddanie Kościoła zależności od czynników świeckich³¹. Pomimo sprzeciwu części hierarchów, rząd uznał za wystarczającą zgodę metropolity wobec jego oficjalnego stanowiska gwarantującego zgodę projektu pod kątem prawnym. W dniu 30 stycznia 1922 roku rząd ogłosił *Tymczasowe przepisy o stosunku rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce* (M.P.N 38, P.20), jako obowiązujące tymczasowe przepisy, mające regulować stosunek państwa do Kościoła prawosławnego, które ukazały się pod postacią zarządzenia ministra WRiOP³². *Tymczasowe przepisy* były w następnych latach jedyną podstawą prawną w relacjach państwo-Kościół.

Podczas obrad 28-30 stycznia 1922 roku pominięto sprawę niezależności kościelnej. Stanowisko biskupów deklarujących współpracę z rządem w sprawie autokefalii była niejasna. Z jednej strony, usiłowali utrzymać dobre kontakty z władzami państwowymi, z drugiej, odwoływali kwestię niezależności kościelnej oczekując na odpowiedź patriarchy Tichona³³.

³¹ J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 71.

³² *Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej* 38 (1922) nr 20.

³³ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 107.

2.

Procedura uzyskania autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej

2.1. Synod poczajowski w maju 1922 roku

Chęć jak najszybszego uregulowania sprawy autokefalii Kościoła prawosławnego przez państwo była zrozumiała, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że ostateczne uregulowanie kontaktów na płaszczyźnie państwo-Kościół prawosławny, zgodne z ustawodawstwem opierającym się na artykule § 115 Konstytucji marcowej, uzależnione było od jego wewnętrznej sytuacji prawnej. Niezbędny, więc był status, który stworzony w oparciu o powyższy artykuł i zatwierdzony przez rząd zdobyłby moc prawną. Jednak takowy status nie istniał ze względu na nieuregulowaną sprawę niezależności kościelnej, albo, innymi słowy, jego zależności od patriarchatu moskiewskiego.

W maju 1922 roku metropolita Jerzy zwołał po raz drugi posiedzenie Świętego Synodu w Poczajowie w celu omówienia sprawy niezależności kościelnej. Mając na uwadze usunięcie przez rząd bolszewików kanonicznej władzy kościelnej w Moskwie w osobie patriarchy Tichona, członkowie hierarchii zdecydowali nie przyjmować poleceń z Moskwy, a wszystkie dotyczące je sprawy rozwiązywać na miejscu podczas posiedzeń Świętego Synodu¹. Nie zdołali jednak dojść do porozumienia ze względu na stanowisko biskupów Włodzimierza i Elewteriusza, którzy żądali wniesienia poprawek do ustawy w sprawie zwoływania lokalnego Soboru, od którego uzależniali

¹ PAM, nr 10, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu w 31 maja 1922 roku. M. Zyzikin, *Autokefalia i zasady jej zastosowania*, Warszawa 1931, s. 60.

dalszy los planów wobec autokefalii Kościoła w Polsce². Po odrzuceniu ich wniosków obaj hierarchowie opuścili posiedzenie. W obradach nie uczestniczyli biskupi piński i nowogródzki Pantelejmon³ oraz bielski i chełmski Sergiusz⁴, których usunięto ze stanowisk na polecenie metropolity. Na miejsce Pantelejmona w diecezji pińskiej i nowogródzkiej synod wyświęcił biskupa lubelskiego Aleksandra (Inoziemcowa) w celu wzmocnienia strony prorządowej, powierzając mu zarząd tej diecezji 12 czerwca 1922 roku. Przeciwnicy autokefalii usiłowali udowodnić, że chirotonia biskupa Aleksandra była niezgodna ze św. kanonami, albowiem w danym przypadku niezbędna była zgoda większości członków hierarchii oraz pisemna zgoda tych, którzy byli nieobecni. W danym przypadku pozytywną decyzję wyraziło jedynie dwóch biskupów, natomiast dwóch sprzeciwiło się. Pozostali biskupi nie brali udziału w głosowaniu⁵.

2.2. Synod warszawski w czerwcu 1922 roku

W dniach 13-14 czerwca 1922 roku metropolita Jerzy po raz trzeci zwołał w Warszawie posiedzenie Świętego Synodu, w czasie którego podjęto ostateczną decyzję w sprawie autokefalii. W momencie otwarcia posiedzenia metropolita Jerzy podkreślił, że zostało ono zwołane z inicja-

² AAN, WRiOP, sygn. 999, k. 264. Pismo metropolity Jerzego do Ministerstwa WRiOP z 13 czerwca 1922 roku.

³ PAM, nr 4, sprawa 7. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 29 sierpnia 1922 roku. AAN, WRiOP, sygn. 1026, k. 248. Pismo Ministerstwa WRiOP do metropolity Jerzego z 2 września 1922 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 29 августа 1922 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 37-38 (1924) 6.

⁴ AAN, WRiOP, sygn. 1027, k. 79. Pismo Ministerstwa WRiOP w sprawie biskupa Sergiusza. Biskup Sergiusz decyzją Świętego Synodu w Moskwie został wyświęcony bez uprzedniej na to zgody rządu polskiego na diecezję białą. W 1922 roku został mianowany dodatkowo przez ten sam Święty Synod zarządcą biskupstwa chełmskiego, wyodrębnionego w tym samym roku przez Moskwę z diecezji warszawsko-chełmskiej. Ostatecznie został zmuszony przez rząd do opuszczenia Polski. W sprawie niekanonicznej działalności Sergiusza w Czechach zob. Μητροπολίτης Κυζίκου Καλλίνικος, *Το ζήτημα των Ρώσων Αρχιερέων*, „Το Φως”, 11.6.1924, s. 3 b,c.

⁵ J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 79. S. Żeleźniakowicz, *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego...*, 1 (1982) 16. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 111.

tywy rządu dodając, że w dalszym ciągu sesji hierarchowie będą mogli przejść do omówienia własnych spraw.

W obecności przewodniczącego Rady Ministrów Antoniego Ponikowskiego oraz przedstawicieli rządu: ministra WRiOP Stanisława Piekarskiego i członka wydziału Wyznania Prawosławnego Michała Piętki wszyscy biskupi złożyli przysięgę na wierność Państwu Polskiemu⁶, zgodnie z tekstem przygotowanym przez Święty Synod 31 maja 1922 roku i zatwierdzonym przez Ministerstwo WRiOP oraz z artykułem § 2 *Tymczasowych przepisów*.

Po uroczystej ceremonii przysięgi przewodniczący Rady Ministrów odczytał oświadczenie rządu⁷ podkreślając, że:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej w artykule § 115 uznała ustawodawczy sposób regulowania stanowiska państwa wobec mniejszości religijnych.
2. Do dnia dzisiejszego nie uregulowano stanowiska hierarchii prawosławnej w Polsce wobec państwa.
3. Uwarunkowania historyczne, w których znaleźli się wyznawcy prawosławia w Polsce, wymagają niezależnej organizacji kościelnej Kościoła lokalnego na bazie autokefalii.
4. Rząd oczekuje od hierarchów opowiedzenia się podczas głosowania za samorządnością Kościoła prawosławnego w Polsce. Pismo w tej sprawie będzie niezwłocznie wysłane do patriarchatu ekumenicznego.

Dotychczasowa autonomia nie zadowalała strony polskiej, zwłaszcza rządu. Po przemówieniu przewodniczącego Rady Ministrów metropolita Jerzy wyjaśnił obecnym hierarchom, że na skutek niekanonicznych wydażeń w patriarchacie moskiewskim oraz aresztowaniem patriarchy Tichona, uważał za niezbędne przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce.

Większością trzech głosów Jerzego, Dionizego i Aleksandra, wobec sprzeciwu Elewteriusza, przyjęto deklarację współpracy z rządem na bazie autokefalii⁸, równoznaczną z oświadczeniem Kościoła lokalnego w Polsce

⁶ PAM, nr 11, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca 1922 roku.

⁷ PAM, nr 11, sprawa 1-3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca 1922 roku.

⁸ PAM, nr 11, sprawa 3-5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca

o usamodzielnieniu się od patriarchatu moskiewskiego, z uwagi, jak wspomnieliśmy uprzednio, na fakt usunięcia przez rząd bolszewików kanonicznej władzy kościelnej w Moskwie. Członkowie Świętego Synodu podczas sesji w dniu 14 czerwca 1922 roku postanowili, że:

1. Ze względu na zniesienie zarządu kościelnego w Moskwie, we wszystkich sprawach dotyczących administracji kościelnej decyduje Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce, zgodnie z zarządzeniem *Przepisów Tymczasowych* § 1.
2. Nieprzyjmowania rozporządzeń od nowo utworzonego zarządu kościelnego w Moskwie.
3. Mając na uwadze panujący chaos w Kościele rosyjskim, uznał za konieczne dążenie do ogłoszenia autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. Święty Synod wyraził gotowość współpracy z rządem polskim w ramach Konstytucji, uzależniając ją od powodzenia pertraktacji w sprawie udzielenia błogosławieństwa niezależności kościelnej od patriarchatu konstantynopolańskiego oraz zgody pozostałych patriarchatów i Kościołów autokefalicznych, w tym moskiewskiego, gdy tylko powróci na urząd⁹.

Rząd polski poinformował patriarchat ekumeniczny o decyzji w sprawie autokefalii, prosząc w imieniu Świętego Synodu hierarchii prawosławnej w Polsce o błogosławieństwo na nią¹⁰. Oficjalne rozpoczęcie procedury zmierzającej do uzyskania niezależności kościelnej przekreśliły jakkolwiek

1922 roku. PAM, nr 4, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 9 kwietnia 1924 roku. *Kronika*, „Za svobodu”, 17.6.1922, s. 3.

⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 992, k. 4. Protokół z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca 1922 roku. *Письмо Св. Синода Православной Церкви в Польше к Патриарху Тихону* (16.8.1924), „Вестник Православной Митрополии в Польше” 35 (1924) 3. M. Zyzykin, *Autokefalia i zasady...*, s. 60-61. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 17-19. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 112-113.

¹⁰ *Εκκλησιαστικά χρονικά. Ιερά Σύνοδος*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 42 (1922) 419 a. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 69. В. Боровой, *Польское государство и Православная Церковь в междоувоенном периоде на фоне межрелигиозных отношений*, [w:] red. J. Bardach i T. Chynczewska-Hennel, *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce w (XI – XX)*, Warszawa 1997, s. 325. J. Andrejuk, *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w okresie międzywojennym*, „Kalendarz Prawosławny 1985”, s. 148. J. Iwaszko, M. Bendza, *Dzieje Autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2 (1973) 24.

związek Kościoła prawosławnego w Polsce z przeszłością z czasów zaborów rosyjskich oraz ze współczesną polityką Związku Radzieckiego¹¹. Akt zerwania zależności jurysdykcyjnej od patriarchatu moskiewskiego na rzecz patriarchatu ekumenicznego był w pełni kanoniczny albowiem zastępca tronu patriarszego w Moskwie po odwołaniu Tichona nie został uznany ani przez Święty Synod Kościoła rosyjskiego za granicą, ani przez więzioną na Wyspach Sołowieckich hierarchię rosyjską¹².

2.3. Stanowisko Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego za granicą w sprawie autokefalii

Wobec przyjęcia przez Święty Synod postanowienia o rozpoczęciu procedury w sprawie autokefalii, swój pisemny protest wystosowali do rządu polskiego biskupi: grodzieński Włodzimierz i wileński Elewteriusz. Podczas sesji Świętego Synodu z dnia 13-14 czerwca 1922 roku pierwszy z nich nie brał w niej udziału, natomiast drugi wstrzymał się od głosu¹³. Wobec powyższej decyzji 10 sierpnia 1922 roku Święty Synod Kościoła rosyjskiego za granicą z miejscowości Karłowice w Serbii wystosował protest¹⁴. Obydwa protesty były skierowane przeciwko niezależności kościelnej zarzucając, że:

1. Brakowało zgody i błogosławieństwa patriarchatu moskiewskiego, będącego, ich zdaniem, niezbędnym czynnikiem prawa kanonicznego do udzielenia autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce.
2. Nie były spełnione kanoniczne kryteria poparcia większości hierarchii polskiej (4:2). Pantelejmona zamknięto w monasterze w Dermaniu,

¹¹ K. Srokowski, *Sprawy narodowościowe...*, s. 48.

¹² W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych...*, s. 87. J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 79.

¹³ PAM, nr 11, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca 1922 roku. PAM, nr 16, sprawa 3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 30 sierpnia 1924 roku. Znacznie później, bo 15 kwietnia 1924 roku biskupi Elewteriusz i Włodzimierz wystosowali pismo do Prezydenta RP w którym wyjaśniali, że nieuczestniczenie w sesjach Świętego Synodu nie było przejawem sprzeciwu wobec idei autokefalii. Wyrazili przekonanie, że sprawa niezależności kościelnej powinna być podjęta na soborze lokalnym, w którym uczestniczyłoby duchowieństwo i świeccy.

¹⁴ K. Srokowski, *Sprawy narodowościowe...*, s. 48-50.

Sergiusza deportowano do Czech w dniu 2 maja 1922 roku, a także nie wzięto pod uwagę głosów sprzeciwu biskupów Włodzimierza i Elewteriusza.

3. Za niezależnością kościelną nie opowiedziała się większość duchowieństwa Kościoła prawosławnego w Polsce. Przeciwno autokefalii wyrazili się uczestnicy następujących zjazdów: w Warszawie we wrześniu 1921 roku, w Poczajowie w październiku 1921 roku, w Wilnie i Grodnie w czerwcu i lipcu 1922 roku. Nie brały udziału jedynie diecezje pińska i nowogródzka, pozostające bez hierarchy oraz chełmska, która została zlikwidowana przez władze państwowe (z 320 świątyń pozostało jedynie 26).
4. Nadużycie władzy kościelnej przez metropolitę Jerzego. Pomimo żądań duchowieństwa i wiernych nie zwołał soboru lokalnego. Przy użyciu siły zmusił biskupów Pantelejmona i Sergiusza do opuszczenia swych diecezji. W celu uzyskania większości głosów w synodzie wyświęcił i mianował na diecezję lubelską biskupa Aleksandra. Na posiedzenie Świętego Synodu w maju 1922 roku nie zostali zaproszeni biskupi Pantelejmon i Sergiusz, a Elewteriusz i Włodzimierz złożyli pisemny sprzeciw wobec chirotonii biskupa Aleksandra¹⁵.

Metropolita charkowski Antoni zażądał stanowczo, aby metropolita Jerzy złożył pisemne wyjaśnienie ze swego postępowania w sprawie autokefalii w Polsce¹⁶. W odpowiedzi na powyższe pismo metropolita Jerzy uznał, że nie uważa Świętego Synodu z Karłowic za duchową władzę zwierzchnią, dlatego nie jest zobowiązany do usprawiedliwiania się ze swojej działalności¹⁷. Powstała sytuacja doprowadziła do tymczasowego zerwania kontaktów polskiej hierarchii z duchowymi władzami Kościoła rosyjskiego

¹⁵ J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 80-81.

¹⁶ PAM, nr 6, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 sierpnia 1922 roku. PAM, nr 34, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 6 lipca 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 6 июля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 14-15 (1923) 4-5. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 114.

¹⁷ PAM, nr 16, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 16 października 1922 roku. PAM, nr 34, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 6 lipca 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 6 июля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 14-15 (1923) 4-5. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 115.

za granicą¹⁸. Patriarcha Tichon nie posiadał wówczas możliwości wypowiedzenia się publicznie w powyższej kwestii. Z osobistych spotkań oraz korespondencji metropolity Jerzego z Tichonem wynika, że patriarcha był oburzony na prowadzoną przez Jerzego politykę kościelną, która dążyła do całkowitej niezależności jurysdykcyjnej Kościoła prawosławnego w Polsce od Moskwy¹⁹.

Święty Synod hierarchii rosyjskiej za granicą podczas posiedzenia w dniach 22 maja – 4 czerwca 1923 roku postanowił²⁰, że:

1. Podtrzymuje poprzednie stanowisko w sprawie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. Święty Synod uważał za niemożliwe do przyjęcia wszelkiego rodzaju dążenia do niezależności kościelnej takich państw, jak: Polska, Finlandia, Estonia, Łotwa, Ukraina i Gruzja. O swoim stanowisku w tej sprawie poinformuje patriarchat ekumeniczny oraz pozostałe Kościoły prawosławne.
2. Po odczytaniu decyzji Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce o zerwaniu łączności z hierarchią rosyjską za granicą wyraził pogląd, iż należy dążyć do odnowienia tych kontaktów, pod następującymi warunkami:
 - a) Inicjatywa powinna wyjść od biskupów polskich, którzy jako pierwsi doprowadzili do zerwania łączności.
 - b) Prawosławna hierarchia w Polsce powinna jasno oznajmić swą całkowitą kanoniczną zależność od patriarchy rosyjskiego.
 - c) Biskupów, których niesprawiedliwie i bez żadnego sądu kościelnego odwołano ze swych katedr, należy przyjąć z powrotem na ich poprzednie stanowiska lub w ewentualności utworzyć inne.
 - d) Obrona prawosławia w Polsce powinna opierać się na łączności hierarchii z jej wiernym ludem, któremu powinno się umożliwić

¹⁸ PAM, nr 16, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 16 października 1922 roku. PAM, nr 34, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 6 lipca 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 6 июля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 14-15 (1923) 4-5.

¹⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 989, k. 172. Pismo Szury Czernoj do przetrzymywanego w areszcie w rzymskokatolickim klasztorze Kamedułów biskupa Elewteriusza z 19 października 1922 roku.

²⁰ PAM, nr 40, sprawa 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 5 września 1923 roku. Pismo hierarchii rosyjskiej za granicą zostało odczytane w obecności członków Synodu, podczas sesji 5 września 1923 roku.

korzystanie z szerokich praw wyrażania opinii na kanonicznie zwoływanych zjazdach i soborach lokalnych Kościoła prawosławnego w Polsce.

W 1924 roku do wiadomości zwierzchników Kościołów prawosławnych zostały wysłane przez Święty Synod Kościoła rosyjskiego za granicą dwa pisma. Pierwszy list w swej treści stanowił powtórzenie deklaracji arcybiskupa Teofana z posiedzenia Świętego Synodu w dniach 22 maja – 4 czerwca 1923 roku do metropolity Dionizego²¹. Drugi był kopią listu wystosowanego osobiście przez patriarchę moskiewskiego Tichona do metropolity warszawskiego Dionizego²², w którym przeciwstawia się idei autokefalii Kościoła w Polsce oraz jego zależności jurysdykcyjnej od patriarchatu konstantynopolańskiego²³.

W artykule zamieszczonym w oficjalnym czasopiśmie *Πάνταινος* z dnia 13 września 1924 roku, patriarchat aleksandryjski zdecydowanie unikał komentarzy w stosunku do pism hierarchii rosyjskiej, oskarżających patriarchat ekumeniczny o niekanoniczną „ingerencję”. Skłonny był jednak zgodzić się z twierdzeniem, że Kościół prawosławny w Polsce stanowi część Kościoła rosyjskiego. Na tej podstawie zajął oficjalne stanowisko oświadczając, że Konstantynopol nie posiadał żadnego prawa do zatwierdzania wyboru metropolity Dionizego, ani do prowadzenia procesu w sprawie udzielenia autokefalii Kościołowi w Polsce, bez uprzedniego błogosławieństwa na ten akt kanoniczny patriarchy Tichona. Tego typu stanowisko patriarchatu aleksandryjskiego wynikało raczej z braku informacji ze strony Konstantynopola odnośnie argumentów przemawiających za koniecznością ingerencji w sprawy wewnętrzne Kościoła w Polsce.

Stanowisko patriarchatu aleksandryjskiego uległo zmianie po ukazaniu się komunikatu patriarchatu ekumenicznego w czasopiśmie „Το Φως” z dnia 29 października 1924 roku informującego, iż podczas posiedzenia Świętego Synodu tronu ekumenicznego zostały przyjęte do wiadomości jego członków pisma Metropolity Warszawskiego i całej Polski Dionizego,

²¹ *Γράμμα της Συνόδου*, „Πάνταινος” 16 (1924) 609 – 610. Pismo arcybiskupa Teofana do metropolity Dionizego.

²² *Γράμμα του Αγιοτάτου Τύχωνος, Πατριάρχου της Μόσχας και πάσης Ρωσίας προς τον Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας κ. Διονύσιον*, „Πάνταινος” 16 (1924) 610 – 612. Pismo patriarchy moskiewskiego Tichona do metropolity Dionizego.

²³ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 16 (1924) 609.

odnośnie sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce. W celu zbadania oraz zaczerpnięcia szerszej opinii w tej sprawie, utworzono specjalną komisję pod kierownictwem metropolity miasta Kizyku. Pod adresem komisji wpłynęły także inne pisma Ambasady Rzeczypospolitej w Konstantynopolu²⁴. W opinii kręgów kościelnych w Konstantynopolu pertraktacje w sprawie autokefalii były wymogiem sytuacji, w której znalazło się prawosławie w Polsce.

W powyższej sytuacji w następnym artykule czasopisma *Πάνταινος* patriarchat aleksandryjski zamieścił sprostowanie, tłumacząc się z wcześniej opublikowanych protestów patriarchy moskiewskiego Tichona odnośnie sytuacji kościelnej w Polsce oraz niekanonicznej interwencji patriarchatu ekumenicznego. Podkreślił jednak, że należy unikać przyznania pełnej niezależności temu Kościołowi, a przyznać jedynie wewnętrzną samorządność z jednoczesną duchową zależnością od patriarchatu ekumenicznego, na podobieństwo Kościołów w Finlandii, Estonii, Czechosłowacji, Ameryki i Albanii²⁵.

2.4. Sprawa biskupów Elewteriusza i Włodzimierza

Dążąc do autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce metropolita Jerzy, zamiast przeciwstawić się działaniom rewindykacyjnym, z pełnym przekonaniem zwalczał przeciwników tej idei w osobach biskupów wileńskiego Elewteriusza oraz grodzieńskiego Włodzimierza. Przeciwko nim wytoczył proces kościelny w Ławrze Poczajowskiej. W jego rezultacie, decyzją hierarchii z dnia 6 września 1922 roku (niedługo po proteście Świętego Synodu Kościoła rosyjskiego za granicą), odsunięto Elewteriusza od zarządu jego diecezją. Powodem powyższej decyzji był fakt ignorowania władz zwierzchnich²⁶. Zarzucono mu następujące wykroczenia kanonicz-

²⁴ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 16 (1924) 733.

²⁵ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 16 (1924) 733.

²⁶ AAN, MWRIOP, sygn. 1026, k. 215. Kopia pisma metropolity Jerzego do ministra WRiOP z 22 września 1922 roku. PAM, nr 10, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 6 września 1922 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 6 сентября 1922 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 37-38 (1924) 2-3. Sprawa usunięcia biskupa Elewteriusza.

ne i polityczne: zwrócenie się przeciwko władzom kościelnym, odmówienie płacenia składek do kasy kościelnej oraz zabronienie duchowieństwu swej diecezji wymieniać podczas nabożeństw imienia metropolity Jerzego. W podobny sposób działał biskup Włodzimierz²⁷.

Dnia 22 września 1922 roku zwierzchnik Kościoła prawosławnego w Polsce poinformował za pośrednictwem Ministerstwa WRiOP rząd polski, w sprawie powyższej decyzji synodalnej. Tekst doniesienia był następujący: „Biorąc pod uwagę anarchiczną i nie zgodną z kanonami działalność biskupa Elewteriusza, niebezpieczną tak wobec państwa jak i Kościoła, zdecydowano odsunąć go od zarządzania diecezją wileńską na terytorium Rzeczypospolitej”²⁸. Zgodnie z decyzją synodalną hierarchii z dnia 6 września 1922 roku zwrócono się do rządu z prośbą o wydanie stosownego zarządzenia w celu ułatwienia jego podróży do Kowna. Od tego momentu inicjatywa w sprawie Elewteriusza przechodzi w ręce rządu. Minister WRiOP Kazimierz Kumaniecki przyjął z życzliwością wiadomość Świętego Synodu w sprawie posiadającego obywatelstwo rosyjskie biskupa. Kierujący się nacjonalistycznymi pobudkami rząd postanowił zamknąć go w rzymskokatolickim klasztorze Kamedułów na Bielanach, nieopodal Krakowa²⁹. Jednak wskutek pisemnego protestu rządu Litwy Kowieńskiej, wystosowanego do Ligi Narodów, odczytanego na posiedzeniu Komisji Politycznej Rady Ministrów z dnia 5 grudnia 1922 roku podjęto uchwałę o uwolnieniu Elewteriusza oraz udzieleniu zgody na wyjazd z Polski³⁰. Po przyjeździe do Kowna natychmiast objął obowiązki arcybiskupowskie w części diecezji, obejmującej swym zasięgiem terytorium niepodległego państwa litewskiego³¹.

²⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1027, k. 251, 252. Petycje członków zjazdu w Grodnie z 13-14 lipca 1922 roku.

²⁸ PAM, nr 11, sprawa 10. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 26 lutego 1923 roku.

²⁹ AAN, KPRM, sygn. 27. Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów z 5 grudnia 1922 roku.

³⁰ AAN, KPRM, sygn. 35. Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów z 5 grudnia 1922 roku. PAM, nr 23, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 grudnia 1922 roku.

³¹ *Около автокефалии Польской Православной Церкви*, „Воскресное Чтение” 6 (1929) 6 - 12. Biskup Elewteriusz jeszcze przez długie lata protestował wobec decyzji Świętego Synodu, starając się wykazać niekanoniczność decyzji o autokefalii Kościoła w Polsce.

Wraz z wydaleniem za granicę biskupa Elewteriusza, zarząd nad częścią diecezji wileńskiej w granicach Rzeczypospolitej objął metropolita Jerzy³². Podczas posiedzenia Świętego Synodu w dniu 12 października 1922 roku jego członkowie postanowili zwolnić biskupa Włodzimierza z obowiązku zarządcy diecezją grodzieńską oraz wikariatu białostockiego. W porozumieniu z rządem na stałe miejsce pobytu wyznaczono mu monaster prawosławny w Dermaniu na Wołyniu³³.

Rząd polski zmierzał niezależnie od trudności do możliwie najszybszego sfinalizowania sprawy autokefalii, co uwidoczniło się w jego polityce zagranicznej i wewnętrznej:

1. Stworzył trwałe podstawy pod późniejszą misję dyplomatyczną, która doprowadziła ostatecznie do nawiązania intensywnych pertraktacji z patriarchatem ekumenicznym w sprawie przyznania niezależności kościelnej.
2. Poprzez stworzenie systemu diecezjalnego, stosownego do potrzeb Kościoła prawosławnego i państwa polskiego, zrealizował swój plan oddzielenia prawosławia w Polsce od wpływów Rosji sowieckiej.

2.5. Zabójstwo metropolity Jerzego Jaroszewskiego i wybór nowego zwierzchnika

Metropolita Jerzy³⁴ w krótkim czasie, bo zaledwie w okresie półtora roku arcykapłaństwa, jako zwierzchnik Kościoła prawosławnego w Polsce zdołał zrealizować wiele istotnych spraw administracji kościelnej. Położył podwaliny pod organizację Kościoła lokalnego. Przede wszystkim upra-

³² PAM, nr 10, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 6 września 1922 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 6 сентября 1922 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 37-38 (1924) 2-3. J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 84-86.

³³ AAN, MWRIOP, sygn. 1027, k. 213. Pismo metropolity Jerzego do Ministerstwa WRIOP z 13 października 1922 roku. PAM, nr 15, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 października 1922 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 12 октября 1922 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 37-38 (1924) 4-5. Sprawa usunięcia biskupa Włodzimierza.

³⁴ Александр (епископ), *Высокопреосвященнейший Георгий (Ярошевский), Митрополит Варшавский и всей православной церкви в Польше (биографический очерк)*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 - 8 (1923) 9 - 12.

womocnił stanowisko Kościoła prawosławnego w Polsce przez uchwalenie *Przepisów tymczasowych*. Ustanowił wyższy organ władzy kościelnej – Święty Synod, który otworzył swe posiedzenia 14 czerwca 1922 roku. Na pierwszym z nich podjęto decyzję o autokefalii.

W okresie sprawowania przez metropolitę Jerzego obowiązków zwierzchnika Kościoła prawosławnego, już w 1922 roku została zorganizowana i uporządkowana administracja kościelna na obszarze wszystkich diecezji. Dzięki jego inicjatywie założono drukarnię przy Świętym Synodzie, która zgodnie z jego decyzją rozpoczęła w 1923 roku drukowanie oficjalnego periodyku metropolii prawosławnej „Voskresnoe Čtenie”. Rozpoczęto wydawanie licznych pozycji książkowych, takich jak *Pismo Święte*, podręczniki do nauki religii i inne. W zależności od potrzeb językowych czytelnika, pozycje wydawnicze ukazywały się w trzech językach: rosyjskim, ukraińskim i polskim. Decyzją Świętego Synodu z grudnia, 1922 roku dopuszczono dowolne akcentowanie tekstów liturgicznych, w zależności od potrzeb wiernych narodowości ukraińskiej, białoruskiej, polskiej i rosyjskiej. Na posiedzeniu Świętego Synodu w grudniu 1922 roku ułożono i zatwierdzono status wewnętrzny działalności bractw na terenie Rzeczypospolitej, a na początku 1923 roku nastąpiła reforma kalendarza kościelnego. W rezultacie dwie powyższe decyzje zostały zatwierdzone przez Ministerstwo WRiOP.

Pod koniec życia metropolity Jerzego zorganizowano pracę duszpasterską z żołnierzami wyznania prawosławnego, tworząc ordynariat wojskowy. Rozwiązano także inne ważne kwestie kościelne. Jedną z nich było uzyskanie zgody na otrzymywanie Świętego Mira z patriarchatu ekumenicznego, a nie jak poprzednio z Kościoła rosyjskiego. Innymi istotnymi sprawami było ułożenie tekstu modlitwy za rząd polski, uregulowanie kwestii wypłacania pensji państwowych duchowieństwu prawosławnemu, przygotowanie tekstu przysięgi i wiele innych³⁵. Podczas krótkiego okresu zarządzania Kościołem prawosławnym w Polsce, metropolita Jerzy zdołał go zorganizować tak, aby mógł prowadzić swą kanoniczną działalność oraz odnaleźć się w nowej sytuacji.

Wśród hierarchii prawosławnej w Polsce istniała silna opozycja skierowana przeciwko politycznej działalności metropolity Jerzego. Ostatni posiadał jednak poparcie państwa i biskupa Dionizego. Powyższy „przywi-

³⁵ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 18-21.

lej” dawał mu możliwość dokonania w krótkim czasie chirotonii własnych kandydatów archimandrytów: Aleksandra (Inoziemcowa), Aleksego (Gromadzkiego)³⁶ i Antoniego (Marcenko). Wśród ewentualnych kandydatów na biskupów był również archimandryta Smaragd (Łatyszenko), były rektor Seminarium Duchownego w Chełmie. Wyróżniał się wysokim wykształceniem, ale nie szedł na ugodę w kontaktach z rządem oraz swymi przełożonymi. Z powodu wielu konfliktów, a także pogwałcenia zasad dyscypliny kościelnej został zasuspendowany w pełnieniu obowiązków duchownego³⁷. Powyższa decyzja stała się przeszkodą w wyświęceniu go przez patriarchę moskiewskiego na biskupa śluckiego³⁸. Dnia 8 lutego 1923 roku kierowany jakoby pobudkami obrony św. kanonów prawosławia, Smaragd zastrzelił zwierzchnika Kościoła w Polsce³⁹. Zbrodnia miała charakter osobisty⁴⁰. Jednak napięta atmosfera wokół sprawy autokefalii oraz ustępstwa wobec polityki państwa bez wątpienia wpłynęły na to tragiczne wydarzenie. Rozprawa odbyła się w Sądzie Okręgowym w Warszawie w dniach 23-27 września 1923 roku. Oskarżony został zasądzony na karę 12 lat ciężkiego więzienia, jako winny śmierci osoby publicznej (§ 455/3 Kodeksu Karnego)⁴¹.

Po tragicznej śmierci metropolity Jerzego⁴² Święty Synod w składzie czterech biskupów wybrał w dniu 27 lutego 1923 roku na stanowisko

³⁶ PAM, nr 5, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 30 sierpnia 1922 roku. Decyzja o chirotonii Aleksego na biskupa Łuckiego.

³⁷ PAM, nr 11, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 8 września 1922 roku. Decyzja o zasuspendowaniu w obowiązkach duchownego archimandryty Smaragda.

³⁸ Protokół trzech opozycyjnych biskupów: Elewteriusza, Włodzimierza i Sergiusza do patriarchy moskiewskiego Tichona z 30 listopada 1922 roku. Zob. А. Свитиц, *Православная Церковь в Польше...*, s. 78.

³⁹ *Убийство Высокопреосвященного Митрополита Георгия*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 13. Ogłoszenie o tragicznej śmierci metropolity Jerzego.

⁴⁰ PAM, nr 8, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 7 lutego 1923 roku. PAM, nr 9, sprawa 1-2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 16 lutego 1923 roku. Decyzja o zdjęciu święceń kapłańskich ze Smaragda. Zob. S. Kuryłowicz, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918 – 1939*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1 - 2(1986) 49.

⁴¹ J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 88.

⁴² *Εκκλησιαστικά χρονικά*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 43 (1923) 80 b.

zwierzchnika Kościoła w Polsce arcybiskupa wołyńskiego Dionizego⁴³ oraz zwrócił się do patriarchy konstantynopolitańskiego Melecjusza IV z prośbą zatwierdzenia wyboru, a także przyznania praw i przywilejów uzyskanych przez jego poprzednika od patriarchy moskiewskiego. W dniu 13 marca 1923 roku Melecjusz potwierdził prawomocność dokonanego wyboru. Powyższe pismo stanowiło kanoniczny akt włączenia Kościoła prawosławnego w Polsce pod jurysdykcję patriarchatu konstantynopolitańskiego⁴⁴.

Nowy zwierzchnik kontynuował drogę obraną przez swego poprzednika zarówno w sprawie autokefalii, jak też w kwestiach narodowościowych. Zgodnie z decyzją Świętego Synodu, zwołanego pod kierownictwem metropolity Dionizego w kwietniu 1924 roku w Warszawie, jurysdykcja metropolity warszawskiego objęła tereny byłych zaborów austriackiego i pruskiego⁴⁵.

2.6. Powrót Tichona Bieławina na urząd patriarchy moskiewskiego i jego stanowisko wobec autokefalii

Patriarcha Tichon po powrocie na swe poprzednie stanowisko w lipcu 1923 roku odniósł się negatywnie wobec sprawy niezależności kościelnej w Polsce. W odpowiedzi na pismo metropolity Dionizego z dnia 18 listopada 1923 roku, zawierające m.in. prośbę o udzielenie błogosławieństwa na samodzielny byt Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej⁴⁶ wypowiedzieli się listownie patriarcha moskiewski Tichon jak również Święty Synod

⁴³ PAM, nr 8, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 27 lutego 1923 roku. Zob. A. Kempfi, *Władysław Dionizy*, „Tygodnik Podlaski” 50 (1985) 8. M. Lenczewski, *Ks. Metropolita Dionizy*, „Rocznik Teologiczny” R. 27, z. 1, 1985, s. 103-182.

⁴⁴ *Η υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου κυρώσις της εκλογής του Ορθοδόξου Μητροπολίτου Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Κυρίου Διονυσίου*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 137. PAM, nr 14, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21 апреля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7-8 (1923) 1. Pismo patriarchsze Melecjusza, w którym udziela swego błogosławieństwa w związku z wyborem Dionizego na Metropolitę Warszawskiego i całej Polski oraz uznaje wszystkie nagrody i przywileje wręczone jego poprzednikowi przez patriarchę moskiewskiego Tichona.

⁴⁵ PAM, nr 13, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 25 sierpnia 1924 roku.

⁴⁶ PAM, nr 4, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 9 lutego 1924 roku. Pismo metropolity Dionizego do patriarchy Tichona z 18 listopada 1923 roku.

Kościoła rosyjskiego za granicą. Oświadczenie w powyższej kwestii zostało rozesłane przez Święty Synod Kościoła rosyjskiego za granicą na początku 1924 roku do wiadomości zwierzchników Kościołów prawosławnych. Pierwszy list w swej treści stanowił powtórzenie deklaracji arcybiskupa Teofana z posiedzenia Świętego Synodu w dniach 22 maja – 4 czerwca 1923 roku do metropolity Dionizego⁴⁷. Drugi natomiast był kopią listu wystosowanego osobiście przez patriarchę moskiewskiego Tichona do metropolity warszawskiego Dionizego⁴⁸, w którym przeciwstawiał się idei autokefalii Kościoła w Polsce oraz jego zależności jurysdykcyjnej od patriarchatu konstantynopolańskiego. Podkreślał troskę Kościoła rosyjskiego w stosunku do prawosławia w Polsce wyrażając niezadowolenie ze względu na wywołany powyższymi aktami kanonicznymi niepokój wśród wyznawców prawosławia. Przywołane pisma stanowiły także kanoniczny protest przeciwko jednostronnej zgodzie i błogosławieństwu patriarchatu ekumenicznego oraz podniesieniu Dionizego do godności Metropolity Warszawskiego, Wołyńskiego i całej Polski⁴⁹.

W swym piśmie patriarcha Tichon odrzucił możliwość udzielenia błogosławieństwa i zatwierdzenia niezależności jurysdykcyjnej Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Utrzymywał, że patriarchat ekumeniczny nie miał żadnego prawa do prowadzenia procesu w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi w Polsce. Pertraktacje w sprawie autokefalii były według niego aktem niekanonicznym, ponieważ diecezje prawosławne w Polsce stanowiły nierozdzielalną całość patriarchatu moskiewskiego⁵⁰. W następnym piśmie z dnia 23 maja 1924 roku patriarcha Tichon uzależnił udzielenie swego błogosławieństwa od pozytywnego stanowiska w tej sprawie Wszechrosyjskiego Soboru Kościelnego, na którym zostałyby rozpatrzone wszystkie postulaty, argumenty, okoliczności i podstawy kanoniczne na drodze do uzyskania niezależności kościelnej⁵¹.

⁴⁷ Γράμμα της Συνόδου, „Πάνταινος” 16 (1924) 609 – 610. Pismo arcybiskupa Teofana do metropolity Dionizego.

⁴⁸ Γράμμα του Αγιοτάτου Τύχωνος, Πατριάρχου της Μόσχας και πάσης Ρωσίας προς τον Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας κ. Διονύσιον, „Πάνταινος” 16 (1924) 610 – 612. Pismo patriarchy moskiewskiego Tichona do metropolity Dionizego.

⁴⁹ Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Πάνταινος” 16 (1924) 609.

⁵⁰ Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Εκκλησία” 2 (1924) 159.

⁵¹ PAM, nr 4, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 9 kwietnia 1924 roku.

W związku z listem patriarchy Tichona Ministerstwo WRiOP w piśmie skierowanym do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z dnia 14 kwietnia 1924 roku oświadczyło⁵²:

1. Wraz ze wstrzymaniem w 1917 roku działalności Świętego Synodu Kościoła rosyjskiego, ustała pod względem państwowo-prawnym zależność od niego Kościoła prawosławnego w Polsce. Sobór Wszechrosyjski, który przywrócił patriarchat moskiewski oraz uprawomocnił działalność przy nim Świętego Synodu miał miejsce 4 listopada 1917 roku, niedługo po ogłoszeniu niepodległości państwa polskiego. Z tego względu jego decyzje, które nie zostały przyjęte jakimkolwiek aktem państwowym Rzeczypospolitej nie mogły mieć skutków prawnych na ziemiach polskich. W konsekwencji Rząd Polski nie przyjął statutu o zarządzie Kościoła prawosławnego w Polsce, opracowanego i zatwierdzonego przez Święty Synod patriarchatu moskiewskiego w dniach 14 i 27 stycznia 1922 roku, który został przesłany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych pod adresem Ministerstwa WRiOP pismem z dnia 10 lutego 1922 roku (nr D.VI.1290).
2. Z chwilą podjęcia uchwały przez Święty Synod biskupów prawosławnych w Polsce z dnia 14 czerwca 1922 roku o tworzeniu struktur kościelnych na bazie autokefalii i przejściu pod jurysdykcję patriarchatu ekumenicznego, ustała faktyczna zależność Kościoła prawosławnego w Polsce od Kościoła rosyjskiego. Na mocy św. kanonów i precedensów historycznych, fakt znalezienia się wyznawców prawosławia na terytorium niepodległego państwa daje im prawo do rządzenia się w sprawach administracji kościelnej na zasadach autonomicznych lub autokefalicznych, niedotyczących zasad wiary, ale kwestii zarządzania oraz organizacji wewnętrznego życia kościelnego⁵³.
3. Ministerstwo Spraw Zagranicznych pismem z dnia 28 października 1921 roku (nr D.I.2668) zawiadomiło w związku z oświadczeniem patriarchy Tichona, że egzarchat w Polsce uważa za przejściowe stadium organizacji kościelnej na drodze do autokefalii. Pismem z dnia 12 grudnia 1921 roku (nr D.I.2895) Ministerstwo przesłało odpis ko-

⁵² AAN, MWRiOP, sygn. 1002, k. 31-36. Pismo Ministerstwa WRiOP do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 14 kwietnia 1924 roku.

⁵³ Автономия и автокефалия, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 4-8.

munikatu Ambasady Polskiej w Moskwie, zawierającego oświadczenie patriarchy Tichona, który wyjaśniał w nim, że nie jest przeciwny autokefalii Kościoła w Polsce i jedynie ze względu na trudności w zwołaniu Wszechrosyjskiego Soboru spowodowane sytuacją polityczną w Rosji zmuszony jest do odłożenia tej sprawy.

Dionizy planował początkowo udać się do Moskwy w celu wyjaśnienia sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce oraz przekonania patriarchy w sprawie konieczności dążenia do niezależności kościelnej. Ministerstwo Spraw Zagranicznych jednak stało na stanowisku daremności powyższego posunięcia. Z tego względu Święty Synod w Polsce wysłał do Moskwy w dniu 16 sierpnia 1924 roku obszernie pismo, w którym usprawiedliwiał się ze swej dotychczasowej działalności, mającej na celu niezależność kościelną w Polsce⁵⁴. Pomimo prób załagodzenia konfliktu z zarządem kościelnym w Moskwie, rząd nadal kontynuował rozmowy na temat udzielenia autokefalii z patriarchatem w Konstantynopolu.

⁵⁴ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 146-164.

ZABIEGI WŁADZ POLSKICH O ZGODĘ NA AUTOKEFALIE PATRIARCHATU EKUMENICZNEGO

1.

Sytuacja patriarchatu ekumenicznego w obliczu przemian politycznych na Bałkanach i Azji Mniejszej na początku XX wieku

Dokonując próby przedstawienia wydarzeń i ich rozwoju w patriarchacie należy wziąć pod uwagę zachodzące w nim zjawiska, polegające na ciągłym uszczuplaniu się terytorialnym oraz próbie odbudowania dawnej pozycji. W wyniku ruchu narodowowyzwoleńczego skierowanego przeciwko Imperium Osmańskiemu wyłoniły się nowe państwa na Bałkanach. Niemal jednocześnie doszło do ustanowienia autonomicznych i autokefalicznych Kościołów prawosławnych w 1831 roku autonomicznego Kościoła serbskiego, w 1833 roku niekanonicznego proklamowania autokefalicznego Kościoła greckiego, a w 1866 roku autokefalicznego Kościoła rumuńskiego. Autokefalia Kościoła greckiego została oficjalnie uznana w 1850 roku. W 1870 roku na mocy firmanu sułtańskiego powstaje egzarchat bułgarski. W rezultacie zawarcia układu berlińskiego patriarchat ekumeniczny zostaje jeszcze bardziej uszczuplony. W 1879 roku zostaje przyznana autokefalia Kościołowi serbskiemu oraz następuje przekazanie kolejnych diecezji z jurysdykcji patriarchatu. W 1885 roku powstaje autokefaliczny Kościół rumuński. Patriarchat ekumeniczny stracił także swoje wpływy w wyniku przyłączenia hegemonatu Wschodniej Romilii do Bułgarii. W okresie wojen bałkańskich i I wojny światowej powstały okoliczności do kolejnych precedensów.

Na początku XX wieku patriarchat ekumeniczny znalazł się w niezwykle skomplikowanym położeniu na skutek zachodzących przemian politycznych na Bałkanach i w Azji Mniejszej. Zapoczątkowała je w 1909 roku grupa młodych greckich oficerów zrzeszonych w Lidze Wojskowej, która zorganizowała pokojowy bunt w armii przeciwko politycznej stagna-

cji i trudnościom ekonomicznym kraju. Następnie wyłoniono lidera politycznego w osobie dynamicznego polityka z Krety Eleftheriosa Wenizelosa. W 1910 roku stanął on na czele rządu greckiego. Zainicjował głębokie reformy w ekonomii, służbach cywilnych, siłach zbrojnych i publicznym systemie oświaty, a także przyłączył Grecję do sojuszu Bułgarii, Serbii i Czarnogóry przeciwko Turcji. Konsekwencją zawartego porozumienia była wojna bałkańska w 1912 roku, podczas której sojusznicy pokonali Turcję, wypierając ją niemal z całego terytorium europejskiego. Głównodowodzącym Sztabu Generalnego został Konstanty I Glücksburg. W wyniku zwycięskich pochodów armii Grecja przyłączyła rozległe terytoria na północy, wschodzie i zachodzie kraju z dwoma znaczącymi miastami Salonikami i Janiną. W drugiej wojnie bałkańskiej w 1913 roku Bułgaria bez zapowiedzi zaatakowała Grecję i Serbię, niezadowolona z rezultatów porozumienia. W późniejszy etapie na Bułgarię uderzyły także Rumunia i Turcja doprowadzając do jej kapitulacji. W wyniku II wojny bałkańskiej Grecja przyłączyła południową część Macedonii z dużym portem Kawała. Jeszcze w tym samym roku Grecja wyzwoliła spod okupacji tureckiej Kretę i większość wysp na Morzu Egejskim¹. W latach 1914-1918 w Azji Mniejszej wybuchły na nieznaną dotąd skalę prześladowania ludności helłeńskiej². W 1917 roku Grecja dołączyła do państw Ententy, a w 1919 roku premier Wenizelos, zachęcony wynikiem I wojny światowej wypowiedział wojnę z Turcją. W rezultacie zawartego traktatu pokojowego 10 sierpnia 1920 roku w podparyskim Sèvres pomiędzy pokonaną Turcją a zwycięską Ententą, Grecja odzyskała prawie całą Trację oraz prawo do pięcioletniej okupacji greckojęzycznej części Jonii z głównym miastem Smyrną. Ponadto Grecja została zobligowana przez mocarstwa do utworzenia tam lokalnego parlamentu, który po upływie pięciu lat powinien wypowiedzieć się

¹ Γ. Λεονταρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, t. 15, Αθήνα 1978, s. 18-20. K. Τσουκαλά, *Ηελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1981, s. 21-23.

² E. Αλλαμανή, K. Παναγιωτοπούλου, *Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*, „Ιστορία του ελληνικού έθνους” t. XV, Αθήνα 1978, s. 98-103. L. Landau, *Παντουρκισμός*, Αθήνα 1985, s. 54-105. W proteście wobec jawnej eksterminacji ze strony Wysokiej Porty, patriarchat ekumeniczny podjął w tym czasie wiele inicjatyw w celu wyczulenia opinii publicznej na rozmiary prześladowań w Azji Mniejszej. Z inicjatywy patriarchatu została wydana *Czarna Księga* ofiar prześladowań tureckich, zob. *Μαύρη βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία ελληνισμού*, (1914-1918), Εν ΚωνΙόλει, εκ του πατριαρχικού τυπογραφείου, 1919.

o dalszej przynależności tego autonomicznego terytorium. Postanowienia traktatu z Sèvres sprowadzały się w praktyce do rozbioru terytorium Imperium Osmańskiego, umiędzynarodowienia Konstantynopola (Stambułu), cieśnin Bosfor i Dardanele i ograniczenia suwerennej władzy Turcji do części Anatolii. Traktat spotkał się ze sprzeciwem Turków, którzy znieśli sułtanat i ustanowili republikę ze stolicą w Ankarze. Mustafa Kemal Atatürk zwołał 23 kwietnia 1920 roku pierwszy w historii parlament turecki, a następnie zbrojnie przeciwstawił się wojskom greckim, które próbowały wymusić realizację postanowień traktatu z Sèvres. Po wygranej armii tureckiej traktat stał się martwą literą. Próba siłowego wprowadzenia *Wielkiej Idei* w życie i zdobycia Azji Mniejszej zakończyła się klęską wojsk greckich oraz kolejnym pogromem ludności helleńskiej zamieszkującej tę część Azji Mniejszej. W rezultacie podpisanego nowego traktatu pokojowego w Lozannie 24 lipca 1923 roku, Grecja utraciła wschodnią część Tracji oraz wszelkie prawa do terenów Azji Mniejszej. Natomiast Turcja zrzekła się wszelkich roszczeń do wysp Morza Egejskiego i Cypru, poza wyspami Imbros i Tenedos. Granica miała przebiegać w odległości 3 km od wybrzeży Azji Mniejszej. W traktacie postanowiono także o wymianie ludności między Grecją i Turcją. W efekcie powyższej uchwały 1,5 mln Greków zostało wysiedlonych z Turcji, zaś Grecję opuściło 420 tysięcy Turków. Ponadto Turcy zażądali likwidacji patriarchatu ekumenicznego na skutek wygaśnięcia mocy prawnej firmanów (przywilejów) sułtanów osmańskich o charakterze religijnym, politycznym, ekonomicznym i oświatowym. Ostatecznie przyjęto propozycję premiera Grecji Wenizelosa zachowania statusu patriarchatu i jego ustroju administracyjnego w zamianę za żądania Turcji do ograniczenia jego działalności do sprawowania funkcji wyłącznie administracyjnych. W 1924 roku proklamowano Republikę Grecji.

W okresie zaledwie kilku lat, w okresie między I wojną światową a 1924 rokiem patriarchat konstantynopolitański został pozbawiony znacznej liczby wiernych, pozostając z zamieszkującymi Stambuł oraz „Nowe Terytoria” w północnej części Grecji, Kretę i inne, nadal będące pod jego jurysdykcją. Pomimo trudnych doświadczeń patriarchat nie stracił na swej żywotności, a podejmując wciąż nowe inicjatywy udowodnił swój powszechny charakter. W zaistniałych okolicznościach patriarchat powiększył swą jurysdykcję za pośrednictwem wydania tomosów synodalnych, uchwalając autonomię poszczególnych Kościołów lokalnych. 1 marca 1922 roku wspólnoty diaspory greckiej zostały podporządkowane patriarchatowi ekumenicznemu.

W reakcji na przemiany polityczne w Europie Wschodniej po wprowadzeniu ustroju komunistycznego i powstaniu Związku Radzieckiego w lipcu 1923 roku podporządkował jurysdykcyjnie Kościoły lokalne w Finlandii, Czechosłowacji i Estonii na zasadach autonomii. Powyższe zabiegi nie zmieniły jednak sytuacji patriarchatu w granicach państwa tureckiego, którą należy określić dramatyczną, nawet w porównaniu z tą z okresu Imperium Osmańskiego. Ponadto sam patriarcha przestał być etnarchą Rzymian (gr. *Romaion*)³.

³ A. Αγγελόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (Εικοστός αιώνας)*, Θεσσαλονίκη 1998, s. 37-45. D. Gonis, *Sytuacja patriarchatu Konstantynopola w latach 1918 – 1924*, [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2006, s. 115-121.

2.

Rozmowy wstępne rządu polskiego z patriarchatem ekumenicznym w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (1920-1922)

Temat autokefalii pojawił się w kręgach rządowych i kościelnych, kiedy w skład odrodzonego państwa polskiego weszły tereny zdominowane przez ludność wyznania prawosławnego¹. Celem rozmów prowadzonych przez czynniki rządowe z hierarchią prawosławną w Polsce było możliwie jak najszybsze zerwanie wszelkich związków z wrogiem w stosunku do państwa polskiego i prawosławia rządem bolszewików.

W dniu 12 listopada 1919 roku MWRiOP wystosowało do kompetentnych w tej sprawie organów państwowych komunikat o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce², proponując jednocześnie ewentualne posunięcia:

1. Obecnie na obszarze państwa polskiego prawosławni nie posiadają swego kanonicznego zwierzchnika.
2. Wobec braku konsystorza prawosławne duchowieństwo nie wie do kogo ma się zwracać w sprawach kanonicznych.
3. Nie posiadając swego zwierzchnika, prawosławni w Polsce czują się nadal zależni od Kościoła rosyjskiego i jedynie ze względu na panujący

¹ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 9-10.

² AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 42-44. Pismo MWRiOP do MSZ, MSW oraz Generalnego Komisarza Ziem Wschodnich w sprawie uregulowania kwestii hierarchii Kościoła Prawosławnego w Polsce z 12 listopada 1919 roku.

obecnie w Rosji chaos nie utrzymują łączności z wrogo ustosunkowanymi do państwa polskiego hierarchami.

4. Z uwagi na powyższe fakty byłoby pożądanym utworzenie w granicach Rzeczypospolitej Polskiej samorządnej hierarchii prawosławnej, niezależnej od patriarchatu w Moskwie, który w 1918 roku mianował, bez uprzedniej zgody państwa polskiego, na arcybiskupstwo warszawskie władkę Serafina.
5. Ministerstwo stało na stanowisku całkowitej niezależności Kościoła prawosławnego w Polsce od obcych wpływów, a zwłaszcza Moskwy, uważając za pożądane uzyskanie dla niego autokefalii.
6. Podążając za przykładem tworzących się niezależnych Kościołów prawosławnych w Europie Wschodniej ministerstwo zasugerowało, iż za zgodą lokalnej prawosławnej hierarchii oraz przy inicjatywie i udziale rządu polskiego możliwe jest uzyskanie kościelnej niezależności przez prawosławnych wiernych w Polsce.
7. W sprawie autokefalii wymagany jest odpowiedni wpływ na prawosławne duchowieństwo. Równocześnie państwo polskie powinno zabezpieczyć materialne uposażenie kleru oraz zaspokoić potrzeby wyznaniowe prawosławnej ludności.
8. Ministerstwo zaznacza, że królowie polscy czynili wielokrotne starania w sprawie kościelnej niezależności, zawsze rozpoczynając je od porozumienia z patriarchatem ekumenicznym. Z tego względu ministerstwo stało na stanowisku, że pertraktacje w tej sprawie należy rozpocząć wyłącznie z patriarchatem w Konstantynopolu.

W odpowiedzi na powyższe pismo MWRiOP z dnia 12 listopada 1919 roku, MSZ poinformowało tydzień później, że sprawę uregulowania położenia Kościoła prawosławnego w Polsce uważało za nader ważną i pilną. Z tego względu, według jego opinii, rząd polski powinien przedsięwziąć odpowiednie kroki w celu oddzielenia go od patriarchatu w Moskwie, porozumiewając się uprzednio w tej kwestii z miejscowym prawosławnym duchowieństwem oraz z patriarchatem ekumenicznym³.

Z inicjatywy MWRiOP w dniach 12 lutego i 13 kwietnia 1920 roku odbyła się konferencja, w trakcie której omówiono kwestię kanonicz-

³ AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 5. Pismo MSZ do MWRiOP z 19 listopada 1919 roku.

nej niezależności Kościoła prawosławnego w Polsce. Wzięli w niej udział przedstawiciele Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, Zarządu Cywilnego Wołynia i Podola oraz MWRiOP. Uczestnicy konferencji stwierdzili jednak, że jest jeszcze za wcześnie na podejmowanie rozmów z prawosławną hierarchią w Polsce w sprawie autokefalii, ze względu na brak ustalenia granic wschodnich Rzeczypospolitej. Wyrazili również przekonanie, że w związku z potrzebą usunięcia wpływów patriarchatu moskiewskiego na prawosławną ludność w Polsce należy dążyć do faktycznego jej uniezależnienia, oddając ją uprzednio pod jurysdykcję patriarchy ekumenicznego Joachima III⁴.

Wstępne rozmowy między przedstawicielstwem rządu polskiego w Turcji a patriarchatem ekumenicznym w Konstantynopolu zostały zainicjowane już w 1920 roku. W roku następnym były widoczne efekty pierwszych starań przedstawicielstwa rządu polskiego przy Wysokiej Porcie. W piśmie z dnia 19 maja 1921 roku poseł Rzeczypospolitej Polskiej w Konstantynopolu Witold Jodko-Narkiewicz, poinformował MSZ w Polsce, że z inicjatywy patriarchatu ekumenicznego złożył przed kilkoma dniami wizytę locum tenensowi tronu patriarszego, który osobiście zaoferował pomoc w udzieleniu wskazówek odnośnie do procedury związanej z uzyskaniem samodzielności przez Kościół prawosławny w Polsce⁵. Poradził swemu rozmówcy, że w tym celu należy złożyć do kancelarii patriarchatu stosowne podanie, które stwierdzałoby następujące fakty:

1. Kościół prawosławny w Polsce początkowo wchodził w skład metropolii kijowskiej, podlegającej bezpośrednio jurysdykcji Konstantynopola.
2. Wskutek presji ze strony carów Rosji zlikwidowano metropolię kijow-

⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 2. Notatka informacyjna dla MSZ z przebiegu konferencji pomiędzy Zarządkiem Cywilnym Ziem Wschodnich, Zarządkiem Cywilnym Wołynia i Podola i MWRiOP z 12 lutego 1920 i 13 kwietnia 1920 roku. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 105. T. Woronicz, *Zagadnienie autokefalii...*, s. 4. Patriarcha konstantynopolitański Joachim III dwukrotnie obejmował to najwyższe stanowisko kościelne w latach 1878 – 1884 oraz 1901-1912. Zważywszy na rok zwołania konferencji nasuwa się myśl, iż autorom pisma chodziło o jego bezpośredniego następcę patriarchę Germana V (1913-1918). Chronologię patriarchów konstantynopolitańskich podają za: B. Θ. Σταυρίδης, *Ο συνοδικός θεσμός εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, Θεσσαλονίκη 1986, s. 667.

⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 16. *Εν Κων/πολει*, „Νεολόγος” 15/2.5.1921, s. 2 b.

ską, a prawosławnych Rzeczypospolitej wcielono w struktury patriarchatu moskiewskiego.

3. Dzisiaj, wyznawcy prawosławia w Polsce ponownie żądają utworzenia swej metropolii na zasadach autokefalii.
4. Podanie powinno zawierać wyraźną zgodę hierarchii prawosławnej w Polsce oraz rządu polskiego.

Locum tenens podkreślił, iż w sprawie przyznawania samodzielności poszczególnym Kościołom lokalnym decyduje wyłącznie patriarcha ekumeniczny. W powyższej sytuacji Witold Jodko-Narkiewicz radził, aby podanie zostało wniesione za dwa miesiące, tzn. w lipcu 1921 roku, po zakończeniu wyborów nowego patriarchy w Konstantynopolu.

Wizyta polskiego posła w patriarchacie ekumenicznym odbiła się pozytywnym echem w greckich kręgach kościelnych. Świadczy o tym relacja zamieszczona w głównym periodyku patriarchatu *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, zgodnie z którą podczas serdecznego spotkania w patriarchacie została poruszona kwestia przynależności jurysdykcyjnej wiernych prawosławnych w Polsce. Jednocześnie w trakcie rozmowy Witold Jodko-Narkiewicz wyraził żywe zainteresowanie sprawą prawosławia rządu polskiego, który w nowych uwarunkowaniach politycznych, już jako niepodległe państwo, dążył do przyznania Kościołowi prawosławnemu samodzielności na bazie autokefalii za zgodą i z błogosławieństwa Wielkiego Kościoła w Konstantynopolu. Ze swojej strony *locum tenens* zapewnił, że w najbliższym czasie, wraz z wyborem nowego zwierzchnika na tronie ekumenicznym, poczyni starania o sfinalizowanie powyższej kwestii⁶.

O tym, że MWRiOP zależało na jak najszybszym rozwiązaniu sprawy związanej z ustrojem Kościoła prawosławnego w Polsce, może świadczyć fakt, iż jeszcze tego samego dnia 19 maja, zwróciło się do MSZ z propozycją, aby równorzędnie z akcją wewnętrzną, polegającą na uzyskaniu zgody władz duchownych Kościoła prawosławnego w Polsce, zwrócić się do patriarchy konstantynopolitańskiego w celu uzyskania błogosławieństwa tworzącej się samodzielnej jednostce Kościoła prawosławnego w Polsce⁷. Równocześnie minister Maciej Rataj skierował prośbę do MSZ, aby zleciło posłowi polskiemu w Konstantynopolu kontynuowanie rozmów z pa-

⁶ *Ειδήσεις. Ορθόδοξοι Πολωνίας*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 41 (1921) 143 a. Por. B. Боровой, *Польское государство и Православная Церковь...*, s. 325.

⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 14.

triarchatem, a także, by w sposób poufny uzyskał on szczegóły w sprawie ustroju Kościoła autokefalicznego. Jeśli nowy patriarcha nie przedstawi konkretnych zarzutów przeciw, zaznaczył minister, to należałoby natychmiast zwrócić się do niego z pisemną prośbą o udzielenie błogosławieństwa prawosławnym wiernym w Polsce na utworzenie autokefalicznej jednostki Kościoła Wschodniego.

W rezultacie akcji dyplomatycznej rządu polskiego, locum tenens tronu ekumenicznego przesłał za pośrednictwem posła polskiego w Konstantynopolu pisemne błogosławieństwo prezydentowi Rzeczypospolitej Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu oraz całemu narodowi polskiemu. Posłanie patriarchy zostało odczytane podczas konferencji poświęconej autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce, która odbyła się z inicjatywy MSZ w dniu 27 maja 1921 roku⁸. Ministerstwo postanowiło skierować do patriarchatu ekumenicznego oficjalną prośbę o przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce.

Wyżej wymieniony akt MSZ w sprawie złożenia do patriarchatu w Konstantynopolu podania o przyznanie autokefalii lokalnemu Kościołowi prawosławnemu był przede wszystkim uwarunkowany od wyrażenia na nią zgody prawosławnej hierarchii w Polsce. Z tego względu rząd polski podjął rozmowy na temat samodzielności kościelnej z hierarchiami, deklarującymi chęć do współpracy z rządem polskim, tzn. z arcybiskupem Jerzym oraz biskupami Dionizym i Pantelejmonem. Podczas konferencji zwołanej 16 września 1921 roku z inicjatywy rządu w gabinecie ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Macieja Rataja, hierarchowie zgodzili się na powierzenie naczelnej władzy kościelnej w Polsce arcybiskupowi Jerzemu⁹. Swe oświadczenie, że „radzi się poświęcić się pracy na

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 34.

⁹ AAN, MWRiOP, sygn 959, k. 2-3. Pisma biskupów Dionizego i Pantelejmona do ministra wyznań i oświecenia publicznego M. Rataja z 16 września 1921 roku. „Rozważywszy z polecenia Pana Ministra stan prawny Cerkwi w granicach Polski, jak również ciężkie warunki życia cerkiewnego w Chełmskiej i Warszawskiej Diecezji, pozostających przez długi czas bez swych Arcypasterzy, my niżej pomienowani ks. biskupi Prawosławnej Cerkwi, w celach ustalenia odpowiedniej głowy Cerkwi Prawosławnej w Polsce, również jak i w interesach ludności prawosławnej Chełmskiej i Warszawskiej Diecezji, liczym za swój święty obowiązek dowieść do wiadomości Pana Ministra, iż wg naszej opinii przedstawia się konieczną potrzebą natychmiastowe postawienie na czele zarządu wyżej wspomnianych diecezji czcigodnego Arcypasterza, który byłby głową całej Cerkwi Pra-

rzecz Cerkwi na podstawie autokefalii”, uzależnili jednak od uprzedniej na nią zgody patriarchy moskiewskiego¹⁰.

Wola hierarchii prawosławnej w Polsce została spełniona. W polityce kościelnej nastąpił zwrot w kierunku Moskwy, w którym nie bez znaczenia było zakończenie wojny z sowietami układem ryskim z 18 marca 1921 roku. W konsekwencji wstępne pertraktacje z patriarchatem ekumenicznym w sprawie uzyskania autokefalii zostały przerwane na ponad rok.

W dniu 29 września 1921 roku, za uprzednią zgodą rządu, hierarchia prawosławna w Polsce wystosowała pierwsze zbiorowe pismo do patriarchy moskiewskiego Tichona z prośbą o błogosławieństwo na samodzielny byt Kościoła prawosławnego w Polsce¹¹. Równocześnie rząd polski podjął odpowiednie kroki w powyższej kwestii, zlecając ambasadorowi Polski w Moskwie poczynienie starań w sprawie uzyskania zgody patriarchatu moskiewskiego na autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce, powiadomienia patriarchy Tichona o powołaniu arcybiskupa Jerzego na stanowisko zarządcy diecezji warszawsko-chełmskiej oraz uznania go za zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce¹².

Starania rządu przyniosły istotne efekty. Patriarcha Tichon dekretem z dnia 17 stycznia 1922 roku utworzył egzarchat Kościoła prawosławnego w Polsce, będący etapem przejściowym do autokefalii oraz mianował arcybiskupa Jerzego na stanowisko zarządcy diecezji warszawsko-chełmskiej¹³.

wosławnej w Polsce. Za takiego Arcypasterza my uznajemy Jego Ekscelencję Arcybiskupa Jerzego, byłego Arcybiskupa Mińskiego, Magistra Teologii, byłego Rektora Piotrogradskiej Duchownej Akademii i doświadczonego administratora cerkiewnego. Jeżeli zechce Pan Minister przyjąć nasze przedstawienie uprzejmie prosimy Pana Ministra dowieść o tem do wiadomości Jego Świątobliwości Patriarchę Moskiewskiego przez Pana Ministra Pełnomocnego i Posła Rzeczy Spolskiej w Moskwie”.

¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 1. Oświadczenie arcybiskupa Jerzego i biskupów Dionizego i Pantelejmona z 16 września 1921 roku. „My niżej podpisani ks. biskupi Cerkwi Prawosławnej w Polsce na konferencji w sprawie ustalenia wyższej władzy cerkiewnej mamy zaszczyt zakomunikować Panu Ministrowi, zgodnie z požądaniem Pana, że my nie uważamy niekanoniczną autokefalię Cerkwi Prawosławnej w Polsce i rady poświęcić się dla pracy na korzyść teje Cerkwi na podstawie autokefalii, jeżeli na to będzie błogosławieństwo Jego Świątobliwości – Patriarchy Moskiewskiego.”

¹¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1005, k. 189.

¹² AAN, MWRiOP, sygn. 959, k. 10. Pismo ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego M. Rataja do ambasadora Polski w Moskwie z 19 września 1921 roku.

¹³ AAN, MWRiOP, sygn. 960, k. 94. Biuletyn prasowy MWRiOP z 15 lutego 1922 roku.

W dniu 14 czerwca 1922 roku na zwołanym po raz trzeci przez metropolitę Jerzego zebraniu Świętego Synodu¹⁴ została ostatecznie podjęta decyzja w sprawie autokefalii¹⁵, następnie przewodniczący Rady Ministrów odczytał oświadczenie rządu, podkreślając w szczególności:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w artykule 115 głosi, iż stosunek państwa do wyznań mniejszościowych będzie ustalany w drodze ustawowej.
2. Do dnia dzisiejszego stosunek hierarchii prawosławnej w Polsce wobec państwa nie został uregulowany.
3. Historyczne uwarunkowania, w których znaleźli się prawosławni w Polsce, wymagają niezależnej organizacji struktury kościelnej lokalnego Kościoła na bazie autokefalii.
4. Rząd polski oczekuje od hierarchii podjęcia decyzji opowiadającej się za autokefalią Kościoła prawosławnego w Polsce, która zostanie natychmiast przesłana w formie podania do Jego Świątobliwości Patriarchy Ekumenicznego¹⁶.

Następnie metropolita Jerzy wyjaśnił obecnym hierarchom, że wobec antykanonicznych wydarzeń w patriarchacie moskiewskim niezbędnym jest usamodzielnienie się Kościoła prawosławnego w Polsce.

Większością głosów (bp. Jerzego, Dionizego i Aleksandra), wobec jednego głosu sprzeciwu (bp. Elewteriusza), została przyjęta uchwała o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce, jednoznaczna z zerwaniem kontaktów Kościoła lokalnego z patriarchatem w Moskwie¹⁷. Święty Synod dnia 14 czerwca 1922 roku podjął następujące decyzje:

1. Wobec zniesienia kanonicznej władzy kościelnej w Moskwie, we

¹⁴ Pierwsze zebranie Świętego Synodu odbyło się w dniach 28-30 stycznia 1922 roku w Warszawie. Miało na celu przyjęcie tekstu dokumentu pod nazwą *Tymczasowe przepisy o stosunku rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce*, normującego jego położenie prawne. Drugie zebranie Świętego Synodu odbyło się w maju 1922 roku w Poczajowie i poświęcone było sprawie autokefalii.

¹⁵ PAM, nr 11, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14-15 czerwca 1922 roku.

¹⁶ PAM, nr 11, sprawa 1-3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14-15 czerwca 1922 roku.

¹⁷ PAM, nr 11, sprawa 3-5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14-15 czerwca 1922 roku. PAM, nr 4, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 9 kwietnia 1924 roku. *Kronika*, „Za Svobodu”, 17.6.1922, s. 2.

- wszystkich sprawach dotyczących Kościoła prawosławnego w Polsce decyduje Święty Synod, zgodnie z art. 1 *Tymczasowych przepisów*.
2. Święty Synod uchwalił nieprzyjmowanie żadnych rozporządzeń od powstałego w Moskwie niekanonicznego zarządu kościelnego.
 3. Święty Synod, biorąc pod uwagę zamieszanie panujące w rosyjskim Kościele prawosławnym, uznał za słuszne ogłoszenie niezależności Kościoła prawosławnego w Polsce i jest gotów do współpracy z rządem polskim zgodnie z Konstytucją.
 4. Święty Synod nie zgłasza sprzeciwu co do autokefalii, z tym jednak, że to rząd wystara się o błogosławieństwo na nią patriarchatu konstantynopolitańskiego oraz zgodę pozostałych patriarchatów i Kościołów autokefalicznych¹⁸.

W konsekwencji decyzji, powziętych podczas zebrania Świętego Synodu hierarchii prawosławnej w Polsce w dniu 14 czerwca 1922 roku, nastąpił ponowny zwrot w polityce kościelnej w kierunku patriarchatu ekumenicznego. Rząd polski natychmiast poinformował patriarchat w Konstantynopolu o decyzji w sprawie autokefalii, zwracając się z prośbą w imieniu hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce o udzielenie błogosławieństwa na jego samodzielny byt¹⁹. Równocześnie zlecił prowadzenie rozmów w sprawie autokefalii delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie.

¹⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 992, k. f. Protokół z posiedzenia Świętego Synodu z 14-15 czerwca 1922 roku. *Письмо Св. Синода Православной Церкви в Польше к Патриарху Тихону* (16.8.1924), „Вестник Православной Митрополии в Польше” 35 (1924) 3. M. Zyzykin, *Autokefalia i zasady...*, s. 60-61. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 17-19. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 112-113.

¹⁹ *Εκκλησιαστικά χρονικά. Ιερά Σύνοδος*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 42 (1922) 419 a. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 69. B. Боровой, *Польское государство и Православная Церковь...*, s. 325.

3.

Kwestia udzielenia autokefalii za czasów patriarchy ekumenicznego Melecjusza IV (1922-1923)

W dniu 12 października 1918 roku patriarcha ekumeniczny Herman V (1912-1918) złożył rezygnację na skutek problemów wynikłych w związku z eksterminacją ludności greckiej przez Wysoką Portę¹ i ich sprzymierzeńców podczas I wojny światowej. Od tego czasu katedra tronu ekumenicznego przez długi okres nie była obsadzona. Podobna sytuacja nigdy nie miała miejsca przez cały okres istnienia Imperium Osmańskiego, z wyjątkiem okresu bizantyjskiego². Powyższy stan trwał aż do wyboru Melecjusza Metaksakisa w dniu 25 listopada 1921 roku³. W tym czasie *locum tenensem* tronu został wybrany metropolita Prusy Doroteusz⁴.

¹ N. Ψυρούκης, *Η μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 1975, s. 71-95. Według N. Ψυρούκη w 1912 roku terytorium Małej Azji zamieszkiwało 2.522.151 Greków wobec ogólnej liczby 10.755.774 mieszkańców. W czasie I wojny światowej zostały naruszone swobody obywatelskie poprzez organizowanie krwawych pogromów przez sprzymierzeńców Osmanów Niemców, ze szkodą dla małoazjatyckiego Hellenizmu.

² B. Σταυρίδης, *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι, 1860-σήμερα*, Θεσσαλονίκη 1977, s. 421-437. Tenże, *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453-σήμερα)*, Θεσσαλονίκη 1987, s. 267-271. Δ. Μανρόπουλος, *Πατριαρχικές σελίδες*, εν Αθήναις 1968, s. 64-96.

³ A. Φυτράκης, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης*, εν Αθήναις 1973, s. 17-23. A. Tillyrides, *Meletios Metaxakis (1871-1935)*, „Εκκλησία και Θεολογία” 4 (1983) 823-825. Θ. Προβατάκης, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης*, Αθήνα 1988, s. 9-26. A. Νανάκης, *Οι χηρεία του οικουμενικού θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη 1918-1922*, „Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ” 1 (1991) załącznik nr 5, s. 17-163. E. Καραγεωργούδης, *Ο Μελέτιος Μεταξάκης ως μητροπολίτης Αθηνών*, wyd. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2008, s. 19-247.

⁴ Γ. Σκαλιέρης, *Η εκλογή πατριάρχου κατά το εκκλησιαστικόν πολίτευμα του οικουμενικού θρόνου*, εν Αθήναις 1922, s. 9.

Proces dziejowy Hellenizmu w Azji Mniejszej zmierzał nieuchronnie ku tragedii. Począwszy od 1922 roku wszedł w nową epokę, w której w zbałkanizowanej formie, ograniczonej do ram jednego państwa narodowego, usiłował dostosować się do nowej postwielkoideowej rzeczywistości⁵. Melecjusz obejmował stanowisko patriarchy ekumenicznego dokładnie na skraju tych epok. Zakończone klęską powstanie Plasterasa z 11/24 września 1922 roku⁶ i przekazanie przez Ententę Turcji obszarów Wschodniej Tracji z 12/25 listopada 1922 roku⁷ miały miejsce właśnie w czasie patriarchatu Melecjusza. Nowa sytuacja polityczna w Grecji po katastrofie narodowej została uformowana pod wpływem rządów premiera Wenizelosa. Nowe władze dążyły do przerwania wakatu na katedrze konstantynopolikańskiej i sfinalizowania wyborów patriarchy ekumenicznego, stwarzając warunki do zatwierdzenia patriarchy przez Kościół grecki. Obsada stanowiska patriarchy była niezwykle ważna podczas pertraktacji Grecji i Turcji w sprawie uregulowania nowego powojennego porządku rzeczy.

Wkrótce po wyborze nowego zwierzchnika Wielkiego Kościoła w Konstantynopolu, przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej w Konstantynopolu wznowiło rozmowy z nowym patriarchą ekumenicznym Melecjuszem w sprawie udzielenia autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce. W nocy do MSZ przedstawiciel delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie osobę patriarchy Melecjusza charakteryzował jako człowieka wielkiej miary, greckiego patriotę, dążącego do podniesienia godności patriarchatu ekumenicznego. Według relacji sekretarza delegacji Rybińskiego rząd polski był gotów, jako zadośćuczynienie za pozytywne przyjęcie prośby o przyznanie autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce, wnieść pewną sumę pieniężną do patriarchatu. Propozycja początkowo zrobiła dobre wrażenie w kręgach patriarchatu. Jednak, gdy doszło do dyskusji na powyższy temat z samym patriarchą, nie przejawiał on żadnego zainteresowania w sprawie darowizny rządu polskiego. Przeciwnie, od

⁵ K. Βεργόπουλος, *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1978, s. 18,74.

⁶ Θ. Βερέμης, *Κράτος και έθνος στην Ελλάδα, 1821-1921. Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, „Ελληνική Κοινωνία” 1 (1983) 97-106.

⁷ Ι. Γιαννουλόπουλος, *Η επανάσταση του 1922. Η δίκη των έξ και η συνθήκη της Λωζάνης*, [w:] *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, t. XV, Αθήνα 1978, s. 253-255.

tego momentu kwestia darowizny nie była poruszana nawet przez jego otoczenie⁸.

Melecjusz nie uznawał równorzędności patriarchatów Moskwy i Konstantynopola. Z tego względu gotów był rozpatrzyć sprawę niezależności kościelnej nie jako rezultat sporu pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a patriarchatem w Moskwie, ale jako spór pomiędzy prawosławnymi Kościołami w Polsce i w Rosji, w którym od niego samego, najwyższego sędziego zależeć będzie ostateczna decyzja w tej sprawie⁹.

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 59. Tajne pismo delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie do MSZ w Polsce w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z 30 października 1922 roku. „Wobec zakończenia pierwszych pertraktacji z Patriarchatem Ekumenicznym w sprawie uznania przez niego autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce chciałbym zrekapitalizować stan sprawy. W toku przewlekłej dyskusji z patriarchą Meletiosiem IV wysunąłem wszystkie argumenty wskazane mi przez Ministerstwo osobiście, za wyjątkiem sprawy okupu, która na moje zlecenie została wysunięta przez sekretarza delegacji p. Rybińskiego na wspólnym posiedzeniu informacyjnym 6.IX. w składzie metropolity Nicei Basiliosa, pierwszego dragomana Patriarchatu p. Konstantinidisa, sekretarza Delegacji p. Rybińskiego i radcy prawnego delegacji p. Papaziana. Otóż muszę stwierdzić, że patriarcha nie dał się skłonić do zmiany zajętego przez niego dotychczas stanowiska. Jest on człowiekiem naprawdę wielkiej miary, kierującym się w swej działalności przede wszystkim pobudkami natury ideowej, gorący patriota grecki z autoramentu Venizelosa, co do rzeczy religijnych marzący o podniesieniu stanowiska Patriarchatu Ekumenicznego do stanowiska Papieży. Jako szczegół charakterystyczny pozwolę sobie przytoczyć fakt, że argument „okupu” wg relacji p. Rybińskiego wywarł wielkie wrażenie na przedstawicielach Patriarchatu, jednak przy następnych moich wizytach u patriarchy nie mogłem nigdy wyczuć u niego żadnego zainteresowania się tą stroną sprawy, ani też nie była ta kwestia później nigdy podniesiona przez jego otoczenie – widocznie nastąpił rozkaz nie poruszania jej. Stanowisko Meletiosa w dotychczasowym przebiegu sprawy nie tylko nie uległo zmianie, lecz nawet raczej nastąpiła krystalizacja jego poglądów i dokładna ocena korzyści, jakie zamierza on z niej wyciągnąć”.

⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 60. Tajne pismo delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie do MSZ w Polsce w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z 30 października 1922 roku. AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 86. Pismo MWRiOP do Ministra Skarbu w Warszawie w sprawie uznania de jure autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce z 10 stycznia 1923 roku. „Z wyjątkiem metropolity Kościoła Prawosławnego w Rumunii, który autokefalię w Polsce już uznał, inni zwierzchnicy samodzielnych Kościołów Prawosławnych (Bułgaria, Serbia, itd.) uzależnili to uznanie od decyzji patriarchy w Konstantynopolu jako najwyższego dostojnika w Kościele Wschodnim i powołanego na mocy uchwał Soborów Powszechnych do rozstrzygania sporów między poszczególnymi Kościołami Prawosławnymi – w tym wypadku sporu między Cerkwią Rosyjską (z patriarchą Tichonem) a Cerkwią w Polsce”.

W przeciwieństwie do wcześniejszych ustaleń rządu polskiego z patriarchatem, Melecjusz zajął negatywne stanowisko w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce. Patriarsze nie zależało na przyznaniu mu całkowitej niezależności, ale na zatrzymaniu go pod częściową zwierzchnością od Fanaru. Zgodnie z poglądem delegacji Polskiej przy Wysokiej Porcie, obecny patriarcha dążył do ograniczenia istniejących już autokefalii oraz poddania ich większej zależności od Konstantynopola¹⁰. W związku z nieprzejednanym stanowiskiem Melecjusza rząd polski, zgodnie z instrukcją MSZ nr D.I. 2106 z dnia 13 września 1922 roku, postanowił zawiesić pertraktacje z patriarchatem ekumenicznym¹¹. Pomimo

¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 60-61. Tajne pismo delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie do MSZ w Polsce w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z 30 października 1922 roku. „W stosunku do Polskiego Kościoła Prawosławnego chciałby on (patriarcha Melecjusz) przynajmniej na razie zachować zarząd bezpośredni, być może z tą myślą, że później zgodzi się na autokefalię, lecz jednak cokolwiek ograniczoną, by Fanar też i na stałe pozostał w pewnej, chociaż mierze jego zwierzchnikiem. W ogóle widoczna jest tendencja obecnego patriarchy do ograniczenia istniejących już autokefalii i do podporządkowania Kościołów samodzielnych Konstantynopolowi. Na podobne zakusy wskazuje obecny spór pomiędzy Meletiossem a Kościołem Ateńskim, w którym to sporze Meletios zdaje się zdobyć przewagę. Również podobne tendencje sygnalizował mi tutejszy delegat Rumunii p. Filality w stosunku do Kościoła Rumuńskiego. Słabość stanowiska formalnego nie zraża Meletiosa. Zresztą obecnie to stanowisko w świecie prawosławnym zostało znacznie wzmocnione przez uznanie go przez Jugosławię, Polskę, Grecję, w pewnej mierze Rosję (zwracają się do niego biskupi reakcyjni w różnych sprawach). Utrzymuje się nawet wrażenie, że im gorsza jest jego sytuacja w Konstantynopolu tym wyżej podnosi on sztandar idei. O innych głowach Kościoła Prawosławnego mówi stale z wielką pobłażliwością. Kiedy w ostatniej rozmowie zwrócił jego uwagę na słabość jego stanowiska i na wysiłki tureckie zmierzające do stworzenia Tureckiego Patriarchatu Prawosławnego odpowiedział mi wręcz: «Przecież mego stanowiska to zupełnie nie zmienia, obojętnym mi jest czy będę miał o jednego podwładnego metropolitę więcej lub mniej». Wszelkie podobne zdawałoby się drażliwe dla Patriarchatu kwestie traktuje stale z zupełnym spokojem i niezłomną wiarą w ostateczne zwycięstwo. Jak widać z załączonej do niniejszego pisma odpowiedzi na moją notę z prośbą o błogosławieństwo dla autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce, pragnie Meletios nawiązać bezpośrednie stosunki z egzarchą Jerzym. Chcąc od razu przeciąć podobne zakusy już w potwierdzeniu odbioru noty podkreśliłem, że jedynie Rząd Polski jest powołany do prowadzenia rokowań zagranicznych.”

¹¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 61. Tajne pismo Delegacji Polskiej przy Wysokiej Porcie do MSZ w Polsce w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi Prawosławnemu w Polsce z 30 października 1922 roku.

powyższej instrukcji 25 października 1922 roku podczas zebrania Świętego Synodu patriarchatu konstantynopolitańskiego zostało oficjalnie przyjęte do wiadomości podanie rządu polskiego i hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce. Pismo zawierało kopię protokołu z posiedzenia Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce z 14 czerwca 1922 roku wraz z prośbą o udzielenie błogosławieństwa na jego samodzielny byt na bazie autokefalii¹².

O zarządzeniu Świętego Synodu patriarchatu konstantynopolitańskiego pisało jedno z greckich czasopism. „Jak nam wiadomo, prawosławne władze kościelne w Polsce zwróciły się do patriarchatu ekumenicznego w sprawie organizacji ok. 4 milionów prawosławnych, zamieszkujących tereny wchodzące w skład odrodzonego Państwa Polskiego. Wielki Kościół Chrystusowy (Konstantynopol) jako Matka miłująca, chętnie przyjęła powyższe podanie jej wiernych dzieci. Co się tyczy natomiast podstaw organizacji kościelnej prawosławnych wiernych w Polsce, to już w dalekiej przeszłości zbudowała je na bazie św. kanonów, nadając poprzez liczne zarządzenia Kościołowi lokalnemu w Polsce daleko idącą autonomię. W sprawach natury administracji wewnętrznej (patriarchat ekumeniczny) zdecydował o wysłaniu swego przedstawiciela¹³, aby wraz z jego duchowieństwem i wiernymi stworzył odpowiednie struktury kościelne, które odpowiadałyby miejscowym wymogom i potrzebom”¹⁴. W dniu 29 grudnia 1922 roku MWRiOP uzyskało notę informacyjną, że ze względu na trudną sytuację patriarchatu w Turcji wyjazd wysłannika Fanaru został odłożony na kilka tygodni, tzn. do czasu zakończenia konferencji w Lozannie.

¹² *Εκκλησιαστικά χρονικά*, „ΕΑ” 43 (1923) 80 b.

¹³ AAN, MWRiOP, sygn. 1003, k. 62. Tajne pismo delegacji polskiej przy Wysokiej Porcie do MSZ w Polsce w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z 30 października 1922 roku. „W związku z zajętych przez Ministerstwo stanowiskiem przypuszczam, że za czas jakiś nastąpi zaproszenie ze strony Rządu Polskiego Delegacji Patriarchy do Polski. Podano mi na razie imię metropolity Germana, byłby to kandydat nie nazbyt przyjemny, gdyż cieszy się opinią moskalofila, przemawia za nim jednak zajmowane przez niego stanowisko sekretarza Św. Synodu”. AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 90. Pismo Przewodniczącego Rady Ministrów do MWRiOP z 27 listopada 1922 roku. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 120.

¹⁴ *Η υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου κυρώσις της εκλογής του Ορθοδόξου Μητροπολίτου Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Κυρίου Διονυσίου*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 137.

Planowane na początek 1923 roku przybycie do Polski delegacji reprezentantów Fanaru, w której skład wchodził metropolita Cezarei Mikołaj oraz sekretarz Świętego Synodu archimandryta Mandrinos¹⁵, miało na celu przygotowanie patriarchalnego materiału informacyjnego o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce. Podczas posiedzenia Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce 31 stycznia 1923 roku podjęto decyzję o zorganizowaniu posiedzenia nadzwyczajnego prawosławnej hierarchii w dniu przybycia delegacji patriarchatu ekumenicznego. W trakcie powyższej sesji miano przedstawić delegacji patriarchatu przebieg prac nad autokefalią, tzn. powody, które posłużyły do podjęcia decyzji o samodzielności kościelnej, uwarunkowania historyczne i niezbędne czynniki zabezpieczające prawidłowe funkcjonowanie Kościoła prawosławnego w Polsce¹⁶. Patriarcha Melecjusz IV interesował się sprawą autokefalii w Polsce. Zmierzając w kierunku podniesienia autorytetu patriarchy, gotów był traktować powyższą sprawę, jako spór między Kościołami prawosławnymi w Polsce i w Rosji¹⁷. W ten sposób odegrałby decydującą rolę oraz udowodnił wyższość Fanaru nad Moskwą. Nie dając żadnej gwarancji na udzielenie całkowitej niezależności (autokefalii), Melecjusz pragnął zdobyć bezpośrednią jurysdykcję nad Kościołem prawosławnym w Polsce. Jednak ze względu na tragiczną śmierć metropolity Jerzego planowane przybycie delegacji zostało odwołane¹⁸.

Jednym z fundamentalnych zarządzeń statutu Kościoła prawosławnego w Polsce było uznanie przez patriarchat konstantynopoliński wyboru nowego Metropolity Warszawskiego i całej Polski. Na posiedzeniu Świętego Synodu dnia 27 lutego 1923 roku¹⁹ podjęto decyzję o zatwierdzeniu wyboru na stanowisko zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce

¹⁵ Алексей (Громадский), *Посещение Его Блаженством Блаженнейшим Митрополитом Дионисием Святых Православных Автокефальных Восточных Церквей*, Варшава: Синодальная типография, 1928, s. 69-70.

¹⁶ PAM, nr 1, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 stycznia 1923 roku.

¹⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 86. Pismo MWRiOP do Ministra Skarbu w Warszawie w sprawie uznania de jure autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce z 10 stycznia 1923 roku.

¹⁸ M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 120.

¹⁹ PAM, nr 8, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 27 lutego 1923 roku.

metropolity Dionizego. O powyższym akcie poinformowano rząd w celu uzyskania, na podstawie 28 kanonu IV Soboru Powszechnego²⁰, błogosławieństwa patriarchy ekumenicznego wobec wyboru nowego metropolity oraz potwierdzenie prawa do tytułów, otrzymanych uprzednio przez jego poprzednika od patriarchy moskiewskiego i przewidzianych w statucie wewnętrznym Kościoła prawosławnego w Polsce z 27 sierpnia 1922 roku²¹. Uchwała Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 27 lutego 1923 roku była jeszcze jednym aktem na drodze zacieśniania kontaktów z patriarchatem ekumenicznym.

W lutym 1923 roku stosunek patriarchatu ekumenicznego do wyboru nowego hierarchy nie był jeszcze całkowicie jasny. Podczas gdy patriarcha moskiewski Tichon został pozbawiony swego stanowiska przez bolszewików, pewniejsze było zwrócenie się przez Kościół prawosławny w Polsce z prośbą o błogosławieństwo, które było jedynie aktem pomocy. Powyższą prośbę Kościoła prawosławnego w Polsce patriarcha ekumeniczny mógł potraktować jako jeden z etapów kanonicznej procedury zwrócenia się do niego, najwyższego sędziego między zwierzchnikami Kościołów prawosławnych, o udzielanie mu prawa do samodzielnej egzystencji, kiedy znajdował się w potrzebie oraz gdy wymagała tego sytuacja. Święty Synod w Konstantynopolu, w momencie przyjęcia do wiadomości powyższej prośby, postanowił przesłać, zgodnie z petycją zawartą w podaniu polskiego Synodu hierarchii, błogosławieństwo Wielkiego Kościoła Chrystusowego zatwierdzające wybór na Arcybiskupa Warszawskiego i całej Polski metropolity Dionizego oraz prawo do wszystkich tytułów przydzielonych jego poprzednikowi przez patriarchę moskiewskiego Tichona²².

Pismem z 13 marca 1923 roku²³, które było odpowiedzią na wiado-

²⁰ Γ. Α. Ράλλη - Μ. Πότλη, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, s. 280-286.

²¹ PAM, nr 8, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 27 lutego 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 14-27 февраля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 39 - 40 (1924) 4.

²² *Εκκλησιαστικά χρονικά*, „ΕΑ” 43 (1923) 80 b.

²³ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α’/93, s. 82. Pismo patriarchy Melecjusza do przedstawiciela rządu polskiego w Konstantynopolu Władysława Baranowskiego, w którym błogosławi wybór Dionizego na Arcybiskupa Warszawskiego i całej Polski oraz uznaje tytuły przyznane jego poprzednikowi przez patriarchę moskiewskiego Tichona (Protokół nr 1218 – 13.3.1923). „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 137. PAM, nr 14, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21*

mość o wyborze biskupa Dionizego na stanowisko Metropolity Warszawskiego i całej Polski, patriarcha ekumeniczny powiadomił:

Do głębi wstrząśnięci wieścią o tragicznej śmierci metropolity Jerzego, z radością dowiadujemy się dziś z urzędowego doniesienia Synodu biskupów, iż Wasza Wyniosłość obrany został następcą zmarłego. Na zasadzie uchwały tutejszego Świętego Synodu wraz z naszym błogosławieństwem przesyłamy Wam odznaki, w swoim czasie nadane Waszemu poprzednikowi, jako metropolicie warszawskiemu i całej Polski, przez Waszego brata w Chrystusie patriarchę Tichona.

Pismo to zostało przyjęte w Polsce, jako nadanie Dionizemu godności metropolity oraz przyjęcie metropolii warszawskiej i całej Polski pod jurysdykcję patriarchatu konstantynopolańskiego²⁴. W odpowiedzi na powyższe pismo metropolita Dionizy potwierdził fakt przyjęcia metropolii prawosławnej w Polsce od patriarchy ekumenicznego swym pełnym pokory listem z 1 kwietnia 1923 roku, pisząc: „Wasza Świątobliwość, całą Waszą prawicę, z której dzisiaj otrzymałem metropolię prawosławną w Polsce”²⁵. Uchwała Świętego Synodu z Konstantynopola została przyjęta jako zatwierdzenie wyboru Dionizego na stanowisku metropolity.

W związku z nadesłanym pismem rządu polskiego z dnia 27 marca 1923 roku (nr protokołu VIII 500) patriarchat ekumeniczny powiadomił jego wysłannika w Turcji Władysława Baranowskiego²⁶ o zmianie, jaka nastąpiła

апреля 1923 года, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 - 8 (1923) 1. Журнал Заседания Св. Синода от 14-27 февраля 1923 года, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 39 - 40 (1924) 5. M. Zyzykin, *Autokefalia i zasady...*, s. 70.

²⁴ PAM, nr 14, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. Depesza rządu do metropolity Dionizego z 14 marca 1923 roku; depesza MWRiOP do metropolity Dionizego z 6 kwietnia 1923 roku.

²⁵ *Επιστολή του μητροπολίτη Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Διονυσίου προς το Μελέτιο*, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 137. Pismo Metropolity Warszawskiego i całej Polski Dionizego do patriarchy Melecjusza, w którym deklaruje przejście metropolii pod jurysdykcję patriarchatu ekumenicznego z 1 kwietnia 1923 roku. PAM, nr 14, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 21 kwietnia 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21 апреля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 9 (1923) 1. M. Zyzykin, *Autokefalia i zasady...*, s. 63.

²⁶ W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim 1916 - 1931*, Warszawa 1938, s. 169. Przedstawiciel rządu polskiego w Turcji Władysław Baranowski pisał: „W sprawie uznania autokefalii Cerkwi prawosławnej w Polsce, którą z wielką trudnością przychodziło mi prze-

w składzie planowanej delegacji przedstawicieli Konstantynopola do Polski. Ze względu na zły stan zdrowia metropolity Cezarei Mikołaja, Święty Synod w Konstantynopolu wyznaczył na jego miejsce metropolitę Neocezarejskiego Agafangelosa²⁷. W dniu 24 kwietnia 1923 roku²⁸ patriarcha Melecjusz IV w liście skierowanym do „pierwszego w hierarchii arcypasterza Kościoła prawosławnego w odrodzonym Państwie Polskim”²⁹ zapowiedział przybycie oficjalnej delegacji Fanaru do Polski, w celu zacieśnienia kontaktów między patriarchatem konstantynopolitańskim a Kościołem prawosławnym w Polsce³⁰.

Rząd turecki Kemala widział jednak w osobie Melecjusza dynamicznego lidera nowogreckiego nacjonalizmu w kręgach kościelnych. Dlatego podczas pertraktacji w Lozannie, pomimo iż ostatecznie uznał niezbędność pozostania patriarchatu ekumenicznego w swej historycznej siedzibie³¹, zażądał wydalenia Melecjusza z Konstantynopola. Melecjusz był patriarchą przez cały trudny okres pertraktacji Grecji z Turcją przerywając tym samym bolesny wakat na katedrze patriarchalnej. Dobrowolnie wyjechał z Konstantynopola na Górę Athos, aby nie utrudniać podpisania traktatu

prowadzić u upartego, ambitnego patriarchy konstantynopolitańskiego Meletiosa, chcącego podporządkować ją Konstantynopolowi, zapytałem Komendanta czy nie uważałby za możliwe pójść w tej mierze na koncesję, co mogłoby korzystnie odwrócić raz na zawsze naszych prawosławnych od Moskwy. Piłsudski jak najkategoryczniej zażądał samodzielności Cerkwi prawosławnej i w razie dalszego oporu polecił przerwać pertraktację”.

²⁷ АОП, КПА, А' /93, s. 170-171. Pismo Świętego Synodu z Konstantynopola, w którym informuje wysłannika rządu polskiego w Turcji Władysława Baranowskiego wobec zaistniałej zmiany w składzie mającej przybyć do Polski delegacji patriarchatu ekumenicznego (Protokół nr 1498 – 24.4.1923).

²⁸ АОП, КПА, А' /93, s. 173-174. Pismo patriarchy Melecjusza do metropolity Dionizego, w którym wyraża swą radość z objęcia przez niego stanowiska zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce oraz zapowiada przybycie delegacji patriarchatu do Polski (Protokół nr 1860 – 24.4.1923). „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 138. PAM, nr 29, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 3 lipca 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 3 июля 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 11 – 12 (1923) 19.

²⁹ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Εκκλησία” 1 (1923) 35 a.

³⁰ PAM, nr 29, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 3 lipca 1923 roku. Pisemna odpowiedź metropolity Dionizego na list z patriarchatu w Konstantynopolu z 24 kwietnia 1923 roku.

³¹ Χ. Καρυκόπουλος, *Το διεθνές καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα 1979, s. 92-93. Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1983, s. 155-156.

pokoju w Lozannie, skąd 20 września 1923 roku przesłał swą rezygnację do Fanaru³². Patriarchat ekumeniczny nadal zachowywał pierwszeństwo w hierarchii Kościoła prawosławnego korzystając z wszelkich praw przysługujących na mocy Soborów Powszechnych. Od tej pory traci rolę etnarchy, którą pełnił Kościół w stosunku do wiernych prawosławnych w Imperium Osmańskim, tym bardziej, iż powstanie nowego nacjonalistycznego państwa – Turcji, wykluczało powyższy stan.

Po usunięciu przez władze tureckie z tronu patriarszego Melecjusza IV z dniem 10 lipca 1923 roku, Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce nie przerwał swej korespondencji z Kościołem Matką. Rozmowy na temat autokefalii były kontynuowane z przewodniczącym Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego. W sierpniu 1923 roku wysłannik rządu polskiego przy misji specjalnej w Konstantynopolu Władysław Hempl złożył wizytę przewodniczącemu Świętego Synodu na Fanarze, podczas której została poruszona kwestia przybycia delegacji Fanaru do Polski. List z dnia 24 sierpnia 1923 roku był odpowiedzią na deklaracje złożone przez posła polskiego podczas spotkania w siedzibie patriarchatu. Wyjaśniono w nim, że petycja dotycząca prośby rządu polskiego, by przedstawiciel patriarchatu był równocześnie członkiem Świętego Synodu, pokrywa się ze stanowiskiem patriarchatu. Wstrzymanie natomiast sprawy dotyczącej wyznaczenia jednego z metropolitów, a leżącej w obowiązku patriarchatu tłumaczy tym:

1. Święty Synod przejął tymczasowo całą władzę i obowiązki patriarchy.
2. Święty Synod stanowi decydujący czynnik w przygotowaniach i w wyborach nowego patriarchy,
3. Nieobecność jednego z członków Świętego Synodu jest niedopuszczalna do chwili wyboru nowego patriarchy.

Patriarchat ekumeniczny oświadczył rządowi polskiemu, że powołanie przedstawiciela delegacji z Fanaru na członka Świętego Synodu, opóźni się do momentu wyboru nowego zwierzchnika Kościoła w Konstantynopolu. Jednak jeśliby rząd uznał za niezbędne niezwłoczne przybycie wysłannika z Konstantynopola, Święty Synod gotów jest wyznaczyć doświadczonego

³² B. Σταυρίδης, *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι...*, s. 473-474.

i wykwalifikowanego kapłana, nienależącego jednak do ciała ustawodawczego Świętego Synodu³³.

Ze względu na przerwę w korespondencji między patriarchatem ekumenicznym a misją specjalną w Konstantynopolu możemy przyjąć, że rząd polski zdecydował się na odłożenie pertraktacji w sprawie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce do czasu wyboru nowego patriarchy.

³³ АОП, КПА, А'/93, s. 413-414. Pismo patriarchatu ekumenicznego do wysłannika rządu polskiego przy misji specjalnej w Konstantynopolu Władysława Hempla (Protokół nr 4086 – 24.8.1923).

4.

Negocjacje w sprawie autokefalii w okresie patriarchatu Grzegorza VII (1923-1924)

Patriarcha ekumeniczny Grzegorz VII Zerwudakis niósł posługę w Wielkim Kościele Chrystusowym przez 37 lat, od 1887 do 1924 roku, w okresie pełnym zrywów narodowych, przewrotów i politycznych przemian. Otrzymał świetne wykształcenie w Szkole Teologicznej w Halki oraz na studiach w Europie. Wzrastał u boku wybitnej postaci z kręgu kościelnego, patriarchy ekumenicznego Hermana V (1913–1918). Po otrzymaniu święceń biskupich, a następnie podniesiony do rangi metropolity został mianowany na diecezję znajdujące się w najbardziej newralgicznych peryferiach administracyjnych Imperium Osmańskiego. Od 1892 do 1923 roku pełnił posługę arcybiskupią w Macedonii, Małej Azji i Konstantynopolu, w diecezjach Serres, Kizyku i Chalcedonu. Pobyt w zniewolonej przez Turków Serres (1892-1909) pokrywa się z najdramatyczniejszą fazą wojen macedońskich, w trakcie których wyodrębniły się narodowe dążenia Bułgarów i Serbów. Był świadkiem upadku Imperium Osmańskiego na rzecz ruchu nowoturków. Postępował z rozsądkiem oceniając prawidłowo sytuację bez popadania w skrajności. Przewidywalność w stosunku do obietnic zwolenników Kemala okazała się usprawiedliwioną, ponieważ po przeniesieniu na metropolię Kizyku (1909-1913), a następnie Chalcedonu (1913-1923) był świadkiem dokonywanej z inicjatywy nowoturków eksterminacji mniejszości narodowych w Azji Mniejszej. Po wyborze na katedrę patriarchalną Grzegorz VII wydał zarządzenie o założeniu w Grecji podległych mu nowych, tymczasowych diecezji, składających się z wiernych przesiedlonych z Azji Mniejszej wraz ze swymi arcybiskupami. Ponadto zostały założone nowe diecezje: Wysp Książęcych, Australii i Europy Środkowej, przywró-

cono działalność metropolii Sardyki. Należy podkreślić jego szczególny wkład w przyznanie autokefalii Kościołowi w Polsce oraz wpływ na uregulowanie sytuacji kanoniczno-prawnej następujących lokalnych Kościołów prawosławnych: rosyjskiego za granicą, czechosłowackiego, finlandzkiego i estońskiego. Nie można pominąć wyjątkowego zaangażowania patriarchy w uporządkowanie sytuacji kościelnej arcybiskupstwa Ameryki.

U schyłku 1923 roku zostały zakończone wstępne rozmowy rządu polskiego na temat autokefalii. Zasadniczy etap pertraktacji nastąpił po wyborze następcy Melecjusza, Grzegorza VII Zerboudakisa (1923-1924)¹, który zażądał więcej informacji na temat Kościoła prawosławnego w Polsce. Ton korespondencji Grzegorza VII był odmienny od jego poprzednika i sprzyjał szybkiemu sfinalizowaniu, rozpoczętej jeszcze w 1920 roku, procedury mającej na celu udzielenie siostrzanemu Kościołowi w Polsce kanonicznej samodzielności.

Z okazji objęcia tronu patriarchszego przez Grzegorza VII, metropolita Dionizy wystosował 13 stycznia 1924 roku list gratulacyjny². Nawiązał w nim do duchowej spuścizny oraz dotychczasowych relacji Kościoła prawosławnego w Polsce z Wielkim Kościołem Chrystusowym, prosząc jednocześnie o udzielenie pomocy i wsparcia w trudnych chwilach. List zawierał także dodatek w postaci szczegółowego sprawozdania sytuacji kościelnej w Polsce³. W odpowiedzi patriarcha zapewnił Dionizego o swej ojcowskiej trosce wobec Kościoła prawosławnego w Polsce „młodego w latach, ale wielkiego w czynach” oraz gotowości do udzielenia pomocy w celu zagwarantowania jego rozwoju⁴.

¹ E. Α. Δούκα, *Ο οικουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Ζ΄ ο Ζερβουδάκης και η εποχή του (1850-1924)*, Θεσσαλονίκη 2004, s. 10-271.

² ΡΑΜ, nr 4, sprawa 3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 9 kwietnia 1924 roku. *Περίεξη Βυσοκοπροεσβασμένης Μιτροπολίτα Διονυσία σ̑ Αγιαταίσιμι Πατριαρχαμί: Κονσταντινοπολίτικι κ̑ Βσλενσκιμ Γριγοριεμ VII κ̑ Μοσκόβσκιμ κ̑ Βσερρόσσιjsκιμ Τίχονομ*, „Βοσκρესνοε Τίχτιε” 28 (1924) 436 a.

³ Αλεξίς (Γρομαδσκή), *Κ ιστορίη Πρωσλαβνὴς Τσερκβί κ̑ Πολύση...*, s. 70.

⁴ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α΄/91, s. 540-541. Πισμο patriarchy κονσταντινοπολιταńskiego Grzegorza κ̑ metropolity Διονιζεγο κ̑ κ̑nia 7 λιπα 1924 roku (Πρωτοκόλ nr 2452). „Βεστνικ Πρωσλαβνὴς Μιτροπολίη κ̑ Πολύση” 39-40 (1924) 5. *Περίεξη Βυσοκοπροεσβασμένης Μιτροπολίτα Διονυσία σ̑ Αγιαταίσιμι Πατριαρχαμί: Κονσταντινοπολίτικι κ̑ Βσλενσκιμ Γριγοριεμ VII κ̑ Μοσκόβσκιμ κ̑ Βσερρόσσιjsκιμ Τίχονομ*, „Βοσκρესνοε Τίχτιε” 28 (1924) 436 a-b. Μ. Ζυζυκιν, *Αυτοκεφαλία κ̑ zasady...*, s. 71. *Πισμο Αγ. Σινοδα Πρωσλαβνὴς Τσερκβί κ̑ Πολύση κ̑ Πατριαρχυ Τίχονυ*

4.1. Sprawa reformy kalendarza

Podczas patriarchatu Grzegorza VII uregulowano zawiłą kwestię kalendarza, który wprowadził dużo zamieszania w praktyce liturgicznej Kościołów autokefalicznych, w szczególności zaś Kościoła greckiego. W sierpniu 1922 roku specjalna komisja przy Lidze Narodów po zapoznaniu się ze sprawą reformy kalendarza postanowiła zwrócić się o poradę odnośnie do niektórych kwestii u zainteresowanych stron. Dlatego w piśmie z 26 lipca 1923 roku zaproponowano patriarchatowi ekumenicznemu uczestnictwo w obradach komisji w Genewie, przewidzianych na 29 sierpnia 1923 roku zaznaczając, że udział będzie posiadał charakter opiniodawczy w kwestiach praktycznych. Patriarchat ekumeniczny przyjął propozycję udziału, tym bardziej, iż nie został zobligowany do zajęcia oficjalnego stanowiska⁵.

W trakcie obrad w Genewie postanowiono zapoznać się z dokonanymi przez naukowców ustaleniami komisji Międzynarodowego Związku Astronomicznego zwołanego w maju 1922 roku w Rzymie⁶ w sprawie zbadania kwestii kalendarza i określenia fundamentalnych założeń jednego niezmiennego kalendarza. Zalecono także poinformować o treści uchwał Międzynarodowej Izby Handlowej w Londynie z czerwca 1921 roku⁷ wszystkie rządy państw i związki religijne z prośbą wniesienia do 1 marca 1924 roku ewentualnych uwag. W piśmie do kancelarii Ligi Narodów z dnia 18 lutego 1924 roku patriarchat ekumeniczny przedstawił uwagi w kwestii reformy kalendarza. Wyraził opinię, że cofnięcie 1 stycznia na

(16.8.1924), „Вестник Православной Митрополии в Польше” 35 (1924) 3. W piśmie do patriarchy moskiewskiego Tychona z 16 sierpnia 1924 roku Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce powołuje się na powyższe pismo patriarchy Grzegorza z dnia 7 lipca 1924 roku jako dowód kanonicznej przynależności metropolii warszawskiej do jurysdykcji patriarchatu ekumenicznego.

⁵ „Ορθοδοξία”, 1 (1926) 218. Wśród zaproszonych na obrady Kościołów znalazły się trzy główne: patriarchat ekumeniczny, Watykan i Kościół anglikański.

⁶ Komisja ustaliła trzy zasadnicze wnioski: przyjęcie jednego niezmiennego kalendarza zawierającego 52 tygodnie z jednym lub dwoma dniami dodatkowymi, przeniesienie 1 stycznia na 22 grudnia oraz podział 365 dni na cztery części, każda po 91 dni, z dwoma miesiącami po 30 dni i jednym z 31 dniami. Jednocześnie zwróciła się z życzeniem ustalenia niezmiennej daty Paschy. Zob. „Ορθοδοξία”, 1 (1926) 217.

⁷ „Ορθοδοξία”, 1 (1926) 219.

22 grudnia nie było konieczne, albowiem nie służyło jakimkolwiek praktycznemu celowi⁸.

W międzyczasie w Grecji, po wprowadzeniu i przyjęciu przez państwo kalendarza gregoriańskiego, stało się jasne współistnienie obok siebie dwóch kalendarzy. Zatem pojawiła się potrzeba reformy również kościelnego kalendarza. W rezultacie powstałych trudności rozpoczęto prace zmierzające do ujednolicenia kalendarzy. Jednym z powodów był fakt, że święto narodowe z 25 marca i święto kościelne Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy, po przyjęciu przez państwo nowego kalendarza zostały rozdzielone i były świętowane z 13 dniowym opóźnieniem. Powyższe wydarzenie wywołało wielkie zamieszanie w społeczeństwie⁹.

Jednak stanowisko lokalnych Kościołów prawosławnych w sprawie przyjęcia nowego kalendarza i dostosowania do niego kręgu liturgicznego było rozbieżne. Powstał także poważny problem, gdy niektóre spośród nich początkowo nie przyjmowały postanowień w sprawie kalendarza z kongresu lokalnych Kościołów prawosławnych obradującego w Konstantynopolu 10 maja 1923 roku. Uczestniczyli w nim przedstawiciele autokefalicznego Kościoła greckiego, cypryjskiego, serbskiego, rumuńskiego, natomiast delegatów nie wysłali patriarchowie: jerozolimski, antiocheński i aleksandryjski, a Kościół bułgarski został pominięty. W trakcie spotkania przyznano, że rozbieżność kościelnego i państwowego kalendarza była nieunikniona oraz iż w kwestii reformy kalendarza nie istniały żadne kanoniczne lub dogmatyczne przeciwwskazania. Przeciwno reformie wystąpił patriarcha aleksandryjski Focjusz, żądając zwołania Soboru Powszechnego stojąc na stanowisku, że jest jedyną właściwą instancją do prowadzenia dyskusji i podejmowania wiążących wniosków. Tego samego zdania był patriarcha antiocheński Grzegorz¹⁰. Patriarcha jerozolimski Damian, jeśli nawet dopuszczał możliwość prowadzenia prac nad udoskonaleniem kalendarza, to zachowywał powściągliwość twierdząc, że ujednolicenie kościelnego i politycznego kalendarza stawiało w gorszej pozycji Kościół jerozolimski wobec łacinników, w odniesieniu do miejsc świętych. Na koniec arcybiskup cypryjski Cyryl wyraził niepokój, proponując zwołanie wszechprawo-

⁸ „Ορθοδοξία”, 1 (1926) 220.

⁹ Α. Φ. Βιτάλης, *Κυκλαδίται Οικουμενικοί Πατριάρχαι από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και εξής*, Αθήνα 1961, s. 80.

¹⁰ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α' /93, s. 681, Protokół nr 706.

sławnego synodu w Jerozolimie w niedzielę Pięćdziesiątnicy w 1924 roku¹¹. W przeciwieństwie do nich modyfikacja kalendarza została zaakceptowana przez patriarchat w Konstantynopolu oraz Kościoły: grecki, cypryjski i rumuński. Nowy kalendarz wywołał burzliwe dyskusje, spotykając się z dużymi oporami, dlatego wprowadzono go jedynie w niektórych Kościołach. W późniejszym okresie nowy kalendarz zaakceptowały patriarchaty aleksandryjski i antiocheński, autokefaliczne Kościoły Polski i Bułgarii i autonomiczny Kościół Finlandii¹².

Również Kościół rosyjski początkowo starał się zastosować do zalecenia przeprowadzenia reformy kalendarza, jednak ostatecznie reprezentujący rosyjskich wiernych za granicą arcybiskupi Kiszyniowa Anastazy oraz Północno i Południowo Amerykański Aleksander wyrazili swój sprzeciw. Na krótko przed zakończeniem zebrania w Konstantynopolu arcybiskup Anastazy udał się do Karłowców, aby podzielić się ustaleniami z trwających obrad. W rezultacie postanowień Synodu Kościoła rosyjskiego za granicą z dnia 4 czerwca 1923 i 25 lipca 1923 roku ostatecznie odrzucił uchwały z Konstantynopola w sprawie reformy kalendarza twierdząc, iż są niezgodne z kanonami kościelnymi. Postanowienia kongresu lokalnych Kościołów prawosławnych wzywające do zastosowania nowego kalendarza bez wątplenia przypominały biskupom z Karłowic reformy wprowadzone przez synod „Żywej Cerkwi” w Rosji¹³, dlatego 6 września 1923 roku zakazali swemu przedstawicielowi w Konstantynopolu arcybiskupowi Anastazemu udziału w przyszłych pracach kongresu¹⁴.

Państwo greckie wywierało ciągłe presje na Kościół lokalny usiłując zobligować do wprowadzenia nowego kalendarza. Wobec mieszanych uczuć wokół tematu reformy kalendarza oraz mnożących się jej przeciwników Kościół grecki przejawiał ostrożność i powściągliwość w powyższej spra-

¹¹ Ibidem.

¹² Α. Φ. Βιτάλης, *Κυκλαδίται Οικουμενικοί Πατριάρχαι...*, s. 81.

¹³ „Żywa Cerkiew” to ruch w rosyjskim Kościele Prawosławnym domagający się gruntownych reform w obrzędowości i prawie kanonicznym Kościoła prawosławnego. Z czasem stał się narzędziem władzy sowieckiej do walki z religią, silnie infiltrowany przez radzieckie służby specjalne. M. Maszkiewicz, *Mistyka i rewolucja. Aleksandr Wwiedeński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995, s. 68, 75-76.

¹⁴ Φιτζεπαλνδ Θωμάς, *Οι σχέσεις μεταξύ ελληνικής ορθοδόξου Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής και της εκτός Ρωσίας Ορθοδόξου Εκκλησίας στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη χρονική περίοδο 1921-1971*, Θεσσαλονίκη 1984, s. 127-129.

wie¹⁵. Jednak ostatecznie uległ czynnikom rządowym wyrażając opinię, że reforma kalendarza powinna zostać wprowadzona uchwałą patriarchatu ekumenicznego. W pierwszej kolejności miała zostać wprowadzona w diecezjach podległych patriarchatowi ekumenicznemu, aby uniknąć ewentualnych protestów, czy podważania jej wiarygodności przez wiernych w Grecji. Stwierdzono, że jedynym organem kompetentnym w kwestii wydania tak ważkiej decyzji był patriarcha ekumeniczny Grzegorz VII¹⁶. W efekcie na patriarchę spadła seria presji ze strony rządu greckiego, które wywołały zakłopotanie na Fanarze. Powyższy temat został przedyskutowany wnikliwie na zebraniach Świętego Synodu, podczas których przeciwko reformie otwarcie wystąpił metropolita neocezarejski Ambroży¹⁷.

Naciskany ze wszystkich stron patriarcha ostatecznie wydał decyzję o przyjęciu nowego kalendarza i wprowadzeniu w podległych diecezjach, do których zaliczały się ponad 40 metropolie na Nowych Ziemiach w Grecji. Przy podejmowaniu decyzji kierował się chęcią zażegnania trwającego zamieszania wokół funkcjonowania dwóch kalendarzy: politycznego i kościelnego. Ponadto decydującym czynnikiem było poparcie reformy przez niemal wszystkie państwa prawosławne¹⁸. Wraz z podjęciem decyzji w końcu stycznia 1924 roku przesłał stosowne informacje wzywając tym samym pozostałe Kościoły do wprowadzenia nowego kalendarza¹⁹. Patriarcha zarządził zastosowanie nowego kalendarza wobec wszystkich nieruchomych świąt prawosławnego kręgu liturgicznego (eortologionu), z wyłączeniem Paschy i związanych z nią świąt ruchomych. Powiadomił, że nieruchome święta z okresu od 10 do 23 marca 1924 roku należy świętować wyłącznie

¹⁵ Święty Synod Kościoła greckiego już podczas obrad 20 maja 1919 roku dopuścił możliwość reformy kalendarza juliańskiego, albowiem nie stwierdził przeciwwskazań natury dogmatycznej, czy kanonicznej. Zaznaczył, że niezbędnym czynnikiem przeprowadzenia tej reformy jest wypracowanie wspólnego stanowiska przez wszystkie lokalne Kościoły prawosławne pod przewodnictwem patriarchatu ekumenicznego, pod warunkiem zredagowania nowego kalendarza z pomocą naukowców, dokładnego i pozbawionego nieścisłości obydwu kalendarzy: juliańskiego i gregoriańskiego. „Ορθοδοξία”, 1 (1926) 217.

¹⁶ Α. Φ. Βιτάλης, *Κυκλαδίται Οικουμενικοί Πατριάρχαι...*, s. 81-82.

¹⁷ Δ. Μαυρόπουλος, *Πατριαρχικαὶ Σελίδες. Το Οικουμενικόν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, ἐν Αθήναις 1968, s. 206.

¹⁸ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α' /93, s. 637-638, Protokół nr 222 (pismo do patriarchy serbskiego Dymitra); s. 638-640, Protokół nr 221 (pismo do arcybiskupa ateńskiego Chryzostoma).

¹⁹ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α' /93, s. 639, Protokół nr 221.

w odniesieniu do roku 1924, zgodnie z zaleceniami kongresu lokalnych Kościołów prawosławnych. Wyzaczył termin wprowadzenia nowego kalendarza na 10 marca 1924 roku, który od tej pory będzie funkcjonował w kalendarzu kościelnym, jako 23 marca 1924 roku²⁰.

Uchwała patriarsza nie spotkała się z powszechną aprobatą i tym samym otworzyła nowy cykl burzliwych obrad Świętego Synodu wokół reformy kalendarza²¹. Patriarcha Grzegorz nie odrzucił propozycji zwołania Soboru Powszechnego w sprawie kalendarza, aczkolwiek zdawał sprawę, iż aktualne uwarunkowania polityczne ówczesnej epoki nie sprzyjały jego zwołaniu. Poza tym, wyraźnie oświadczył, że sprawa kalendarza nie wchodziła w zakres kwestii dogmatycznych, czy też fundamentalnych kanonów Kościoła prawosławnego, zatem do zbadania i zaopiniowania jej nie uważał za niezbędne zwołanie Soboru Powszechnego²². Oprócz tego patriarcha odrzucił argumentację Kościoła jerozolimskiego obstawiającego za zachowaniem starego kalendarza, w celu zachowania praw do miejsc świętych, traktując ją na zasadzie lokalnego interesu²³. W rezultacie błyskawicznych debat patriarcha wraz ze Świętym Synodem postanowili o wprowadzeniu w życie nowego kalendarza 10 marca 1924 roku na terytorium jurysdykcji patriarchatu konstantynopolitańskiego, z wyjątkiem paschaliów. Patriarcha powiadomił telegraficznie o nowej uchwale patriarszej arcybiskupa ateńskiego Chryzostoma, za pośrednictwem Konsula Generalnego Grecji w Konstantynopolu w dniu 23 lutego 1924 roku²⁴. Następnie w piśmie z 8 marca 1924 roku patriarcha zachęcał do udziału w reformie wiernych i hierarchię kościelną, a rząd grecki w celu skutecznego wprowadzenia nowego kalendarza²⁵.

Jednak trzy katedry patriarsze: aleksandryjska, antiocheńska i jerozolimska oraz Kościół cypryjski niezmiennie obstawały za rozwiązaniem

²⁰ АОП, КПА, А' /93, s. 639-640, Protokół nr 221.

²¹ Α. Φ. Βιτάλης, *Κυκλαδῖται Οικουμενικοί Πατριάρχαι...*, s. 82.

²² АОП, КПА, А' /93, s. 682, Protokół nr 706; А' /91, s. 459, Protokół nr 2006. Por. АОП, КПА, А' /91, s. 585-586, Protokół nr 2862.

²³ АОП, КПА, А' /93, s. 682-683, Protokół nr 706.

²⁴ АОП, КПА, А' /93, s. 674, Protokół nr 646. „Συνοδική απόφασις ενεκρίθη σήμερον (23 Φεβρουαρίου) οριστικώς προσαρμογή εορτολογίου και πολιτικού ημερολογίου 10 προσεχούς Μαρτίου. Απόφασιν εγνωρίσαμεν Αυτοκεφάλαις Εκκλησίαις, Μητροπολίταις Θρόνου. Εἰη φορὰ εὐλογίας Ορθοδόξω Εκκλησίᾳ γινομένη ημερολογιακῇ επανόρθωσις. Πατριάρχης Γρηγόριος”.

²⁵ АОП, КПА, А' /93, s. 711, Protokół nr 933.

kwestii kalendarza za pośrednictwem zwołania wielkiego lub Soboru Powszechnego w Jerozolimie, zaraz po Passze 1924 roku, pomimo otrzymanych uprzednio wskazówek ze strony rządu greckiego zastosowania się do uchwały patriarszej. Nawet interwencja w powyższej kwestii patriarchatu ekumenicznego w rządzie greckim nie zdołała początkowo zmienić tego stanowiska²⁶. Patriarchowie aleksandryjski Focjusz, antiocheński Grzegorz i jerozolimski Damian nadal podtrzymywali swój sprzeciw. We wspólnie zredagowanych pismach z 22 i 26 marca 1924 roku uporczywie zaznaczali konieczność zwołania wielkiego lub Soboru Powszechnego w celu zbadania i uregulowania nagromadzonych kwestii kościelnych²⁷. W odpowiedzi patriarcha Grzegorz odmówił kategorycznie przyspieszenia zwołania Soboru argumentując, że reforma kalendarza przechodzi pomyślnie w większości lokalnych Kościołów prawosławnych, z wyjątkiem trzech wspomnianych patriarchatów²⁸.

Patriarchat ekumeniczny planował zwołanie soboru wszechprawosławnego lub ekumenicznego już od 1923 roku, o czym poinformował wszystkie Kościoły autokefaliczne²⁹. Podczas wszechprawosławnego kongresu w Konstantynopolu w 1923 roku ustalono zakres prac Soboru oraz datę zwołania na 1925 roku³⁰, z okazji zbliżającego się jubileuszu 1600 lat od zwołania I Soboru Ekumenicznego w Nicei. Zaproponowaną datę Soboru ostatecznie przyjął Kościół prawosławny w Grecji, Cyprze, Rumunii, Serbii oraz patriarchaty Aleksandrii i Jerozolimy. Oczekiwano tylko na głos patriarchatów antiocheńskiego i rosyjskiego, które 30 października 1924 roku odrzuciły propozycję uczestniczenia w Soborze na skutek problemów w łonie Cerkwi rosyjskiej wywołanych działalnością „Żywej Cerkwi”³¹.

W połowie 1923 roku Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce przedłożył Ministerstwu WRiOP propozycję o zagwarantowaniu prawa do dni wolnych od pracy żołnierzom oraz pracownikom publicznym

²⁶ АОП, КПА, А' /93, s. 701, Protokół nr 568.

²⁷ АОП, КПА, А' /91, s. 459, Protokół nr 2006.

²⁸ АОП, КПА, А' /91, s. 460, Protokół nr 2006.

²⁹ АОП, КПА, А' /91, s. 481, Protokół nr 2114.

³⁰ АОП, КПА, А' /94, s. 499-500, Protokół nr 4168.

³¹ Φιτζεπαλνδ Θωμάς, *Οι σχέσεις μεταξύ ελληνικής ορθοδόξου Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής και της εκτός Ρωσίας Ορθοδόξου Εκκλησίας στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη χρονική περίοδο 1921-1971*, Θεσσαλονίκη 1984, s. 129.

wyznania prawosławnego, w okresie głównych świąt kościelnych według kalendarza juliańskiego³². W odpowiedzi na powyższą petycję Ministerstwo WRiOP zaproponowało Świętemu Synodowi przyjęcie przez Kościół kalendarza gregoriańskiego³³. W tej trudnej sprawie Święty Synod zwrócił się do patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza VII. W odpowiedzi patriarcha poinformował w swym piśmie z dnia 5 marca 1924 roku metropolitę Dionizego, że w związku z zaistniałą koniecznością na terytorium patriarchatu ekumenicznego, jak też w przypadku większości prawosławnych Kościołów Siostrzanych, Święty Synod w Konstantynopolu podjął ostateczną decyzję o przeprowadzeniu reformy kalendarza z dniem 10 marca według starego stylu, stosowanym już powszechnie na terytoriach wszystkich państw zamieszkałych przez wyznawców prawosławia³⁴. Metropolita Dionizy został poinformowany o powyższym akcie z Konstantynopola oraz związanymi z nim szczegółami poprzez patriarszą i synodalną encyklikę, nadesłaną w tłumaczeniu francuskim³⁵.

Wraz z udzieleniem błogosławieństwa przez Kościół Matkę reformie kalendarza, Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce na posiedzeniu dnia 12 kwietnia 1924 roku postanowił przeprowadzić reformę kalendarza na całym obszarze państwa polskiego³⁶. W rezultacie tej decyzji sy-

³² PAM, nr 1, sprawa 3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 stycznia 1923 roku *Журнал Заседания Св. Синода от 31 января 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 2. PAM, nr 42, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 września 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 12 сентября 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 2. *Журнал Заседания Св. Синода от 12 апреля 1924 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 12-15 (1924) 3. Podczas posiedzeń w dniach 31 stycznia i 12 września 1923 roku Święty Synod postanowił o rozpoczęciu przygotowań, związanych z wprowadzeniem nowego kalendarza do Kościoła prawosławnego w Polsce.

³³ PAM, nr 42, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 września 1923 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 12 сентября 1923 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 2.

³⁴ АОП, КПА, А’/93, k. 705. Pismo patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza VII do metropolity Dionizego w sprawie wprowadzenia nowego kalendarza w Kościele prawosławnym (nr protokołu 891-5.3.1924). „Вестник Православной Митрополии в Польше” 12-15 (1924) 1.

³⁵ *Patriarsza i Synodalna Encyklika Ekumenicznego Tronu do pozostających w jego jurysdykcji arcybiskupów, metropolitów i biskupów, o wprowadzeniu nowego kalendarza*, „Вестник Православной Митрополии в Польше,” VPMP” 12-15 (1924) 2.

³⁶ *Журнал Заседания Св. Синода от 12 апреля 1924 года*, „Вестник Православной

nodalnej minister WRiOP podjął uchwałę w dniu 30 maja 1924 roku o jej uprawomocnieniu z dniem 22 czerwca 1924 roku. Uchwała nie została wydrukowana w Dzienniku Ustaw, a jedynie w Dzienniku Urzędowym (nr 10/24 rząd 96)³⁷. Patriarcha ekumeniczny okazywał szczególne zainteresowanie sprawą reformy kalendarza. W piśmie z 12 czerwca 1924 roku zwrócił się z prośbą do metropolity Dionizego o szersze informacje, na jakim etapie znajdują się działania związane z powyższymi przemianami kościelnymi. Ponadto wyraził prośbę o informowanie na bieżąco patriarchatu o sytuacji wewnętrznej metropolii prawosławnej w Polsce³⁸. Ze swojej strony Dionizy wystosował list do Fanaru o podobnej treści jeszcze 4 czerwca 1924 roku. Święty Synod w Konstantynopolu na zebraniu w dniu 7 lipca 1924 roku przyjął do wiadomości informację o zastosowaniu się Kościoła prawosławnego w Polsce do decyzji Fanaru, dotyczącej reformy kalendarza³⁹. Patriarcha Grzegorz nie omieszczał wyrazić swego zadowolenia w związku z powyższą sprawą, która jak stwierdził, stała się koniecznością w konfrontacji ze współczesnymi wymaganiami wiernych większości Kościołów prawosławnych, a z biegiem czasu przyniesie również wymierną korzyść Kościołowi prawosławnemu w Polsce oraz posłuży jego lepszemu rozwojowi.

Brak podatnego podłoża, czy raczej właściwego przygotowania ludności prawosławnej, w szczególności wiejskiej, wpłynął na negatywne przyjęcie decyzji o reformie kalendarza. Opinię społeczeństwa poparli

Митрополии в Польше” 12-15 (1924) 3. Алексей (Громадский), *Посещение Его Блаженством...*, s. 62. Odnosnie pierwszych prób reformy kalendarza zob. A. Borkowski, *Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele prawosławnym w Polsce*, [w:] *Latopisy akademii supraskiej*, t. 4, *Kalendarz w życiu Cerkwi i wspólnoty*, red. M. Kuczyńska, U. Pawluczuk, Białystok 2013, s. 86-88.

³⁷ K. Kumaniecki, *Administracja wyznaniowa*, [w:] *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1929, s. 228.

³⁸ АОП, КПА, А’/91, s. 493-494. Pismo patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza do metropolity Dionizego (Protokół nr 2228). „Вестник Православной Митрополии в Польше” 39-40 (1924) 5. М. Zyzykin, *Autokefalja i zasady...*, s. 71.

³⁹ АОП, КПА, А’/91, s. 540. Pismo patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza do metropolity Dionizego z 7 lipca 1924 roku (Protokół nr 2450). „Вестник Православной Митрополии в Польше” 39-40 (1924) 5-6. *Переписка Высокопреосвященнейшего Митрополита Дионисия с Святейшими Патриархами: Константинопольским и Вселенским Григорием VII и Московским и Всероссийским Тихоном*, „Воскресное Чтение” 28 (1924) 436b-437a. М. Zyzykin, *Autokefalja i zasady...*, s. 71-72.

przy tym przyszlisi posłowie prawosławni, którzy w swych przemówieniach ustosunkowali się negatywnie do próby zreformowania kalendarza. Interwencja w powyższej sprawie władz rządowych wobec duchowieństwa prawosławnego, którzy na usilne prośby wiernych nadal sprawowali nabożeństwa według kalendarza juliańskiego jeszcze bardziej pogorszyła ich stanowisko w stosunku do planów władz kościelnych⁴⁰. Sprawa kalendarza przerodziła się w problem polityczny, ze względu na interwencję władz rządowych w wewnętrzne życie Kościoła. Ludność prawosławna potraktowała powyższą decyzję, jako wyraz brutalnej działalności prozelitycznej Kościoła rzymskokatolickiego przy pomocy prowadzonej polityki rządowej. Brak recepcji ustawy synodalnej o wprowadzeniu zreformowanego kalendarza do cyklu liturgicznego przez wyznawców prawosławia w Polsce zmusił Święty Synod do zmiany swego stanowiska w tej sprawie. Na posiedzeniu w dniu 16 sierpnia 1924 roku zdecydował o uchyleniu poprzedniej uchwały o obowiązkowym stosowaniu nowego stylu tam, gdzie wymagali tego wierni. Sprawa reformy kalendarza kościelnego udowodniła jeszcze raz, że podczas podejmowania tego typu decyzji hierarchia musi liczyć się ze stanowiskiem wiernych. Podczas oficjalnej wizyty w Grecji metropolita warszawski Dionizy udzielił wywiadu ateńskiemu periodykowi „Σκρίψ”, w którym stwierdził, że rząd polski ostatecznie zezwolił wiernym prawosławnym sprawowanie nabożeństw zgodnie z ich przekonaniami religijnymi. W rezultacie w całym kraju Kościół prawosławny pozostał przy starym stylu z wyjątkiem stolicy Warszawy, w której wielu prawosławnych pracowało w administracji państwowej, zatem nabożeństwa w świątyniach w drodze wyjątku są sprawowane według nowego kalendarza, aby dni wolne od pracy pokrywały się ze świętami⁴¹.

⁴⁰ АОП, КПА, А' /91, s. 628-629, nr protokołu 3312. Алексей (Громадский), *Посещение Его Блаженством...*, s. 62.

⁴¹ *Μία συνέντευξίς με τον αφικομένον χθές ιεράρχην. Το ζήτημα του Παναγίου Τάφου και το ημερολόγιον. Εἰς τὴν Πολωνίαν ὁ λαὸς ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ νέου ημερολογίου καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπανέφερε ἐν ἰσχύϊ τὸ παλαιόν. Αἱ Ἐντυπώσεις τοῦ μητροπολίτου ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικόν Πατριαρχείου*, „Σκρίψ. Εφημερίς πολιτική καὶ τῶν εἰδήσεων”, 13.IV.1927, nr. 8520, s. 1.

4.2. Raport metropolity Kizyku Kallinika w sprawie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce

Podczas zebrania Świętego Synodu na Fanarze w sierpniu 1924 roku jego członkowie zapoznali się z kolejnym pismem metropolity Dionizego z 15 lipca, oraz z załączonym sprawozdaniem o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce. Zdecydowano o powołaniu specjalnej komisji przy Świętym Synodzie pod przewodnictwem metropolity Kizyku Kallinika, do której skierowano nadesłane sprawozdanie oraz korespondencję ambasady Rzeczypospolitej w Konstantynopolu, w celu rozpatrzenia i zaopiniowania możliwości przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce. Ponadto patriarcha Grzegorz w odpowiedzi na list Dionizego:

1. Wyraził radość z przeprowadzenia reformy kalendarza.
2. Obiecał przesłanie informacji w sprawie świętowania dnia Paschy.
3. Stwierdził, iż zapoznał się ze szczegółowym sprawozdaniem o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce, którą scharakteryzował jako zadowalającą⁴².

W dniu 7 listopada 1924 roku metropolita Kizyku Kallinik przedstawił Świętemu Synodowi w Konstantynopolu historyczno-kanoniczny referat odnośnie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce⁴³. Stała się ona podstawą przyszłej decyzji Świętego Synodu w Konstantynopolu o wydaniu patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce. Zostały w niej wyłożone następujące poglądy:

⁴² АОП, КПА, А' 91, k. 627 - 628. Pismo patriarchy konstantynopolitańskiego Grzegorza VII do metropolity Dionizego z 17 września 1924 roku (Protokół nr 3312 - 17.9.1924). PAM, nr 29, sprawa. 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 20 grudnia 1924 roku. „Воскресное Чтение” 1 (1924) 596. W efekcie końcowych rozmów przedstawiciele rządu polskiego w Stambule z patriarchatem ekumenicznym (*Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Εκκλησία” 2 (1924) 167) strona polska zadeklarowała się do finansowego wsparcia prześladowanego patriarchatu w dowód wdzięczności za przeprowadzoną procedurę autokefalizacji Kościoła prawosławnego w Polsce. AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 86. Pismo MSZ do Rady Ministrów z 20 listopada 1924 roku.

⁴³ Μητροπολίτη Κυζίκου Καλλινίκου, *Εισήγησις περί του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας Πολωνίας, επί τη βάσει της οποίας ανεκηρύχθη αὕτη Αυτοκεφάλος*, „Εκκλησία” 3 (1925) 5 - 6. Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου» των Ορθόδοξων Εκκλησιών σύμφωνα με το θετικό δίκαιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα*, [Βιβλιοθήκη Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου, αριθ. 5], wyd. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1988, s. 292 - 296.

1. Zsyła się na stwierdzenie cesarza bizantyńskiego Leona VI Mądrego, zgodnie, z którym metropolia Rusi zajmowała sześćdziesiąte pierwsze miejsce pośród metropolii wchodzących w skład patriarchatu konstantynopolitańskiego.
2. Metropolia Rusi była jedyną i niepodzielną z tytułem Kijowa i całej Rusi ze stolicą początkowo w Kijowie, następnie we Włodzimierzu i na koniec w Moskwie.
3. Na żądanie Litwy w połowie XV wieku za zgodą patriarchatu ekumenicznego ukształtowały się dwie, niezależne od siebie, metropolie Moskwy i Kijowa. Przy czym na Litwie został wyświęcony nowy metropolita kijowski, Grzegorz Camblak, z tytułem patriarchszego egzarchy.
4. Pomimo podwyższenia metropolii moskiewskiej do rangi piątego w kolejności tronu patriarchszego przy Jeremiaszu II Tranosie, metropolia Kijowa nadal pozostaje pod zwierzchnictwem patriarchów ekumenicznych, którzy wizytują ją osobiście, bądź za pośrednictwem swych posłańców i egzarchów⁴⁴. Na przykład w 1589 roku patriarcha Jeremiasz II Tranos przybył do Kijowa, skąd przywrócił kanoniczną hierarchię metropolii oraz zatwierdził bractwo pw. Objawienia Pańskiego⁴⁵.
5. W 1620 przybył na Ukrainę patriarcha Jerozolimy Teofanes, który posiadając pełnomocnictwa patriarchy ekumenicznego, dokonał sakry biskupiej na stanowisko metropolity Kijowskiego, Hioba, oraz sześciu wakujących arcybiskupstw i biskupstw metropolii. Przywrócił także kanoniczne prawo wyboru przez synod biskupów własnego metropolity, z zastrzeżeniem, że jego wybór będzie zatwierdzony przez patriarchat ekumeniczny. Powyższa zasada została zachowana przy wyborach metropolitów kijowskich Piotra Mogiły i Sylwestra Kossowa.
6. Po politycznym zjednoczeniu Ukrainy z Rosją (1654) Moskwa za-

⁴⁴ Odnośnie działalności i roli posłańców i egzarchów patriarchszych w zarządzaniu metropolią kijowską w XVI wieku zob. A. Borkowski, *Wysłannicy patriarchy konstantynopolitańskiego na soborach w Rzeczypospolitej w XVI wieku*, [w:] *Latopis Akademii Supraskiej*, t. 5. *Synody Cerkwi prawosławnej w I Rzeczypospolitej*, red. M. Kuczyńska, U. Pawluczuk, s. 103-120.

⁴⁵ Podczas swej arcybiskupiej wizyty w Rzeczypospolitej w latach 1588 i 1589 patriarcha Konstantynopola Jeremiasz II Tranos nie odwiedził Kijowa. Chodzi tu raczej o patriarchę Jerozolimy, Teofanesa, który przybył do Kijowa w 1620 roku, skąd przywrócił kanoniczną hierarchię metropolii oraz zatwierdził bractwo pw. Objawienia Pańskiego.

częła wysuwać kwestię zjednoczenia kościelnego. Jednak metropolici kijowscy, kler, szlachta i wierni radykalnie odrzucili ową propozycję (np. metropolita kijowski Sylwester oraz jego następca Dionizy stali na stanowisku, że zgodnie z prawem i Boskimi kanonami Ojców Kościoła podlegają posłuszeństwu patriarsze Konstantynopola). Ponadto Synod w Kijowie unieważnił wybór i bezprawną sakrę biskupią metropolity Gedeona, dokonaną przez patriarchę moskiewskiego, ponieważ została dokonana bez uprzedniej zgody patriarchy Konstantynopola⁴⁶.

7. W rezultacie niepomyślnego przebiegu spraw, Moskwa delegowała swego przedstawiciela Nikitę Aleksiejewa do patriarchy Konstantynopola w celu uznania i pobłogosławienia chirotonii. W Adrianopolu spotkał się z patriarchami Konstantynopola Dionizym IV i Jerozolimy Dosyteuszem. Dosyteusz z oburzeniem odrzucił propozycję podporządkowania Kijowa jurysdykcji Moskwy. Ogłosił również niekanoniczną sakrę Gedeona oraz wpłynął na patriarchę ekumenicznego. Wtedy Aleksiejew zwrócił się do Wielkiego Wezyra, który rozkazał, aby patriarcha Dionizy zadośćuczynił żądaniom Rosji, co się stało.
8. Czyn Dionizego z kanonicznego punktu widzenia jest całkowicie nieważny, zgodnie z kanonami 34 apostołskim i 9 antiocheńskim, które zabraniają pierwszemu podejmowania postanowień bez zgody pozostałych hierarchów.
9. Prawosławni obywatele Rzeczypospolitej nadal uznają za swojego zwierzchnika patriarchę Konstantynopola. Jurysdykcja Kościoła moskiewskiego została narzucona prawosławnym w Rzeczypospolitej w późniejszym czasie (po rozbiorach Rzeczypospolitej, które rozpozwały się w 1793 roku i zakończyły się w 1815 roku)⁴⁷.
10. W konsekwencji, ponieważ prawosławni Rzeczypospolitej nie podlegali według kanonicznej procedury jurysdykcji Kościoła rosyjskiego i w szczególności, ponieważ aktualnie wchodzą w skład niezależnego

⁴⁶ W kwestii protestu duchowieństwa kijowskiego na synodzie w Kijowie 8 lipca 1685 roku, zob. C. A. Терновский, *Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату*, [w:] АЮЗР, cz. 1, t. 5, Киев 1872, s. 102, 118-119. АЮЗР, cz. 1, t. 5, nr 12-15, s. 55-80. M. Bendza, *Inkorporacja metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego*, [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik: *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Białystok 2006, s. 106-109.

⁴⁷ Pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej miał miejsce w 1772, drugi w 1793, a trzeci i ostateczny w 1795 roku.

państwa, Matka Kościół Konstantynopola posiada prawo przyczynić się do zastosowania kanonów 17 IV Soboru Powszechnego oraz 38 V/VI, zgodnie z którymi „ustrój spraw kościelnych powinien iść śladem form politycznych i społecznych”, które tłumaczy w sposób następujący św. Focjusz: „prawa dotyczące spraw kościelnych, a w szczególności tych parafialnych, powinny stosować się do zmian politycznych i administracyjnych”.

Z historyczno-kanonicznego referatu metropolity Kiziku Kallinika wynika, że Kościół macierzysty – patriarchat ekumeniczny zawsze otaczał matczyną troską i wspierał prawosławnych w granicach Rzeczypospolitej, szczególnie w krytycznym okresie XVI i XVII wieku. Świadczy o tym sprzeciw metropolity kijowskiego Sylwestra wobec uzurpatorskich tendencji Moskwy, który utrzymywał, że metropolia kijowska podlega pod kanoniczną jurysdykcję patriarchatu Konstantynopola⁴⁸. W celu potwierdzenia niekanoniczności aktu o przyłączeniu metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego, metropolita Kallinik zdaje się na sformułowanie patriarchy jerozolimskiego Dosyteusza i w szczególności na jego korespondencję z carem oraz patriarchą moskiewskim Joachimem. Jeśli nawet w okresie rozbiorów Rzeczypospolitej Rosja narzuciła metropolii kijowskiej własną kościelną jurysdykcję, to jednak z kanonicznego punktu widzenia nie przestała podlegać patriarchatowi ekumenicznemu, który w nowych uwarunkowaniach, kiedy państwo polskie odzyskało polityczną niezależność, nie zaważał się jej przyznać także kościelnej.

Nie możemy się natomiast zgodzić z kilkoma faktami przedstawionymi w historyczno-kanonicznym referacie metropolity Kallinika, ponieważ nie pokrywają się z historyczną rzeczywistością. Jedną z nich jest opinia jakoby

⁴⁸ Metropolici Sylwester i Dionizy byli zdecydowanymi przeciwnikami podporządkowania się patriarsze moskiewskiej i nalegali na utrzymanie dotychczasowej jurysdykcji metropolii kijowskiej od Konstantynopola. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, СПб., 1853. t. 5: 1633-1699, nr 48, s. 98-99. С. А. Терновский, *Изследование о подчинении...*, s. 58. Ф. И. Титов, *Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII-XVIII вв.*, t. 2. *Киевская митрополия-епархия в XVII-XVIII вв. (1686-1797 гг.)*, Киев 1905, s. 6-13. Макарий (Булгаков), *Митрополит Московский и Коломенский, История Русской Церкви*, Москва 1994-199, t. 12, cz. 3, s. 536-580. A. Mironowicz, *Sylwester Kossow, biskup białoruski, metropolita kijowski*, Białystok 1999, s. 88-90. M. Bendza, *Inkorporacja metropolii kijowskiej...*, s. 69-81.

metropolia Rusi była jednolita z tytułem kijowskiej i całej Rusi. Jednak już w drugiej połowie XIII wieku książę halicki Jerzy I zdołał przekonać patriarchę ekumenicznego do utworzenia odrębnej metropolii halickiej. Równocześnie wskutek starań czynionych przez wielkich książąt litewskich erygowano metropolię litewską. W rezultacie w XIV wieku metropolia kijowska została rozdzielona pomiędzy trzy centra metropolitalne: Kijowa (w rzeczywistości Włodzimierza Suzdalskiego), Halicza i Litwy⁴⁹. Z powyższego wynika, iż poczynając od drugiej połowy XIII wieku do początku XV wieku metropolia Rusi przeszła wiele przemian i podziałów, kiedy to ostatecznie ukształtowały się dwie niezależne od siebie metropolie Moskwy i Kijowa.

Poglądy historyków na temat kanoniczności kościelnego przyłączenia metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego są podzielone. Zdaniem Antoniego Mironowicza i ks. Mariana Bendzy w 1683 roku rząd rosyjski powziął decyzję o rozpoczęciu niekanonicznych starań wcielenia metropolii kijowskiej pod jurysdykcję patriarchatu moskiewskiego⁵⁰. W związku z mianowaniem przez arcybiskupa czernigowskiego Łazarza Baranowicza na stanowisko namiestnika Ławry Kijowskiej Barlaama Jasińskiego, wybór ten w 1684 roku został zatwierdzony przez patriarchę moskiewskiego Joachima, i był równoznaczny z pogwałceniem granic jurysdykcji patriarcha-

⁴⁹ Jeszcze w XVI wieku do patriarchy aleksandryjskiego Melecjusza skierowano pytanie w kwestii dopuszczalności sprawowania godności metropolity równocześnie w dwóch metropoliach. Według niego tego rodzaju czynność była bezpodstawna i nieludzka. Patriarcha był zdecydowanie przeciwny i pośrednio powoływał się na kanony kościelne, podkreślając prawo poszczególnych metropolii do samodzielności i odrębności, w tym przypadku metropolii kijowskiej i halickiej, „εἰ δὲ ἑτέρα ἡ Μητρόπολις Κιέβου, ἑτέρα δὲ Γαλιτζίης” (w skład metropolii halickiej weszły diecezje włodzimierska, przemyska, łucka, turowska i chełmska. Zob. Φειδάς, *Ιστορία*, t. 2, s. 261 - 262. E. Φωτιάδης, „Ἡ Ὁρθοδοξία ἐν Πολωνία”, *Ὁρθοδοξία* 13 (1938) 141 - 148.). Wzywał adresatów swego pisma, aby przypomnieli, w jaki sposób zarządzano tymi metropoliemi w przeszłości: „ὕποτοπάζω ὑμᾶς εἰδέναι σαφέστερον τῶν προαγόντων μεμνημένους καιρῶν, καὶ πῶς πρόπαλα διωκοῦντο αἱ τοιαῦται Ἐπαρχίαι”. Μελετίου Πηγὰ Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, *Επιστολαί. Εκδιδόμεναι ἐκ τοῦ υπ' αριθ. 296 Χειρογράφου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας*, ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀξώμις Μεθοδίου, [ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ ὡς αὐτοτελὲς βιβλίον, Ἀθήναι 1976, που ἀνατυπώθηκε το 1998] *Επιστ.* 179, *ΕΦ* 56 (1974) 535.

⁵⁰ A. Mironowicz, *Metropolia kijowska w strukturze patriarchatu kijowskiego (988-1685)*, [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Białystok 2006, s. 59-63. M. Bendza, *Inkorporacja metropolii kijowskiej...*, s. 65-114.

tu ekumenicznego. Następnie Joachim wystosował odezwę do Konstantynopola, do cara i do hetmana kozackiego nawołującą do natychmiastowych wyborów metropolity kijowskiego. Zwrócił w niej szczególną uwagę na prześladowania prawosławnych wiernych w Rzeczypospolitej oraz stosowanie tytułu metropolity kijowskiego przez unitów, także przytoczył przykład biskupa łuckiego Gedeona, który zwrócił się z prośbą o azyl w Rosji. Dnia 29 czerwca 1684 roku hetman kozacki Iwan Samojłowicz zwołał w Kijowie synod hierarchii, która dokonała wyboru na stanowisko metropolity kijowskiego Gedeona. Jednak podczas zebrania duchowieństwa miasta Kijowa, w którym wziął udział namiestnik Ławry Barlaam (bez uczestnictwa hetmana), zaprotestowano przeciwko intronizacji metropolity kijowskiego w Moskwie. Stwierdzono, że hetman nie posiadał kanonicznego prawa włączenia metropolii kijowskiej w skład patriarchatu moskiewskiego, bez uprzedniej na to zgody tronu ekumenicznego⁵¹. W Kijowie prezentowano stanowisko, że wcielenie do patriarchatu moskiewskiego, bez zgody Kościoła macierzystego spowoduje w rezultacie przejście prawosławnych na unię⁵².

Protest duchowieństwa miasta Kijowa prawdopodobnie zaskoczył hetmana i Gedeona, ponieważ zwrócili się do cara z prośbą, aby zatroszczył się o kanoniczne uregulowanie problemu metropolii kijowskiej. Żądali, aby w przypadku przyłączenia metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego, metropolici zachowali tytuł „egzarchy patriarchy konstantynopolańskiego”⁵³. Hetman kozacki Iwan Samojłowicz oraz biskup Gedeon nie przewidzieli niebezpieczeństwa, iż król polski Jan III Sobieski również zażąda zniesienia zależności metropolii kijowskiej od patriarchatu Konstantynopola. W ten sposób zmierzał do pozbawienia prawosławnej hierarchii w granicach Rzeczypospolitej jakichkolwiek kontaktów z zagranicą⁵⁴. Dnia 8 listopada 1685 roku w świątyni katedralnej pw. Zaśnięcia Bogarodzicy na Kremlu w Moskwie patriarcha moskiewski Joachim dokonał niekanonicznego aktu intronizacji biskupa Gedeona Świętopełka na metropolitę kijowskiego. Przy pomocy tego aktu nieformalnie podporządkował tę metropolię pod swoją jurysdykcję, bez uprzedniej zgody patriarchatu

⁵¹ C. A. Терновский, *Исследование о подчинении...*, s. 103-115.

⁵² M. Bendza, *Tendencje unijne względem Cerkwi Prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674 – 1686*, s. 190-194.

⁵³ C. A. Терновский, *Исследование о подчинении...*, s. 115-117.

⁵⁴ A. Mironowicz, *Kościół Prawosławny*, s. 227-228.

ekumenicznego, a także nie biorąc pod uwagę kanonicznych przeciwwskazań⁵⁵. Jednak Gedeon zdawał sobie sprawę, że akt z 8 listopada był niekanoniczny. Dlatego zażądał u patriarchy moskiewskiego, wysłania delegacji do Konstantynopola w celu uzyskania zgody tronu patriarchalnego na przyłączenie metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego. W kwietniu 1686 roku, pod presją Wielkiego Wezyra patriarcha konstantynopolitański Dionizy IV został zmuszony do zadośćuczynienia roszczeniom Moskwy⁵⁶.

Starania rosyjskich wysłanników szczegółowo opisuje późniejszy arcybiskup Aten Chryzostom Papadopoulos, na podstawie dzieła patriarchy jerozolimskiego Dosyteusza Notarasa, pt. *Παραλειπόμενα εκ της ιστορίας περί των εν Ιερουσαλύμοις πατριαρχευσάντων*⁵⁷. W listopadzie 1685 roku z ramienia Moskwy zostali delegowani do Konstantynopola poseł Nikita Aleksiejewicz⁵⁸ oraz pochodzący z południowo-zachodniej Rusi Jan Lisica⁵⁹, którzy zdołali nakłonić patriarchę konstantynopolitańskiego Par-

⁵⁵ Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων ως πνευματικοί χειραγωγοί της Ρωσίας κατά τον ΙΖ' αιώνα», *Νέα Σιών* 4 (1906) 488. Znamy wiele innych opracowań tego znanego historyka greckiego, który poświęcił sporo uwagi relacjom starożytnych patriarchatów z metropolią kijowską, zob. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Η εν Ρωσσία υπέρ της Ορθοδοξίας ενέργεια του πατριάρχου Ιεροσολύμων Θεοφάνους», *Νέα Σιών* 1 (1904) 322 – 351. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Οι Ουνίται και η Ουνία των», *Εκκλησία* 6 (1928) 339 – 342. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Φύσις και χαρακτήρ της Ουνίας», *Πάνταινος* 20 (1928) 692 – 696, 728 – 732, 743 – 747, 758 – 760, 776 – 779. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Περί της πρώτης αρχής της επεμβάσεως των Ρώσων εις τα ζητήματα της Ανατολής», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 12 (1937) 156 – 167. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, «Συμπληρωματικά εις τας σχέσεις των πατριαρχών Ιεροσολύμων προς τους Ρώσους κατά τον ΙΖ' αιώνα», *Νέα Σιών* 35 (1940) 113 – 127.

⁵⁶ С. А. Терновский, *Исследование о подчинении...*, s. 126-127.

⁵⁷ Δοσιθέου Νοταρά πατριάρχου Ιεροσολύμων *Παραλειπόμενα εκ της ιστορίας περί των εν Ιερουσαλύμοις πατριαρχευσάντων* (Cod. 11 S. Crucis), opr. Παπαδοπούλου – Κεραμέως Α., *Αναλέκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας ή Συλλογή ανεκδότων και σπανίων ελληνικών συγγραφών περί των κατά την εώαν Ορθόδοξων Εκκλησιών και μάλιστα της των Παλαιστινών*, t. Α', Πετρούπολις 1891, s. 275-278.

⁵⁸ АЮЗР, cz. 1, t. 5, nr 25-27, s. 112-129.

⁵⁹ Евгений (митрополит), *Описание Киевософийскаго собора и киевской иерархии: С присовокуплением разных граммат и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов константинопольской и киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия*, Киев: В типографии Киевопечерской Лавры, 1825, nr 21, s. 103-108.

feniusza IV do ustępstw. Jednak ze względu na przemiany w patriarchacie w 1685 roku, na tron w Konstantynopolu został wprowadzony Jakub (1685-1686). W tej sytuacji rosyjscy wysłannicy skierowali się do patriarchy jerozolimskiego Dosyteusza, który przebywał w owym czasie na terytorium Macedonii zbierając datki na rzecz Grobu Pańskiego. Do spotkania doszło w drodze powrotnej patriarchy w Adrianopolu. Dosyteusz oraz nowo wybrany patriarcha ekumeniczny pertraktacje z wysłannikami uzależnili od stanowiska Wielkiego Wezyra⁶⁰. Wówczas, jak informuje Dosyteusz, Nikita Aleksiejewicz objaśnił, że carowie moskiewscy traktują go za swego dobrego przyjaciela i oczekują pomocy. Dosyteusz jednak miał odpowiedzieć, że powyższy akt jest sprzeczny z kanonami kościelnymi oraz że powyższa sprawa nie jest zależna jedynie od patriarchy konstantynopolitańskiego, ale od synodu ekumenicznego i wszystkich patriarchów, ponieważ prawidłową metodą zgodnie z tradycją Kościoła nie jest łapówkarstwo, ale zwołanie synodu. Jeśli więc gospodarze owego terytorium, którymi są Kozacy przestrzegali tego starożytnego zwyczaju, tym bardziej powinni to czynić carowie. Poza tym prawosławni biskupi w Rzeczypospolitej nie zgadzają się z wprowadzeniem na metropolię kijowską kandydata z Moskwy, i prawdopodobnie wyślą do Konstantynopola swoich wysłanników z prośbą o zatwierdzenie swego kandydata na metropolię. W tym wypadku istnieje realne niebezpieczeństwo schizmy, na podobieństwo tej starego i nowego Rzymu. W danej sytuacji uważa, iż najlepszym wyjściem byłoby przekazanie Kijowa pod tymczasową jurysdykcję Moskwy, przed podjęciem ostatecznej decyzji⁶¹.

Dosyteusz pokazał swymi radami, iż w żadnym wypadku nie zaakceptuje niekanonicznego zniewolenia metropolii kijowskiej, ani też nie poprze posłów przed patriarchą w Konstantynopolu. Ponadto dodał, że nie uczyni tego, nawet wówczas gdyby miał otrzymać w zamian pieniądze, obiecane przez posłów rosyjskich⁶². W odpowiedzi usłyszał od posła wiele bluźnierstw skierowanych pod jego adresem. W owym czasie miała jednak miejsce znacząca zmiana na tronie patriarchalnym w Konstantynopolu.

⁶⁰ Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων...*, 4 (1906) 488.

⁶¹ Δοσιθέου Νοταρά πατριάρχου Ιεροσολύμων Παραλειπόμενα, s. 276.

⁶² Н. Манченко, Досифей Патриарх Иерусалимский и его эпоха, „Душеполезное Чтение” 5 (1878) 27. Н. Каптерев, *Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVIII столетия*, СПб. 1895, s. 74.

W marcu 1686 roku na stolicę ekumeniczną po raz kolejny wstąpił Dionizy Mouselimis IV z Chios, pozostając na niej tylko do 12 października 1687 roku. Zachęcony obietnicą darowizny pieniężnej patriarcha łatwo przystał na kuszące propozycje Nikity Aleksiejewicza. Jednak Dosyteusz próbował przeszkodzić Dionizemu. W tym celu spotkał się z Wezyrem tłumacząc mu, iż Konstantynopol jest obdarzony wielką czcią, kiedy w jego jurysdykcji znajduje się Kijów i w jego imieniu są przysyłani posłowie do Imperium. Jeśli jednak zatwierdzi tę zależność od Moskwy, wtedy Imperium straci szacunek, którym go darzono do tego czasu. Radził także Wezyrowi w przypadku, gdy zgłosiłby się do niego w tej kwestii poseł rosyjski, aby odpowiedział, iż byłoby grzechem mieszanie się w sprawy kościelne, dlatego jedyną kompetentną osobą w tej sprawie jest patriarcha. W ten sposób Dosyteusz zdołałby zażegnać ów problem, jednak wygrało pragnienie zysku patriarchy, który podjął się niekanonicznego czynu. W zamian za akt zrzeczenia się metropolii kijowskiej i wcielenia do patriarchatu moskiewskiego otrzymał od posła sześćset florianów. Jednak zawstydzony jawnym niekanonicznym i skrajnie niedorzecznym czynem Dionizy starał się ukryć swój błąd, usprawiedliwiając się w piśmie, iż uczynił to pod presją władz Imperium. W akcie postawił następujący warunek, zgodnie z którym metropolia kijowska winna wspominać dwóch zwierzchników Konstantynopol i Moskwę. Jednak powyższy czyn stoi w sprzeczności z prawem kanonicznym⁶³.

Postanowienie patriarchy w sprawie wcielenia metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego zostało wydane na skutek chęci zysku przez Dionizego. Niekanoniczność powyższego aktu patriarchy jest tym bardziej godne potępienia, iż ta sama sprawa została odrzucona przez jego poprzednika Jakuba. Pomimo faktu, że władcy Księstw Moskiewskiego potrzebowali poparcia Dosyteusza, popełnili błąd, że nie napisali do niego, i że jego plany zostały zaprzepaszczone z powodu chęci zysku przez patriarchę Dionizego. Dlatego wbrew własnej woli Dosyteusz został zmuszony do ustępstw i zgody w powyższej sprawie, w zamianę, za co otrzymał zezwolenie na wzniesienie świątyni pw. św. Jana na Fanarze⁶⁴. Pomimo uporczywych żądań Nikity nie zgodził się na podpisanie aktu Dionizego. Natomiast napisał list do cara i pa-

⁶³ Δοσιθέου Νотарά πατριάρχου Ιεροσολύμων Παραλειπόμενα, s. 276-277. C. A. Терновский, *Исследование о подчинении...*, s. 134-140.

⁶⁴ Δοσιθέου Νотарά πατριάρχου Ιεροσολύμων Παραλειπόμενα, s. 277-278.

triarchy moskiewskiego, w którym odważnie i bez wahania przedstawił swoje stanowisko⁶⁵. W piśmie zapytuje patriarchę moskiewskiego, czy zamierza wcielić do swej jurysdykcji także Jerozolimę po to, by wszyscy obmywali jego stopy? Może nie satysfakcjonuje go, że metropolia moskiewska została podniesiona do rangi patriarchatu, a jego zwierzchnik jest wybierany przez Święty Synod i następnie uznawany przez wszystkich patriarchów? Pragnie zagarnąć obcą diecezję, nawet jeśli by wystarczyło, gdyby został zarządcą metropolii kijowskiej z ramienia patriarchy konstantynopolańskiego. Twierdzi, jakoby z konieczności wyświęcił metropolitę kijowskiego, jednak według Dosyteusza nie istniała taka konieczność, ale zachłanność. Stawia pytanie, czy możliwe jest wybaczenie tym, którzy bez realnego powodu zmieniają granice ustanowione przez Ojców Kościoła. Ponieważ patriarcha moskiewski czyni to, co nie stanowiło konieczności, ale aby zadośćuczynić własnym ambicjom, zamiast dobra wyrządza zło zarówno sobie jak i całemu Kościołowi i tym samym czyni uszczerbek własnej godności oraz upokarza Kościół Wschodu, wnosi zamęt oraz pogwałca spokój chrześcijan tejsze metropolii, gdyż podlegli Rzeczypospolitej prawosławni wierni mogą wybrać innego metropolitę⁶⁶.

Dosyteusz nie uważa za wystarczające usprawiedliwienie istniejącego bezprawia jakoby tron patriarszy, który boryka się z poważnymi problemami i zagrożeniami nie był w stanie sprawować kontroli nad metropolią kijowską, przywołując fakt, iż od czasów, gdy zajaśniała wiara prawosławna zawsze, pomimo wielkich odległości, Rusinowie posiadali łączność z Konstantynopolem i już z tego powodu wynika wiele dobrego. Dosyteusz uważa niekanoniczną tę niezamierzoną apelację Rosji, gdyż zgodnie z określeniem Ojców Kościoła prawidłowe jest, aby diecezje pozostawały nienaruszalne w swych granicach, dlatego żaden z biskupów nie ma prawa ubiegania się o władzę w obcej diecezji. Natomiast Moskwa w jawny sposób próbuje zagarnąć obcą diecezję. Dlatego w żaden sposób nie można usprawiedliwić tego czynu. Dosyteusz zwraca się do patriarchy „północy”, że jedynie hańba ludzka i grzech Boży spadną na niego z tego powodu. Jako przykład przytacza surową uwagę III Soboru Powszechnego skierowaną do patriarchy antiocheńskiego, który chciał rozszerzyć swą władzę na

⁶⁵ Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων...*, 4 (1906) 490.

⁶⁶ Н. Каптерев, *Сношения иерусалимских патриархов...*, s. 82.

sąsiedni Cypr. Tym samym udowadnia, że Ojcowie Kościoła surowo karali naruszających uchwały soborowe. Powinien jednocześnie wiedzieć, że do obowiązku patriarchów Wschodu należy poinformowanie go o popełnieniu wielkiego grzechu.

Powyższymi przemyśleniami podzielił się Dosyteusz także w swym liście do cara, w którym przedstawił pogląd, że Rosjanie powinni przynajmniej zwrócić się z prośbą o uznanie nielegalnego aktu poprzez wstąpienie na drogę kanoniczno-prawną, ponieważ zwrócili się z oficjalną prośbą jedynie do patriarchy ekumenicznego, a nie do całego Synodu, oraz usiłowali przy pomocy pieniędzy uzyskać jego zgodę. Dosyteusz zadaje pytanie, czyż nie jest wstydem wobec Boga i ludzi zapewniać sobie przy pomocy przekupstwa uchwały patriarchsze i w ten sposób występować przeciwko Kościołowi i Bogu? Powołuje się także na obietnicę rosyjskiego wysłannika, który w zamian za sformułowanie dokumentu zgodnego z jego wolą gotów był przekazać ofiarę na rzecz Grobu Pańskiego. Tym większej winie podlegają, gdyż nie tylko bez legalnego błogosławieństwa patriarchy zawładnęli metropolią kijowską, ale wysłali pieniądze i proszą o przebaczenie, co jest jawną symonią. Zapytuje, więc cara czy sposób, w który patriarcha moskiewski Joachim wymusił (przy pomocy pieniędzy) na patriarchsze konstantynopolitańskim wydanie uchwały jest sprawiedliwy i godny. Ze śmiałością radzi carowi i patriarchsze moskiewskiemu, aby dokładnie przemyśleli jego słowa. Nie zamierza w ten sposób wywierać na nich presji, pragnie jedynie, aby dokładnie przemyśleli swój ostateczny wybór. Zaznacza, że w przypadku, gdyby go nie posłuchali, on sam nie ponosi odpowiedzialności za popełniony grzech, ponieważ wypełnił swój pasterski obowiązek⁶⁷.

Kiedy rosyjscy posłańcy stwierdzili, że nie ustępuje, ale obstaje przy powyższej kwestii, udali się do Wezyra. Wskutek wojny Imperium Otomańskiego z Austrią, Rzeczypospolitą i Wenecją, Sulejmanowi Paszy zależało na dobrych relacjach dyplomatycznych i przychylności Rosji. Obiecał, więc że wpłynie na patriarchę jerozolimskiego, aby zadośćuczynił roszczeniom strony rosyjskiej⁶⁸. Rzeczywiście, Dosyteusz ustąpił pod wpływem presji, jednak wkrótce po tym wysłał jeszcze jedno wyjątkowe pismo, w którym

⁶⁷ Н. Каптерев, *Сношения иерусалимских патриархов...*, s. 82-86. Idem, *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях*, Москва 1884, s. 360-367.

⁶⁸ Н. Манченко, *Досифей Патриарх Иерусалимский...*, 5 (1878) 31.

stwierdzał, że jeśli już ostatecznie doszło do połączenia metropolii kijowskiej z Moskwą, to uważa za swój obowiązek uregulować stosunek metropolii kijowskiej z patriarchatem moskiewskim. Synod w Moskwie nadał tak wielkie znaczenie temu pismu, że jedynie to, a nie poprzednie, napisane przez patriarchę konstantynopolitańskiego przesłał do Kijowa *ἵνα τηρῇται ἐν τοῖς ἀρχαίσις καὶ χρησιμεύῃ ὡς γνώμων καὶ χειραγωγὸς ἐν πάσῃ περιπτώσει*⁶⁹. W swym liście Dosyteusz radził carowi, aby ponownie podporządkował biskupstwa prawosławne w Rzeczypospolitej metropolii kijowskiej, od której oddalili je łacinnicy. Dlatego w 1686 roku Dosyteusz napisał pismo do episkopatu, ale przede wszystkim do prawosławnych wiernych Rzeczypospolitej, aby poprzedzić prawdopodobny ich sprzeciw z powodu uznania metropolity kijowskiego. Zachęcił ich, aby podporządkowali się mu zgodnie z kościelnym porządkiem oraz wspominali jego imię w trakcie nabożeństw. W podobnym tonie wystosował pismo do hetmana kozackiego Samujłowicza, za pośrednictwem którego nastąpiło, oprócz politycznego zjednoczenia Rusi Kijowskiej z Moskwą, także kościelne⁷⁰.

Sprzeciw Dosyteusza da się wytłumaczyć jego gorliwością w wypełnianiu prawa kościelnego, które zostało naruszone przez Moskwę. Przypuszczałnie patriarcha sądził, że przemiany kościelne nie powinny następować na gruncie przemian politycznych, na skutek których została odtrącona od tronu ekumenicznego cała metropolia na rzecz przyłączenia się do Moskwy. Dosyteusz umyślnie poruszył w powyższych pismach następujący fakt: kiedy Antiochia została zajęta przez Arabów i jedynie trzecia część tego Tronu Patriarszego pozostała wolna, patriarchowie Konstantynopola nie zamierzali wchłonąć owe nieliczne diecezje i zlikwidować prawosławny patriarchat Antiochii, ale pozostawili, aby były kierowane niezależnie przez patriarchę antiocheńskiego, który od tego czasu przebywał w Konstantynopolu. Dosyteusz wierzył, że metropolia kijowska może w przyszłości zostać wchłonięta przez patriarchat moskiewski. Natomiast wyrażał swe obawy przed przesadnym umacnianiem się Moskwy, przepowiadając podobne wchłonięcie Gruzji oraz diecezji naddunajskich⁷¹. Umacnianiu się pozycji patriarchatu moskiewskiego sprzyjało ustawiczne niebezpieczeństwo

⁶⁹ Ibidem, s. 32-33.

⁷⁰ АЮЗР, cz. 1, t. 5, nr 37-38, s. 160-165. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων...*, 4 (1906) 493.

⁷¹ Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων...*, 4 (1906) 493-494.

zniewolonych patriarchatów Wschodu. Z tego powodu Dosyteusz przeciwstawiał się i nie uznał podległości metropolii kijowskiej patriarchatowi moskiewskiemu, czyniąc energiczne starania, by dać do zrozumienia Rosjanom i patriarsze Joachimowi, że w żaden sposób nie powinni podporządkować metropolii kijowskiej jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego, ponieważ taka czynność zagarniania obcych diecezji jest niekanoniczna i stanowi niebezpieczeństwo wobec całego prawosławnego Kościoła Wschodu. Bardzo szybko Dosyteusz przekonał się, że patriarcha moskiewski nie zadowoli się jedynie wchłonięciem metropolii kijowskiej, ale będzie czynił starania podporządkowania swej władzy diecezji, które należały do jurysdykcji patriarchy jerozolimskiego⁷².

Rosyjscy historycy, np. Antoni Kartaszow⁷³, uważają że posunięcie Kościoła rosyjskiego było całkowicie usprawiedliwione, gdyż w sytuacji braku pozytywnej odpowiedzi z Konstantynopola, przystąpił do czynności intronizacji metropolity kijowskiego Gedeona. Po upływie kilku lat, w 1686, patriarcha konstantynopolitański Dionizy uznał ostatecznie powyższy stan zatwierdzając go swym patriarszym i synodalnym aktem. Było to równoznaczne z przyłączeniem metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego.

Stanowisko Kartaszowa odnośnie do prawidłowości sposobu, w jaki nastąpiło przyłączenie metropolii kijowskiej nie jest wiarygodne, ponieważ z punktu widzenia kanoniczności powyższego aktu, patriarchat moskiewski dokonał nielegalnej czynności intronizacji Gedeona, po czym poprzez wywieranie presji politycznej na Dionizym, uzyskał zgodę przyłączenia jej do jurysdykcji Moskwy. Niewłaściwe jest powoływanie się na patriarszy i synodalny akt, skoro początkowo podpisał go jedynie patriarcha konstantynopolitański Dionizy. Do zwołania soboru biskupów patriarchatu ekumenicznego doszło nieco później, w czerwcu 1686 roku, który wyraził zgodę na przejście metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego⁷⁴. Zgodnie z referatem metropolity Kizyku Kallinika, z punktu widzenia prawa kanonicznego akt Dionizego był zupełnie bezwartościowy. Świadczą o tym kanony 34 apostolski i 9 antiocheński, zabraniające pierwszemu działaniu bez uprzedniej wiedzy pozostałych hierarchów.

⁷² Н. Каптерев, *Сношения иерусалимских патриархов...*, s. 261-262.

⁷³ А. В. Карташев, *Очерки по истории Русской Церкви*, t. 2, Москва 1997, s. 297.

⁷⁴ АЮЗР, cz. 1, t. 5, nr 39-46, s. 166-191.

Metropolita moskiewski Makary w swej *Historii Kościoła w Rosji* po-
mija kwestię kanoniczności przyłączenia metropolii kijowskiej do patriar-
chatu moskiewskiego. Jedynie w dodatkach do VII tomu znajdujemy do-
bre opracowanie powyższej kwestii współczesnego historyka rosyjskiego⁷⁵,
który na podstawie zbioru dokumentów opublikowanych w Archiwum
południowo-zachodniej Rosji obiektywnie ukazuje wszystkie wydarzenia.
Przytacza, że Moskwa odrzuciła prośbę metropolity kijowskiego zacho-
wania przez nią tytułu „Egzarchy patriarchy konstantynopolańskiego”⁷⁶.
W grudniu 1684 roku z ramienia Moskwy został wysłany do Konstantyno-
pola Grek Zachariasz Zefiris (Zefiriu?). Pomimo licznych prezentów pa-
triarcha nie zgodził się na zatwierdzenie prośby⁷⁷. W listopadzie 1685 roku
ponownie przybył do Konstantynopola wysłannik Moskwy Nikita Aleksie-
jew, który poprzez wywieranie politycznej presji na Dionizego skłonił go
do odstąpienia metropolii kijowskiej na rzecz jurysdykcji moskiewskiej⁷⁸.
Raport metropolity Kallinika stanowił podstawę uchwalenia przez Święty
Synod w Konstantynopolu decyzji o wydaniu patriarchszego i synodalnego
Tomosu o autokefalii Polskiego Kościoła Prawosławnego.

⁷⁵ С. Г. Яковенко, *Западнорусская Церковь в последней трети XVII в.*, [w:] Ма-
карий (Булгаков), митр. *История Русской Церкви*, t. VII, Москва 1996, s. 532-543.

⁷⁶ С. А. Терновский, *Изследование о подчинении...*, s. 120.

⁷⁷ Ibidem, s. 130-131. Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων...*,
4 (1906) 487-488.

⁷⁸ С. А. Терновский, *Изследование о подчинении...*, s. 131-144.

ROZDZIAŁ III

PRYZNANIE AUTOKEFALII KOŚCIOŁOWI PRAWOSŁAWNEMU W II RZECZYPOSPOLITEJ

1.

Warunki i procedura przyznania autokefalii

Warunki kanoniczne pragnącej wyodrębnienia części Kościoła prawosławnego, można podzielić na bezwzględne lub pierwszorzędne oraz względne lub drugorzędne¹. Do warunków pierwszorzędnych należy zaliczyć: wolę części Kościoła dążącego do autokefalii oraz zdolność tej części Kościoła do samodzielnego funkcjonowania. Wymóg woli odnosi się zarazem do kleru i ludu i podlega ocenie Kościoła macierzystego. Natomiast wymóg zdolności do samodzielnego funkcjonowania polega na posiadaniu niezależnej władzy i sądownictwa, narodu i terytorium. Do spełnienia warunku posiadania niezależnej władzy kościelnej przyjmuje się za niezbędne posiadanie przynajmniej czterech biskupów, niezbędnej do wyboru i mianowania zwierzchnika i własnych biskupów. Do samodzielnego działania władzy sądowniczej wydaje się niezbędne sprawowanie jej przez dwie instytucje. W pierwszej instancji wystarczy do sądenia czterech biskupów, jednak już w przypadku sądu apelacyjnego Kościół musi posiadać przynajmniej dwunastu biskupów. Kanony nie określają liczby wiernych i wielkości obszaru Kościoła autokefalicznego, jednak powinny być one znaczne.

Do warunków drugorzędnych należy zaliczyć różnice etniczne i narodowe. Nie posiadają one charakteru obowiązkowego, tym bardziej, że sami kanoniści prawosławni są pod tym względem podzieleni na zwolenników

¹ Σ. Τρωιάνος, *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, Αθήνα – Κομοτηνή 1984, s. 130-133. T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, Kraków, 2008, s. 362-363. J. Pańkowski, *Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego*, „Elpis. Czasopismo teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku” 12(2010), s. 172-173.

Kościółów narodowych i stronników ponadnarodowego charakteru Kościoła, zorganizowanego na bazie terytorialnej².

Spełnienie wymienionych powyżej warunków bezwzględnych i względnych nie przesądza jeszcze o ustanowieniu autokefalii. W procesie uzyskiwania autokefalii niezbędne są właściwe akta prawne uchwalone przez uprawnione władze kościelne. W praktyce kościelnej autokefalia jest ustanawiana przez patriarchat konstantynopolitański jako Kościół macierzysty w najwyższym względzie (*par excellence*), lub Kościół macierzysty, któremu podlega część Kościoła ubiegająca się o niezależność. Zatem niezbędna jest zgoda i działanie Kościoła macierzystego, następnie ogólnoprawosławna zgoda oraz procedura ogłoszenia autokefalii, uwzględniająca rolę patriarchatu ekumenicznego i pozostałych Kościołów autokefalicznych³.

Odnosnie do procedury złożenia podania do patriarchatu ekumenicznego o otrzymanie całkowitej niezależności przez okręg kościelny wchodzący w skład odrodzonego państwa polskiego możemy zauważyć, że:

1. Okręg kościelny odrodzonego Państwa Polskiego, który pozostawał pod jurysdykcją patriarchatu ekumenicznego, w celu otrzymania autokefalii⁴, czy też, innymi słowy, aby otrzymać od niego całkowitą niezależność kościelną⁵, z własnej inicjatywy złożył prośbę do patriarchatu

² T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, s. 363-364. J. Sokołowski, *Autokefaliczne Kościoły prawosławne*, „Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej” 7/1 (2013) 262-264.

³ T. Kałużny, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, s. 365, 370-371.

⁴ B. Φειδάς, *Το «αυτοκέφαλον» και το «αυτόνομον» εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, εν Ιεροσολύμοις 1979, s. 7-9, 21. Termin „autokefalia” zastosowano w celu „określenia konkretnego administracyjno-kościelnego położenia i kompetencji”. Należy jednak zauważyć, że niemożliwe jest udzielenie pełnej, powszechnej, całkowicie obiektywnej i ogólnie przyjętej definicji „autokefalii” Kościołów prawosławnych, ale jedynie zwykłej charakterystyki, zmiennego i opisowego określenia, zależnego za każdym razem od zaistniałych uwarunkowań historycznych. Por. Σ. Τρωιάνος, *Οργάνωση των Εκκλησιών και διεθνείς σχέσεις*, Αθήνα - Κομοτηνή 1983, s. 105-107. Μεθόδιος (Αρχιεπ. Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας), *Σύστασις της Ορθοδόξου Εκκλησίας Πολωνίας και το αυτοκέφαλον αυτής*, „Θεολογικά και Ιστορικά Μελέται”, t. Β', Αθήνα 1983, s. 148-168.

⁵ Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 32. Możemy wyszczególnić trzy stopnie niezależności kościelnej w Kościele prawosławnym: częściowej (*σχετική*), pełnej (*πλήρη*) i absolutnej (*απόλυτη*). Przy czym pierwsza – częściowa (*σχετική*), pokrywa się z formą ustrojową autonomii kościelnej, druga – pełna (*πλήρη*) z autokefalią kościelną, a trzecia – absolutna (*απόλυτη*) z formą ustrojową patriarchatów. Zob.: B. Φειδάς, *Προϋποθέσεις διαμορφώσεως του θεσμού της Πενταρχίας των*

ekumenicznego⁶, pozostającego jego najwyższą kanoniczno-prawną i administracyjną instancją. Powyższy akt lokalnego kościoła był traktowany jako podanie o otrzymanie całkowitej niezależności kościelnej od patriarchatu ekumenicznego i był jednym z warunków do ogłoszenia przez patriarchat ekumeniczny autokefalii okręgu kościelnego odrodzonego państwa polskiego⁷.

2. Podanie o przyznanie całkowitej niezależności kościelnej odrodzoneму państwu polskiemu zostało złożone do patriarchatu ekumenicznego razem z oficjalnym protokołem Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 14 czerwca 1922 roku⁸, sporządzonym w oparciu o przepisy o stosunku rządu RP do Kościoła prawosławnego. Zatem, warunkiem ogłoszenia przez patriarchat ekumeniczny autokefalii nie był wyłącznie fakt powstania nowego odrodzonego państwa ale przede wszystkim wola zainteresowanego nią okręgu kościelnego w Polsce, stanowiąca niezbędny element przy jej usankcjonowaniu i utrwaleniu w praktyce kościelnej⁹.
3. Podstawą przyjęcia ze strony patriarchatu ekumenicznego złożonego podania o uznanie i ogłoszenie autokefalii okręgu kościelnego w Polsce znajdującego się w jego jurysdykcji stanowiły:
 - a) Podanie, które zostało złożone przez zainteresowany Kościół lokalny w Polsce w dniu 14 czerwca 1922 roku;
 - b) Kanony 17 IV i 38 Pentektu Soborów Powszechnych¹⁰, jak również

Πατριαρχών, Αθήναι 1969. Idem, Ιστορικοκανονικά προβλήματα περί την λειτουργίαν του Θεσμού της Πενταρχίας των Πατριαρχών, Αθήναι 1970.

⁶ Σ. Τρωιάνος, *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, s. 132. Aleksij, *K istorii*, s. 138.

⁷ Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 36, 81.

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 992, k. 4. Protokół z posiedzenia Świętego Synodu z 14 czerwca 1922 roku. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 138.

⁹ Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 81-83.

¹⁰ Γ. Α. Ράλλη - Μ. Πότλη, *Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων...*, t. Β', s. 258-263, 392-395. Αγαπίου ιερομονάχου και Νικόδημου Μοναχού, *Πηδάλιον της νοητής νηός της Μιάς Αγίας Καθολικής και Αποστολικής των Ορθόδοξων Εκκλησίας ήτοι άπαντες οι ιεροί και θείοι κανόνες*, Θεσσαλονίκη 1998, s. 199-200, 253. Kanon 17 IV Soboru Powszechnego: „Gdy zaś władza cesarska założyła lub założy miasto, podział parafii kościelnych iść musi śladem porządku politycznego i publicznego.

zasada sformułowana przez św. Focjusza w liście do papieża Mikołaja I z 861 roku¹¹;

- c) Kanoniczny obowiązek okazania troski znajdującemu się w potrzebie podległemu mu Kościołowi lokalnemu w Polsce, a w szczególności wobec jego potrzeb dotyczących służby w wierze oraz ekonomii kościelnej w jedności;
 - d) Wielowiekowa praktyka kościelna¹².
4. Niezbędny warunek (*conditio sine qua non*) złożenia podania (prośba, petycja) o przyznania całkowitej niezależności kościelnej od patriarchatu ekumenicznego, czy też według innego sformułowania, przyznania autokefalii okręgowi kościelnemu w Polsce wchodzącemu w skład jurysdykcji patriarchatu ekumenicznego, stanowiła istniejąca łączność kanoniczna¹³ pomiędzy córką¹⁴ i Matką Kościołami poprzez jedność w wierze i jedność kanoniczną¹⁵.
5. Przyznanie całkowitej niezależności kościelnej od patriarchatu ekumenicznego lub (według innego stwierdzenia) przyznanie autokefalii okręgowi kościelnemu odrodzonego państwa polskiego, który znajdował się pod jurysdykcją patriarchatu ekumenicznego, dotyczy wyłącznie i tylko wiernych (prawosławnych) Kościoła, który zająduje się w politycznych i terytorialnych granicach nadmienionego okręgu kościelnego w Polsce.

¹¹ „Τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μάλιστα γὰρ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν”. Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Επιστολαί...*, s. 162.

¹² Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 64-68.

¹³ Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 36: „Poprzez termin «łączność kanoniczna» (κανονικός σύνδεσμος) należy rozumieć relacje danego podległego Kościoła lokalnego z patriarchatem ekumenicznym. «Łączność kanoniczna» wyraża się przez ciągłość jedności w wierze «ἐν τῇ πίστει» i zachowaniu kościelnego i kanonicznego porządku «ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κανονικῇ τάξει» w strukturze powszechnego Kościoła”.

¹⁴ Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 36-37: „Przez termin «Kościół Córka – θυγατέρα Εκκλησία» rozumiemy Kościół lokalny, podlegający pośredniej lub bezpośredniej jurysdykcji i nadzór Kościoła Matki – Μητέρα Εκκλησίας patriarchatu ekumenicznego. Zatem jest to Kościół lokalny znajdujący się w pełnej zależności lub częściowej σχετική czy całkowitej πλήρη niezależności kościelnej od patriarchatu ekumenicznego. Innymi słowy powyższy termin określa relacje Kościoła lokalnego z patriarchatem ekumenicznym”.

¹⁵ Σ. Τρωιάνος, *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, s. 136-137.

2.

Patriarszy i synodalny *Tomos* z 13 listopada 1924 roku

W trakcie posiedzeń na początku listopada, członkowie Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego odczytali i szczegółowo przeanalizowali korespondencję Kościoła prawosławnego w Polsce dotyczącą sprawy jego kanonicznej i kościelnej organizacji. W konkluzji uwzględniającej racje kanoniczne i historyczne, a także biorąc pod uwagę:

1. Podanie hierarchii Kościoła Prawosławnego w Polsce z prośbą o przyznanie autokefalii z dnia 14 czerwca 1922 roku;
 2. Pisma metropolity Dionizego o sytuacji Kościoła prawosławnego w Polsce;
 3. Powody przedstawione w liście rządu polskiego skierowanego do tronu ekumenicznego z datą 15 października 1924 roku (nr 2934/IX),
- Święty Synod w Konstantynopolu za zgodą i z błogosławieństwem patriarchy Grzegorza 6 listopada wniósł pod debatę sprawę autokefalii. Ostatecznie przyjął i pobłogosławił autokefalię i niezależny ustrój Kościoła prawosławnego w Polsce na posiedzeniu w dniu 11 listopada 1924 roku, według porządku i wszystkich przysługujących ku temu praw autokefalicznych Kościołów prawosławnych.

Dnia 13 listopada 1924 roku została dokonana najbardziej znacząca zmiana sytuacji prawnej Kościoła prawosławnego w Polsce przez wydanie patriarchszego i synodalnego *Tomosu* o autokefalii podczas pontyfikatu Grzegorza VII¹. Tekst *Tomosu* wraz z pismem oznajmującym powyższe

¹ АОП, КΥΕ, Α' β'5, s. 89-92. Patriarszy i synodalny *Tomos* o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (Protokół nr 4729 – 13.11.1924). Tekst *Tomosu* został opublikowany w różnych językach (greckim, francuskim, polskim, rosyjskim). „Ορθοδοξία” 1 (1926/7) 36 - 38. Τζωρτζάτος Βαρνάβας Δ., (μητροπολίτης Κίτρους), Οι

wydarzenie² zostały złożone na ręce metropolity Dionizego za pośrednictwem Ambasady Polski w Turcji³.

Podejmując się próby systematyzacji treści *Tomosu* otrzymamy następujący kształt jego zawartości:

1. We wstępie Święty Synod tronu ekumenicznego przyznaje, że Kościół prawosławny w Polsce jest autonomicznym organizmem, który zdążył dowieść swej stabilności w wierze i zmanifestować dobrą sytuację w sprawach kościelnych.
2. Patriarchat ekumeniczny stwierdza, że Kościół prawosławny w Polsce zwracał się z petycją do Wielkiego Kościoła Chrystusowego o udzielenie błogosławieństwa i zatwierdzenie systemu autokefalicznego, który zaspokoiłby i zabezpieczył jego potrzeby w nowych politycznych uwarunkowaniach.
3. Patriarchat ekumeniczny przychylnie ustosunkował się do złożonej prośby biorąc pod uwagę: a) kanon 17 IV Soboru Powszechnego i 38 Pentektu, b) stwierdzenie apoftegmatu św. Focjusza „prawa dotyczące spraw kościelnych, a w szczególności tych parafialnych, powinno dostosować się do zmian politycznych i administracyjnych”, c) kanoniczny obowiązek świętobliwego tronu ekumenicznego do okazywania troski

βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας μετά ιστορικής ανασκοπήσεως, s. 14-16. Π. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου»...*, s. 297-300. AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 196 – 199. Dokładna kopia patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o nadaniu autokefalii Polskiemu Kościołowi Prawosławnemu, potwierdzona przez kancelarię Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego za zgodność z oryginałem w języku francuskim. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 8 (1925) 1 - 2 (j. rosyjski). Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 139-142 (j. rosyjski). J. S. Langrod, *О автокефалии...*, s. 93-95 (j. polski). S. Kuryłowicz, *Z dziejów prawosławia...*, s. 88-90 (j. polski). Oryginał *Tomosu* nie zachował się w polskich archiwaliach.

² АОП, КПА, А' 94, s. 514-515. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do metropolity Dionizego w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce (Protokół nr 4588 – 13.11.1924). „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 (1925) 1 (j. ros.). Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 138-139 (j. ros.).

³ АОП, КПА, А' 94, s. 523-524. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce z prośbą bezpiecznego przesłania *Tomosu* o autokefalii Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu (Protokół nr 4588 – 13.11.1924).

wszystkim znajdującym się w potrzebie Kościołom prawosławnym, d) fakt historyczny, iż początkowe odejście od patriarchatu ekumenicznego metropolii kijowskiej i zależnych od niej Kościołów Polski i Litwy oraz włączenie ich w skład patriarchatu moskiewskiego było aktem niekanonicznym, podobnie jak zniesienie samorządności metropolity kijowskiego, posiadającego tytuł egzarchy tronu ekumenicznego.

4. Święty Synod Wielkiego Kościoła Chrystusowego rozpatrzył petycję Kościoła prawosławnego w Polsce w sprawie przyznania autokefalii udzielając błogosławieństwa i zatwierdzając jego niezależny ustrój, aby od tej pory stając się Kościołem siostrzanym samodzielnie i autokefalicznie rządził się i regulował wszystkie kwestie, zgodnie z porządkiem i prawami pozostałych prawosławnych Kościołów autokefalicznych. Najwyższą administracyjną władzą kościelną został Święty Synod, z przewodniczącym Metropolita Warszawskim i całej Polski.
5. Łączność pomiędzy apostolskim i ekumenicznym tronem i wszystkimi prawosławnymi Kościołami autokefalicznymi powinna wyrażać się za pośrednictwem: a) nadsyłanych listów z okazji ogłoszenia wyników wyborów i intronizacji, każdego kolejnego Metropolity Warszawskiego i całej Polski, kierowanych do wszystkich Kościołów prawosławnych, b) wspominanie w Dyptychach zwierzchników Kościołów prawosławnych, c) przyjmowanie św. Mira od Wielkiego Kościoła Chrystusowego.
6. Zalecał, aby Metropolita Warszawski i całej Polski kontaktował się z patriarchalnym i ekumenicznym tronem we wszystkich kwestiach i problemach kościelnych, które wychodzą poza granice jurysdykcji Kościołów autokefalicznych, licząc się ze stanowiskiem Kościołów siostrzanych.
7. Powyższe ustalenia zostały podjęte synodalnie na posiedzeniach z dnia 6 i 11 listopada 1924 roku⁴, a następnie zatwierdzone patriarchalnym i sy-

⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 98. Poufne pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Ministerstwa Wyznań w sprawie uznania autokefalii przez patriarchat ekumeniczny z 8 grudnia 1924 roku. Według doniesienia ambasadora Rzeczypospolitej z Ankary w Turcji Święty Synod patriarchatu ekumenicznego, obradujący 11 listopada pod przewodnictwem metropolity Kallinika w zastępstwie chorego patriarchy, podjął uchwałę o udzieleniu kanonicznego błogosławieństwa autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. Ciężko choremu patriarche Grzegorzowi VII przedłożono do podpisu sporządzony protokół z zebrania synodalnego, a następnie wystosowano pisma informujące o powyższej uchwale do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla oraz Metropolity Warszawskiego Dionizego. Zob. *Автокефалия Православной Церкви в Польше*, „Воскресное Чтение” 1 (1924) 667-668,

nodalnym *Tomosem*, wpisanym do Kodeksu Wielkiego Kościoła Chrystusowego. Kopia oryginału została przesłana Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu.

8. Na zakończenie zostało wyrażone życzenie, aby Bóg umocnił nowy ustrój autokefaliczny Kościoła siostrzanego w Polsce na chwałę Bożą oraz ku pożytkowi wiernych i pozostałych autokefalicznych Kościołów siostrzanych.

Synodalny i patriarchalny *Tomos* o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce posiada niezwykle ważne znaczenie prawne. Został przedstawiony do wiadomości członków Synodu w Polsce podczas posiedzeń w dniach 12 lutego⁵ i 13 kwietnia 1925 roku⁶.

Tomos o autokefalii podkreśla między innymi ważne historyczne wydarzenie, iż odłączenie się metropolii kijowskiej od patriarchatu ekumenicznego i podporządkowanie się metropolity kijowskiego Gedeona Czetwertyńskiego jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego było aktem niekanonicznym, tak jak niekanonicznym było zniesienie przywilejów metropolitów kijowskich. *Tomos* wznawiał niezależny byt prawosławnej metropolii w Polsce, przekreślając jednocześnie jakąkolwiek zależność tej metropolii od patriarchatu moskiewskiego⁷. Treść *Tomosu* wyraża prze-

H. Bartoszewicz, *Misja Romana Knolla w Ankarze 1924-1925*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 36 (2001) 109-126.

⁵ PAM, nr 5, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 lutego 1925 roku.

⁶ PAM, nr 5, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 13 kwietnia 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 13 апреля 1925 года*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 8 (1925) 2 - 3. H. Suchenek-Sucheci, *Państwo a Cerkiew prawosławna w Polsce i w państwach ościennych*, Warszawa 1929, s. 57.

⁷ AAN, MWRiOP sygn. 1001, k. 107 - 108. Pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Ministerstwa Wyznań z 5 stycznia 1925 roku. Przytoczone pismo stwierdzało, że z chwilą otrzymania autokefalii przez Kościół prawosławny w Polsce, władze sowieckie straciły dogodny pretekst ingerowania za jego pośrednictwem w sprawy wewnętrzne państwa polskiego. Przestrzegało, jednak przed głosami umniejszającymi znaczenie autokefalii, usiłującymi przedstawić niezależność kościelną, jako schizmę wywołaną politycznymi przesłankami rządu, sprzecznymi z duchem i zasadami religii. Zalecało zatem wydanie stosownej broszury, wykazującej bezpodstawność podobnych zarzutów oraz podtrzymującej autorytet uzyskanego z Konstantynopola błogosławieństwa. Z jednej strony należało podtrzymać legitymacje patriarchatu konstantynopolitańskiego do prawa podniesienia Cerkwi w Polsce do rzędu Kościołów siostrzanych, zaś z drugiej strony zbić argumenty patriarchatu moskiewskiego przemawiającego na rzecz jego zwierzchnictwa na rzecz Kościoła prawosławnego w Polsce.

konanie, że w nowych uwarunkowaniach, w których znalazł się Kościół prawosławny w Polsce, jego polityczna i administracyjna niezależność jest niezbędna do dalszego prawidłowego rozwoju. Wymiana listów intronizacyjnych, modlitewne odczytywanie w Dyptychach i pobieranie św. Mira od patriarchatu ekumenicznego nie są elementami zależności, ale wyrazem jedności z lokalnymi kościołami prawosławnymi, a także szacunku Kościoła Córki względem Kościoła Matki.

Wszystkie Kościoły prawosławne zostały poinformowane telegraficznie o synodalnym ogłoszeniu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce przez patriarchat w Konstantynopolu⁸. Patriarcha ekumeniczny Grzegorz VII, który złożył swój podpis pod tekstem *Tomosu*, zmarł 17 listopada 1924 roku, cztery dni po jego zatwierdzeniu przez Święty Synod Wielkiego Kościoła Chrystusowego⁹. Oficjalna wiadomość o zatwierdzeniu autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce napłynęła od jego następcy Konstantego VI, który 17 grudnia 1924 roku poinformował telegraficznie o swej intronizacji oraz przesłał pierwsze braterskie pocałunki pokoju zwierzchnikowi Kościoła prawosławnego w Polsce¹⁰.

⁸ Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Πάνταινος” 16 (1924) 781.

⁹ PAM, nr 29, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 20 grudnia 1924 roku. Pismo kondolencyjne metropolity Dionizego do patriarchatu ekumenicznego z powodu śmierci patriarchy Grzegorza VII z 20 listopada 1924 roku. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 1 (1925) 1. PAM, nr 30, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 20 grudnia 1924 roku. Telegraficzna odpowiedź metropolity Nicei Bazylego na pismo Dionizego z 20 listopada 1924 roku. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3 (1925) 1. AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 98. Poufne pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Ministerstwa Wyznań z 8 grudnia 1924 roku. Ambasador Rzeczypospolitej w Turcji informował Ministerstwo MSZ o wysłaniu odpisu *Tomosu* o autokefalii wraz z listem patriarchy Grzegorza VII do metropolity Dionizego. Oryginały aktów miały zostać przywiezione do Polski przez specjalną delegację Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego po przeprowadzeniu wyborów nowego patriarchy po śmierci Grzegorza VII.

¹⁰ PAM, nr 30, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 20 grudnia 1924 roku. Журнал Заседания Св. Синода от 20 декабря 1924 года, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 1 (1925) 1. Алексий (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 71. W kilka dni później, 24 grudnia 1924 roku, patriarchat ekumeniczny przesłał Dionizemu, już przez pocztę list intronizacyjny nowego patriarchy konstantynopolitańskiego Konstantyna VI (nr. 4850/24.12.1924). PAM, nr 1, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 (1925) 1 – 2.

3.

Wybór patriarchy ekumenicznego Konstantego VI i jego stanowisko wobec autokefalii

Patriarcha Konstanty VI Araboglou (17 grudnia 1924 – 22 maja 1925) w rzeczywistości pozostawał na katedrze zaledwie 43 dni, do 30 stycznia 1925 roku, kiedy został wydany z Turcji. Urodził się w 1859 roku w Sigi Prusy. Studiował w patriarchalnej szkole teologicznej na Chalki. W 1896 roku otrzymał święcenia biskupie z tytułem Rodostolu, jako wikariusz metropolity Adrianopola. Począwszy od 1899 roku pełnił funkcję metropolity Welli i Konicy, a następnie od 1906 Trapezuntu, od 1913 roku Kizyku i od 1922 roku Derkon. Niedługo po wyborze na patriarchę ekumenicznego 17 grudnia 1924 roku w okresie wymiany ludności między Turcją a Grecją został wydany z Konstantynopola. Początkowo przebywał w Salonikach, skąd podjął bezskuteczne kroki do Ligi Narodów o uzyskanie zezwolenia na powrót. W dniu 22 maja 1925 złożył rezygnację z pełnionej funkcji¹.

Wiadomość o wyborze Konstantego VI Araboglu na tron patriarchy była pierwszym krokiem, dzięki któremu patriarcha w charakterystyczny braterski sposób skierował się do zwierzchnika Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce. Święty Synod w Polsce, kierowany braterskim pozdrowieniem patriarchy, postanowił podczas posiedzenia w dniu 20 grudnia 1924 roku²:

¹ Μ. Αντωνιάδου, Ο „πρόσφυγες” πατριάρχης επιστρέφει στο Φανάρι, „Το βήμα” 8.9.2015, s. 8.

² PAM, nr 30, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 20 grudnia 1924 roku. Журнал Заседания Св. Синода от 20 декабря 1924 года, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 1 (1925) 1. Алексей (Громадский), К истории Православной Церкви в Польше..., s. 71.

1. Aby wszyscy biskupi diecezjalni złożyli dziękczynienie Panu Bogu z okazji wyboru nowego patriarchy ekumenicznego oraz sprawowali doksologię.
2. Aby imię nowego patriarchy ekumenicznego było wspominane przez każdego hierarchę podczas celebrowania nabożeństw w następujący sposób: „Świątobliwego Ojca naszego Konstantego, arcybiskupa konstantynopolitańskiego i patriarchy ekumenicznego”.
3. Opublikować telegraficzną wiadomość patriarchy w oficjalnym wydawnictwie kościelnym.
4. Polecić metropolicie Dionizemu nawiązanie łączności kanonicznej z patriarchą Konstantym poprzez pisemną odpowiedź³.

Pomimo iż Konstanty pozostawał na tronie ekumenicznym przez krótki czas, bo zaledwie do 30 stycznia 1925 roku⁴, okazał szczególne zainteresowanie rozwojem kontaktów pomiędzy patriarchatem konstantynopolitańskim i Kościołem Córka w Polsce. Jego pontyfikat zaowocował w ważne wydarzenia związane nie tylko z autokefalią Kościoła prawosławnego w Polsce, ale również z innymi uchwałami tronu ekumenicznego. Do najważniejszych należały: zwołanie na 1925 roku Synodu ekumenicznego⁵, ustalenia o świętowaniu Paschy w 1925 roku⁶, kwestie dotyczące postu w uroczystość Świętych Apostołów w 1926 roku⁷, wspomnianie podczas

³ *Письмо Высокопреосвященного Дионисия на имя Святейшаго Патриарха Константина VI*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 4. Pozdrowienia z okazji uroczystego ingresu.

⁴ Petycja Świętego Synodu do rządu polskiego z prośbą o interwencję w sprawie bezprawnego wydalenia z granic Turcji patriarchy ekumenicznego. PAM, nr 5a, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 lutego 1925 roku. Ю. Р-ий, *Насилие турецких властей над Вселенским Патриархом*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 118.

⁵ АОП, КПА, А' 94, s. 4. Pismo patriarchy ekumenicznego Konstantego VI do metropolity Dionizego (Protokół nr 7 – 3.1.1925). PAM, nr 1, sprawa 3. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 (1925) 2 – 3.

⁶ АОП, КПА, А' 94, s. 4 – 5. Pismo patriarchy ekumenicznego Konstantego VI do metropolity Dionizego (Protokół nr 11 – 3.1.1925). PAM, nr 1, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku. „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 (1925) 3 – 4.

⁷ PAM, nr 1, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku.

nabożeństw imion zwierzchników Kościołów autokefalicznych⁸, świętowanie jubileuszu 1600-lecia I Soboru Powszechnego⁹.

W dniu 10 stycznia 1925 roku wchodzący w skład synodu hierarchowie zdecydowali jednogłośnie o utworzeniu delegacji w celu oficjalnego przekazania synodalnego i patriarchalnego *Tomosu* przyznającego autokefalię Kościołowi prawosławnemu w Polsce w składzie metropolitów Chalkidonu Joachima i Sardeji Hermana, która wraz z tłumaczem patriarchatu Spiridonem Konstantinidisem miała wyjechać do Warszawy¹⁰. Z tego względu 13 stycznia tłumacz Spiridon Konstantinidis w imieniu patriarchatu złożył wizytę pod nieobecność ambasadora Polski jego zastępcy Dzieduszyńskiemu, informując go o składzie delegacji patriarchatu do Warszawy¹¹.

Polska autokefalia potrzebowała uznania ze strony pozostałych Kościołów prawosławnych, był to fakt stanowiący jeden z kanonicznych czynników jego prawomocności. W styczniu 1925 roku następca Grzegorza VII patriarcha ekumeniczny Konstanty VI wystosował dwa oficjalne listy. Pierwszy powiadał wszystkie autokefaliczne Kościoły prawo-

⁸ PAM, nr 1, sprawa 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku. Pismo patriarchy ekumenicznego Konstantego VI do metropolity Dionizego (nr. 207/15.1.1925). „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 (1925) 5.

⁹ PAM, nr 1, sprawa 8. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku.

¹⁰ *Ἐρὰ Σύνοδος*, „Το Φως”, 11.1.1925, s. 2 d.

¹¹ *Ἐρὰ Σύνοδος*, „Το Φως”, 14.1.1925, s. 2 e. AAN, MWRIOP, sygn. 1001, k. 198 – 199. Pismo Poselstwa Polskiego w Turcji do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 15 stycznia 1925 roku (nr 109/IX). Pisemem z dnia 12 stycznia 1925 roku (nr 138) patriarchat ekumeniczny poinformował Poselstwo Polskie w Turcji, że na ostatnim posiedzeniu Świętego Synodu powzięto uchwałę wysłania do Polski trzyosobowej delegacji patriarchatu w celu uroczystego wręczenia metropolicie Dionizemu patriarchalnego i synodalnego *Tomosu*, zawierającego błogosławieństwo na autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce. Kierownik Wydziału Konsularnego p. Dzieduszycki powiadomił, że członkowie delegacji a w szczególności metropolita Herman i tłumacz patriarchatu Spiridon Konstantinidis zajęli na skutek wznowionych przez Poselstwo pertraktacji, życzliwe stanowisko do kwestii autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. Czynną współpracą przyczynili się do doprowadzenia sprawy do pomyślnego wyniku. Z tego względu Wydział Konsularny przedłożył wniosek o nadanie odznaczeń państwowych; poza patriarchą Konstantynem VI i przewodniczącym Świętego Synodu metropolitą Kallinikiem także wspomnianym członkom delegacji. Równocześnie Wydział Konsularny prosił władze polskie o niezwłoczny kontakt z patriarchatem w celu przygotowania programu przyjęcia delegacji w Polsce.

sławne o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce¹². Drugi stanowił odpis patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce¹³. Treść listu jest zbliżona do tej z lutego, ale jeszcze mocniej podkreśla dobrą organizację prawosławia w Polsce w nowych uwarunkowaniach po przywróceniu niepodległości państwowej. Pomimo wielu przemian politycznych, Kościół prawosławny wykazał dojrzałość i stabilność. W trakcie dostosowywania się do nowej sytuacji politycznej, ponad wszystko kierował się potrzebami i dobrem należących do Cerkwi wiernych. Patriarchat ekumeniczny uznał, iż w pełni spełnia wszystkie kryteria niezbędne przy zarządzaniu autokefalicznym.

Patriarcha Konstanty ze zdecydowaniem odrzucał wszelkie oskarżenia patriarchy moskiewskiego podważające kanoniczność polskiej autokefalii. Na poparcie ponownie przytaczał zarzut bezprawnego odbicia metropolii kijowskiej od patriarchatu ekumenicznego. Tym samym oznajmiał w prawosławnym świecie kanoniczną niezależność Kościoła prawosławnego w Polsce w stosunku do patriarchatu moskiewskiego.

Szczególnie istotnym jest, iż dwukrotnie została podkreślona duża liczebność wiernych prawosławnych w Polsce, ich gorliwość w wierze oraz ich duchowy rozwój *ἐν τῇ καθ' ἑαυτὴν αὐτοτελεῖ δράσει ἐπιδειξαμένη τὴν φιλοτιμίαν καὶ εὐδοκίμησιν ὅσον γε ἀφορᾷ εἰς τὴν καλὴν τε συγκρότησιν τῶν κατ' αὐτὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπάνθησιν πάντων τῶν κλάδων τῆς κατ' αὐτὴν ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς*. Patriarcha wyraził swe przekonanie, że z oka-

¹² „Εκκλησία” 3 (1925) 33 - 34. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 142 - 144 (j. ros.). J. S. Langrod, *O autokefalii...*, s. 95-96 (j. pol). Pismo patriarchy Konstantego VI do zwierzchników Kościołów prawosławnych z 13 stycznia 1925 roku, w którym powiadał o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z opisem spełnienia niezbędnych kryteriów niezależności kościelnej oraz prośbą zrozumienia dla powyższej uchwały.

¹³ ΑΟΠ, ΚΠΑ, Α' 94, s. 24. ...ἀντίγραφον ἐπίσημον τῆς Πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς, δι' ἧς ὑπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας ἐγένετο ἡ προσήκουσα ἐπίσημος ἀνακοίνωσις καὶ πρὸς πάσας τὰς Ἀγίας Ὁρθοδόξους Ἀυτοκεφάλους Ἐκκλησίας περὶ τῆς συντελεσθείσης κανονικῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου Ἀγίας Ὁρθοδόξου ἐν Πολωνίᾳ Ἐκκλησίας. Pismo patriarchy Konstantego VI do metropolity Dionizego, w którym wysłał dokładną kopię patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce, potwierdzona przez kancelarię Świętego Synodu patriarchatu konstantynopolitańskiego za zgodność z oryginałem w języku francuskim (Protokół nr 201 – 15.1.1925). AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 196 – 199.

zji tak podniosłego wydarzenia wszystkie siostrzane prawosławne Kościoły autokefaliczne podzielają serdeczną radość oraz przeświadczenie o ich przychylności i zgodzie odnośnie przyznania autokefalii prawosławnym w Polsce. Wezwał Kościoły prawosławne do zaświadczenia swych szczerych wyrazów uczucia miłości do tego Kościoła oraz jego zwierzchnika Metropolity Warszawskiego i całej Polski wraz ze Świętym Synodem. Uchwały patriarchatu ekumenicznego ze stycznia zakończyły budowanie autokefalii polskiej i stanowią, według kanonów kościelnych, logiczną konsekwencję listopadowego *Tomosu*. Położyły podwaliny do nawiązania stabilnych kontaktów z pozostałymi Kościołami prawosławnymi, które w następstwie przeszły do uznania autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce.

Podczas wizyty w siedzibie patriarchatu na Fanarze 8 lutego 1925 roku ambasador Polski podziękował za przekazanie *Tomosu*¹⁴. Strona polska niezwłocznie przystąpiła do omówienia szczegółów przyjęcia delegacji patriarchatu. W dniu 11 lutego 1925 roku w Kurii Metropolitalnej w Warszawie odbyło się posiedzenie zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce z przedstawicielami dwóch ministerstw: MSZ i MRiOP na temat przyjęcia reprezentacji patriarchatu ekumenicznego w Polsce¹⁵. Podczas dyskusji doradca MSZ J. Strzębosz wyjaśnił powody, wskutek których opóźniało się przybycie delegacji Fanaru. Według niego konflikt z rządem tureckim w sprawie siedziby patriarchatu był bardzo istotny. Istniało niebezpieczeństwo wykorzystania przez Turków nieobecności patriarchy Joachima oraz sekretarza Synodu metropolity Hermana do celów politycznych. Do momentu uregulowania obustronnych relacji hierarchowie nie mogli opuścić Konstantynopola. Według MSZ drugim terminem przybycia delegacji z Fanaru mogła być połowa miesiąca maja 1925 roku.

Święty Synod Kościoła w Polsce podczas posiedzenia w dniu 12 lutego 1925 roku podjął następujące działania¹⁶:

1. Wystosował podziękowania patriarchsze oraz Świętemu Synodowi

¹⁴ *Ιερά Σύνοδος*, „Το Φως”, 9.2.1925, s. 3α.

¹⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 101. Sprawozdanie z konferencji z 11 lutego 1925 roku w gabinecie metropolity Dionizego w sprawie przyjazdu delegacji patriarchatu ekumenicznego.

¹⁶ PAM, nr 5, sprawa. 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 lutego 19245 roku Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 70-71.

w Konstantynopolu za troskę w budowaniu podstaw kanonicznych Kościoła prawosławnego w Polsce.

2. Zwrócił się z prośbą do patriarchatu ekumenicznego o wydelegowanie do Warszawy reprezentacji Ekumenicznego i Apostolskiego Tronu Patriarszego, w celu uroczystego udzielenia Kościołowi Córce w Polsce błogosławieństwa od Kościoła Matki na niezależne jej funkcjonowanie na bazie ustroju autokefalii, przyznanej w patriarchalnym i synodalnym *Tomosie*.
3. Powiadomił rząd RP o potrzebie podjęcia odpowiednich kroków w celu oficjalnego przyjęcia reprezentacji tronu ekumenicznego.
4. Metropolita Dionizy przyjął odpowiedzialność za przygotowanie oficjalnej wizyty reprezentacji z Konstantynopola.

W wyniku podjętych uchwał Święty Synod zwrócił się z pisemną prośbą do patriarchatu ekumenicznego o wysłanie delegacji patriarchy ekumenicznego w celu uroczystego przekazania błogosławieństwa Wielkiego Kościoła Chrystusowego oraz patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o autokefalii¹⁷.

Wraz ze śmiercią patriarchy moskiewskiego Tichona (8 kwietnia 1925)¹⁸, postanowiono o zwołaniu 13 kwietnia 1925 roku w Warszawie posiedzenia Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce¹⁹. Szanownym członkom Synodu odczytano:

1. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do metropolity Dionizego z 13 listopada 1924 roku (Protokół nr 4588) o udzieleniu Kościołowi prawosławnemu w Polsce pełnej niezależności na prawach autokefalii.
2. Patriarszy i synodalny *Tomos* patriarchatu ekumenicznego z dnia 13 listopada 1924 roku o uznaniu ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce oraz przekazaniu błogosławieństwa Wielkiego Kościoła Chrystusowego Kościołowi prawosławnemu w Polsce, aby

¹⁷ PAM, nr 18, sprawa. 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 lutego 1925 roku A. Свитич traktuje powyższą decyzję, jako zwrot w relacjach Kościoła Matki i dotychczasowego Kościoła rosyjskiego wobec patriarchatu ekumenicznego. A. Свитич, *Православная Церковь в Польше...*, s. 50.

¹⁸ PAM, nr 1, sprawa. 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 14 kwietnia 1925 roku.

¹⁹ PAM, nr 6, sprawa. 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 13 kwietnia 1925 roku.

zarządzał i decydował w swych sprawach niezależnie, zgodnie z porządkiem i prawami innych Kościołów autokefalicznych, uznając za swą najwyższą władzę kościelną Święty Synod, składający się z kanonicznych hierarchów prawosławnych w Polsce i posiadającą każdorazowo przewodniczącego w osobie Metropolity Warszawskiego i całej Polski.

3. Pismo patriarchy Konstantego VI do metropolity Dionizego z dnia 15 stycznia 1925 roku (Protokół nr 201), jak również pismo z 13 stycznia 1925, w którym powiadamiał wszystkie prawosławne Kościoły autokefaliczne o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce.

Po zapoznaniu się z treścią powyższych pism Święty Synod postanowił²⁰:

1. Opublikować w oficjalnych czasopismach kościelnych tekst patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* razem z pozostałymi pismami z Fanaru.
2. Wezwać wiernych do wspólnej modlitwy w intencji, by Pan Bóg umocnił wszystkich w wierze, pobożności i zgodzie dla dobra Świętego Kościoła prawosławnego w granicach państwa polskiego oraz za jedność ze wszystkimi prawosławnymi Kościołami autokefalicznymi.
3. Zatwierdzić nazwę najwyższego kościelnego organu administracyjnego: „Święty Synod Kościoła Prawosławnego w Polsce”.
4. Wymienianie przez Metropolitę Warszawskiego i całej Polski w Dyptychach według porządku imię patriarchy ekumenicznego i pozostałych patriarchów i zwierzchników prawosławnych Kościołów autokefalicznych. Biskupi diecezjalni wraz z całym duchowieństwem prawosławnym w Polsce mają wymieniać podczas nabożeństw imię Metropolity Warszawskiego, Wołyńskiego i całej Polski Dionizego, przełożonego Ławry Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Poczajowie. Następnie Święty Synod powiadomił rząd o powyższych postanowieniach²¹.

²⁰ Ibidem.

²¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 30 – 33. Sprawozdanie z posiedzenia Świętego Synodu z 13 kwietnia 1925 roku (22.4.1925, nr. 570).

4.

Stanowisko metropolity Sergiusza wobec autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej

We wrześniu 1927 roku po zawarciu ugody z rządem bolszewików metropolita niżegorodskij Sergiusz skierował do metropolity Dionizego pismo (nr 397), w którym oświadczył, że Kościół rosyjski przyznał autonomię Kościołowi prawosławnemu w Polsce, ale nie autokefalię¹. Zgodnie z treścią pisma wraz z innymi sprawami, które oczekiwały na rozstrzygnięcie przez Święty Synod Kościoła rosyjskiego zatwierdzonego przez władze komunistyczne w Moskwie, znajdowała się sprawa relacji Kościoła prawosławnego w Polsce do Kościoła Matki, czyli Kościoła rosyjskiego. Patriarcha twierdził, że posiada prawo zachowania władzy jurysdykcyjnej nad metropolią w Polsce, uznając jedynie jej autonomię przyznaną przez jego poprzednika patriarchę Tichona. Sprawę rozstrzygnięcia kwestii autokefalii przełożył do czasu zwołania I Wszechrosyjskiego Soboru². Ze względu na roszczenia przez Kościół prawosławny w Polsce prawa siostrzanego wobec rosyjskiej macierzy oraz fakt, iż zamiast zależności administracyjnej od patriarchatu moskiewskiego uznał siebie za autokefaliczny, w związku z powyższym zastępca patriarchy sformułował następujące pytania:

¹ „Воскресное Чтение” 4 (1927) 594 – 595. Pismo metropolity niżegorodskiego Sergiusza do metropolity Dionizego z 24 września 1927, nr 397. ПАМ, nr 12, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 października 1927 roku. А.А. Кострюков, *Русская Зарубежная Церковь и автокефалия Польской Церкви*, „Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви”, 2010, Вып. 4 (37), s. 17–27.

² М. Зызыкин, *Автокефалия и засады...*, s. 94.

1. Czy rzeczywiście Kościół prawosławny w Polsce uznaje siebie jako autokefaliczny?
2. Jeśli tak, to czy posiadał błogosławieństwo prawnego zwierzchnika całego Kościoła rosyjskiego patriarchy moskiewskiego, czy też jego zastępcy?
3. Na jakich podstawach kanoniczno-prawnych oparł autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce?
4. Czy uważa za stosowne przywrócenie kontaktów kanonicznych z patriarchatem moskiewskim i zależności kanonicznej od niego zgodnie z zasadami autonomii zatwierdzonymi przez patriarchę Tichona, a nie tymi o autokefalii, odrzuconymi czasowo przez władze kościelne, które były złożone przez poprzednika Dionizego, Jerzego i zostały skierowane do rozpatrzenia na Soborze Wszechrosyjskim?³

Pismo było zakończone napomnieniem, że jeśli Kościół prawosławny w Polsce faktycznie pragnie zachować więzi kanoniczne z patriarchatem moskiewskim to powinien uznawać się za autonomiczny, i to w zależności duchowej od patriarchatu moskiewskiego⁴. Wobec zarzucanych oskarżeń o niekanoniczność przywłaszczonego systemu kościelnego Sergiusz proponował Dionizemu przywrócenie zależności kanonicznej hierarchii polskiej od patriarchatu moskiewskiego⁵.

Metropolita Dionizy odpowiedział na powyższe pytania w dniu 29 listopada 1927 roku⁶. Otóż od 1921 roku tron patriarchalny w Moskwie w swej encyklice przyznał tymczasowo autokefalię wszystkim kościelnym obrękom, które wcześniej znajdowały się w granicach Imperium Rosyjskiego, natomiast teraz znalazły się w granicach nowych państw. Jednak owa tymczasowa autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce z poważnych względów musiała pozostać ostateczną. Niestety, nie było niemożliwe, aby Kościół w Polsce zwrócił się w tej sprawie do patriarchatu moskiewskiego. Patriarcha Tichon w 1923 roku był więziony, a metropolita Jerzy został

³ *Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 20 (1928) 84 - 85.

⁴ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 22 (1930) 632. Μ. Φούγια, *Σύστασις της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας και το αυτοκέφαλον αυτής*, „Αρχαίον Εκκλησιαστικόν και Κανονικόν Δικαίον” 12 (1957) 41.

⁵ W. Piotrowicz, *Z zagadnień wyznaniowych...*, s. 86-87.

⁶ „Воскресное Чтение” 4 (1927) 673 – 674. Pismo metropolity Dionizego do metropolity niżegorodzkiego Sergiusza z 29 listopada 1927 roku.

zamordowany. W powyższej sytuacji jedynym wyjściem było odwołanie się do patriarchatu ekumenicznego, któremu jest powierzona, zgodnie z kanonami, opieka nad wszystkimi lokalnymi Kościołami prawosławnymi w szczególnie trudnych chwilach. Dlatego patriarcha ekumeniczny po rozważeniu sytuacji i zaistniałych potrzeb, wysłuchał wezwania hierarchów Kościoła prawosławnego w Polsce, uznał wybranego przez nich metropolitę i ogłosił autokefalię ich Kościoła⁷. Podobna sytuacja w odniesieniu do Kościoła prawosławnego w Polsce wobec patriarchatu moskiewskiego miała miejsce w XV wieku i podobnie wówczas postąpiła hierarchia rosyjska w stosunku do patriarchatu ekumenicznego, w czasie kiedy Konstantynopol został zajęty przez Turków.

Autokefalia Kościoła w Polsce została zatwierdzona przez patriarchat ekumeniczny przez patriarchy i synodalny *Tomos* z dnia 13 listopada 1924 roku, a następnie przez szczególne pismo z 13 stycznia 1925 roku powiadomił o tym wszystkie prawosławne Kościoły autokefaliczne. Jeśli Kościół rosyjski nie otrzymał powyższego pisma, w takim razie powodu należy dopatrywać się w jego żałosnej sytuacji. Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce została uznana przez wszystkie prawosławne patriarchaty Wschodu i przez zwierzchników autokefalicznych Kościołów prawosławnych. Ponadto, patriarchat ekumeniczny pismem z dnia 7 kwietnia 1927 roku przyznał metropolicie Dionizemu z racji sprawowania funkcji zwierzchnika Kościoła autokefalicznego tytuł „wielce błogosławionego”. Pozostaje jedynie udzielenie błogosławieństwa przez Kościół rosyjski, które jest niemożliwe w ówczesnej sytuacji ze względu na trudne położenie w jakim się znalazł oraz brak zwierzchnika. Kościół w Polsce zamierza zwrócić się z uprzejmą prośbą także i po jego błogosławieństwo, gdy zostanie przywrócony jego zwierzchnik oraz uznany przez wszystkie Kościoły prawosławne i przez naród rosyjski⁸.

Patriarchat moskiewski nie posiadał żadnego prawa wtrącania się w sytuację prawną Kościoła prawosławnego w Polsce. Synodalny *Tomos* z Konstantynopola, ponieważ przewidział tę trudność, zniósł zależność kanoniczno-prawną Kościoła w Polsce od Moskwy. Powyższy akt podparł kanonami i wydarzeniami historycznymi. Wybór Sergiusza był nielegal-

⁷ Μ. Φούγια, *Σύσταση της Ορθοδόξου Εκκλησίας...*, s. 41-42.

⁸ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 22 (1930) 632.

ny, ponieważ nie posiadał następstwa po prawym patriarche Tichonie. Jego wybór nie był zatwierdzony przez Święty Synod w Karłowicach, ani biskupów więzionych na Wyspach Sołowieckich. Sergiusz nie miał prawa do interwencji kościelnej w sprawie metropolii polskiej⁹. Zważywszy na bliskie związki Sergiusza z rządem bolszewików, jego interwencja traci charakter kościelny. Staje się natomiast uzewnętrznieniem polityki świeckiej istniejącej w planach wrogiego do prawosławia rządu. Jego cel był wyraźny: ingerencja w sprawy wewnętrzne sąsiada i w konsekwencji podporządkowanie jego własnym wpływom.

Władze kościelne w Polsce początkowo próbowały wyjaśnić powody, które doprowadziły do ogłoszenia autokefalii, zapewniając jednocześnie Sergiusza o lojalności wobec patriarchatu moskiewskiego. Jednak dwa ostatnie teksty Sergiusza napisane ze szczególną surowością pozostały bez odpowiedzi. Ze swojej strony Dionizy powiadomił patriarchę ekumenicznego o rozwoju sprawy pismem z dnia 2 listopada 1928 roku, do którego załączył tłumaczenie i kopię listu metropolity Sergiusza do zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 22 października 1928 roku. Pismo było odpowiedzią w sprawie przyznania autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce i sprzeciw w tej kwestii Sergiusza. W odpowiedzi z dnia 27 listopada 1928 roku patriarcha ekumeniczny powiadomił, że zapoznał się z treścią nadesłanych kopii pism Sergiusza, zapewniając o prawidłowej drodze polskiej autokefalii. Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce podczas sesji 15 kwietnia 1929 roku zdecydował w powyższej sprawie, że uwagi Sergiusza nie mają żadnej kościelnej i kanonicznej wagi. Odnośnie jego kontaktów z patriarchatem moskiewskim, Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce zdecydował, aby podtrzymać te kontakty pod warunkiem uznania przez rosyjskie władze kościelne „ustalonej zgodnie z kanonami kościelnymi nienaruszalności Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce”¹⁰.

⁹ Stanowisko patriarchatu moskiewskiego do autokefalii polskiej było przedmiotem obrad Świętego Synodu w sierpniu 1925 w Ławrze Poczaejowskiej. K. Srokowski, *Sprawy narodowościowe...*, s. 20-21.

¹⁰ PAM, nr 1, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 15 kwietnia 1929 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 15 апреля 1929 года*, „Воскресное Чтение” 6 (1929) 261. *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 20 (1928) 833 - 834.

Metropolita Sergiusz skierował 26 czerwca 1930 roku „Ostrzeżenie do Kościoła Prawosławnego w Polsce”¹¹. Zajął w nim bezkompromisowe stanowisko utrzymując, że nie istniała żadna konieczność w ogłoszeniu przez Kościół prawosławny w Polsce autokefalii, odrzucenia przez nią jedności kościelnej i brutalnego oddzielenia od prawnego związku z Kościołem rosyjskim. Metropolita Sergiusz dostrzegał w powyższej uchwale Kościoła polskiego podobieństwo i naśladowanie nielegalnego oddzielenia się Kościoła bułgarskiego od patriarchatu ekumenicznego, zatem przestrzegał przed niebezpieczeństwem podobnego potraktowania go schizmatyckim. Na koniec zwraca się z prośbą, aby wzięto jego list pod uwagę na przedsynodalnym spotkaniu Kościoła prawosławnego w Polsce, i aby uznano za nieistniejącą jego autokefalię kościelną. W ten sposób zostałaby przywrócona łączność kanoniczna z patriarchatem moskiewskim, od którego w odpowiednim czasie powinien oczekiwać prawnej i zbawiennej autokefalii¹².

Dnia 27 października 1930 roku metropolita Sergiusz nadesłał następny list, który stał się przedmiotem obrad Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce pod koniec października 1930 roku. Święty Synod postanowił, że metropolita Sergiusz, który wcześniej postąpił w podobny sposób, działał pod obcą presją wbrew wolności i podpisuje teksty zredagowane przez wrogi w stosunku do całego Kościoła rząd bolszewików. Zatem działa, jako zastępca władzy patriarchalnej, podczas gdy nawet te prawosławne rosyjskie czynniki kościelne nie uznają go za takiego. Dlatego Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce uchwalił, aby nie brać pod uwagę powyższego pisma metropolity Sergiusza jako oficjalnego dokumentu, a jego całą korespondencję przenieść do archiwum, traktując jako osobistą¹³. W rezultacie hierarchia polska uchwaliła zerwanie kontaktów z patriarchatem moskiewskim. Korespondencję Sergiusza uznano, „jako mającą znaczenie jedynie informujące”¹⁴. Święty Synod usiłował wykorzystać (niestety

¹¹ PAM, nr 2, sprawa 111. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 27 października 1930 roku. Μ. Φούγια, *Σύστασις της Ορθοδόξου Εκκλησίας...*, 12 (1957) 45 - 47.

¹² *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 22 (1930) 633. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 132-135.

¹³ *Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Πάνταινος” 23 (1931) 93β.

¹⁴ PAM, nr 2, sprawa 111. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 27 października 1930 roku.

bez rezultatu) korespondencję metropolity Sergiusza, aby zobowiązać rząd polski do przyspieszenia zatwierdzenia statusu wewnętrznego oraz przystąpienia do ustawodawczego uregulowania sytuacji prawnej Kościoła. Spór o autonomii i autokefalii został pozytywnie rozwiązany przez patriarchat ekumeniczny.

5.

Wybór patriarchy ekumenicznego Bazylego III i przekazanie patriarszego i synodalnego *Tomosu o autokefalii*

Na skutek zmiany na tronie patriarszym w Konstantynopolu 30 stycznia 1925 roku, nie doszła do skutku zapowiedziana wizyta reprezentacji Fanaru w Polsce. Aczkolwiek temat ten pozostawał nadal aktualny i podnoszony w rozmowach przedstawicieli rządu polskiego z Fanarem. Dnia 4 lipca 1925 roku ambasador Polski w Turcji Marian Guntel¹ złożył wizytę sekretarzowi Świętego Synodu patriarchatu metropolicie Sardeon Hermanowi – jednym z kandydatów na katedrę patriarchy, z którym rozmawiał w sprawach dotyczących kwestii związanych z Kościołem prawosławnym w Polsce.

Ostatecznie został wybrany na tron ekumeniczny w dniu 13 lipca 1925 roku patriarcha Bazyli III. Urodził się w Chrysoupolu (Skutari) w Chalcedonie. Studiował teologię i filologię na Uniwersytecie w Atenach. Następnie wykładał w szkole teologicznej w Chalki. W 1884 roku obronił doktorat z filozofii na Uniwersytecie w Monachium. W 1889 roku otrzymał święcenia biskupie na metropolię Anchialu. W 1909 roku został wybrany na biskupa Pelagonii, a w 1910 był przeniesiony do metropolii Nicei. Patriarchą ekumenicznym został w wieku 79 lat. Podczas kadencji Bazylego III Kościół rumuński został podniesiony do rangi patriarchatu, rozpoczęto negocjacje z rządem włoskim w sprawie jurysdykcji okupowanego przez Włochów Dodekanezu oraz zmieniono status św. Góry Athos. W 1928 przydzielono Kościołowi greckiemu zarząd nad diecezjami patriarchatu ekumenicznego znajdującymi się na terytorium greckim (tzw. Nowe Łądy).

Następnego dnia po wyborze nowego patriarchy Święty Synod w Konstantynopolu nadesłał telegraficzną wiadomość do zwierzchnika Kościoła

¹ *Ιερά Σύνοδος*, „Το Φως”, 5.7.1925, s. 3 β.

prawosławnego w Polsce o wyborze nowego patriarchy². 17 lipca Dionizy wysłał do Bazylego list gratulacyjny z okazji wejścia na tron patriarchy³. Niespełna kilka dni później, 20 lipca, patriarcha nadesłał list intronizacyjny, w którym obwieścił zwierzchnikowi Kościoła prawosławnego w Polsce kwestie dotyczące przebiegu wyborów oraz jego ingresu⁴. Niebawem zostały nadesłane pisma z Wielkiego Kościoła Chrysusowego dotyczące spraw: porządku wymieniania podczas nabożeństw zwierzchników Kościołów prawosławnych (24 sierpnia 1925)⁵ i świętowania 1600-lecia I Soboru Powszechnego (21 lipca 1925)⁶.

W swym piśmie z 29 sierpnia 1925 roku patriarcha Bazyli powiadomił Dionizego o zamiarze przybycia do Polski delegacji patriarchatu ekumenicznego⁷. Rząd również oczekiwał zapowiedzianej delegacji z Fanaru, mającej oficjalnie wręczyć władzom kościelnym patriarchy i synodalny *Tomos* o przyznaniu autokefalii. W skład delegacji wchodził metropolita Chalkidonu

² AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 119. Pismo MSZ do MWRiOP z 14 lipca 1925 roku. PAM, nr 18, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 21 апреля 1923 года*, „Воскресное Чтение” 3 (1926) 120. Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 74.

³ PAM, nr 18, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 28 ноября 1925 года*, „Воскресное Чтение” 3 (1926) 120.

⁴ „Le Patriarcat Oecuménique a l'honneur de transmettre ci-joint à la Légation de Pologne la lettre d'Intrônisation de Sa Sainteté le Patriarche Oecuménique BASILE III, adressée à Son Eminence le Métropolitain de Varsovie et de toute la Pologne Mousigneur Denys. Il prie la Légation de Pologne de bien vouloir faire parvenir cette lettre à son destinataire et d'agréer avec ses remerciements les assurances de sa haute considération”.

AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 129. List intronizacyjny patriarchy Bazylego III do zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce Dionizego z 28 lipca 1925 roku. PAM, nr 18, sprawa 1. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 28 ноября 1925 года*, „Воскресное Чтение” 3 (1926) 120.

⁵ PAM, nr 18, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 28 ноября 1925 года*, „Воскресное Чтение” 3 (1926) 120.

⁶ PAM, nr 18, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 28 ноября 1925 года*, „Воскресное Чтение” 3 (1926) 120.

⁷ АОИ, КПА, А' 94, s. 120-121. Pismo patriarchy Bazylego do metropolity Dionizego odnośnie przybycia do Polski delegacji patriarchatu ekumenicznego (Protokół nr 1892 – 29.8.1925). PAM, nr 18, sprawa 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku.

Joachim, Sardeon i Pisydii Herman oraz wielki dragoman Konstantinidis, a także przedstawiciele Kościołów Rumunii i Serbii. Rząd polski zobowiązał się do pokrycia kosztów związanych z pobytem członków delegacji w Polsce.

W korespondencji z 24 lipca 1925 roku Dionizy zwrócił się do MSZ i MWRiOP o przełożenie terminu przybycia delegacji z Fanaru na wrzesień, czyli do jego powrotu z niezbędnej, zgodnie z decyzją lekarzy, terapii w Karlsbadzie w Szwajcarii⁸. Z tego względu, następnego dnia 25 lipca, w letniej rezydencji Dionizego odbyło się spotkanie przedstawicieli MWRiOP z metropolitą. Podczas rozmowy z Dionizym ustalono jego termin powrotu z zagranicy na 3 września 1925 roku⁹.

W piśmie z dnia 31 lipca 1925 roku MSZ powiadomiło MWRiOP, iż wyjazd delegacji z Fanaru został ustalony na 1 września 1925 roku¹⁰. Jednakże 11 sierpnia Dionizy oznajmił, że:

1. nie może powrócić do Polski 3 września ze względu na ciężki stan jego zdrowia; jego przyjazd zostaje przełożony na połowę września;
2. organizację i przygotowanie przyjęcia delegacji z Fanaru poleca biskupowi Aleksandrowi;
3. przyjmuje program, który został przygotowany we współpracy z MWRiOP¹¹.

Według relacji przedstawiciela MWRiOP z 11 sierpnia 1925 roku, Dionizy zaczął zwlekać, ponieważ z jednej strony miał nadzieję na zdobycie przed tym regulacji ustawodawczej stanowiska prawnego Kościoła prawosławnego wobec państwa, z drugiej strony obawiał się sprzeciwu i protestów wiernych prawosławnych¹². Nowy termin wręczenia patriarszego

⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 117. Ministerstwo Spraw Zagranicznych z 16 lipca 1925 roku LPI 30511 w sprawie przybycia delegacji patriarchatu konstantynopolitańskiego w celu doręczenia *Tomosu* w sprawie uzyskania autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce (24.7.1925).

⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 125. Protokół Departamentu do spraw Wyznań ze spotkania z Dionizym z 25 lipca 1925 roku.

¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 126. Poufne pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Ministerstwa Wyznań w sprawie przyjazdu delegacji patriarchatu konstantynopolitańskiego (nr P.I. 30566 – 31.7.1925).

¹¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 139. Relacja Ministerstwa Spraw Zagranicznych z rozmów z Dionizym (nr P.I. 30595 – 11.8.1925). PAM, nr 18, sprawa 7. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku.

¹² Ibidem.

i synodalnego *Tomosu* o przyznaniu autokefalii został wyznaczony na 17 września 1925 roku.

Odpowiadając na pismo z 11 sierpnia 1925 roku MWRiOP zakomunikowało 29 sierpnia 1925 roku w korespondencji do MSZ, że konferencja z przedstawicielami prasy w sprawie przybycia delegacji z Fanaru odbędzie się w ministerstwie na krótko przed przyjazdem reprezentantów patriarchatu ekumenicznego¹³. Jednocześnie uznało za niepożądane wcześniejsze rozgłaszanie i komentowanie powyższego wydarzenia ze względu na silne protesty ze strony przeciwników autokefalii.

Ministerstwo zwróciło szczególną uwagę na następujące okoliczności:

1. Rosyjskie koła emigracyjne za granicą posiadają jak najgorszą opinię o stosunku państwa polskiego do Kościoła prawosławnego i jego hierarchii. Świadczą o tym nie tylko artykuły w prasie emigracyjnej, ale także wyraźna niechęć przybycia do Polski kadry profesorskiej, powołanej do objęcia katedr w Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego.
2. Ostateczne sfinalizowanie sprawy autokefalii nie leży w interesie mniejszości ukraińskiej, dążącej do utworzenia odrębnej struktury Kościoła na Wołyniu z perspektywą połączenia się z narodowym Kościołem kijowskim.
3. Dionizy, uważając, że nie znajduje dostatecznego oparcia w rządzie polskim, coraz bardziej skłaniał się w stronę ukraińskiego klubu poselskiego i pośrednio dał temu świadectwo brakiem zainteresowania wobec przyjazdu delegacji z Fanaru.

Ministerstwo WRiOP stało na stanowisku, że należy dążyć do szybkiego sfinalizowania sprawy autokefalii oraz dołożyć starań, aby wątpliwości i trudności w tej sprawie zostały jak najszybciej zażegnane.

W piśmie z 29 sierpnia 1925 roku patriarcha Bazyli III powiadomił rząd polski o gotowości przybycia reprezentacji patriarchatu w celu wręczenia patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce¹⁴. Przed wyjazdem delegacji patriarchatu ekumenicznego do Pol-

¹³ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 130. Poufne pismo Ministerstwa Wyznań do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w sprawie przyjazdu delegacji Fanaru (nr L. 6955/VI.C.II – 29.8.1925).

¹⁴ АОП, КПА, А' 94, s. 121 – 122. Pismo patriarchy Bazylego do przewodniczącego Rady Ministrów Władysława Grabskiego w sprawie przybycia delegacji patriarchatu do

ski, wieczorem 7 września metropolici Joachim i Herman złożyli kurtuazyjną wizytę burmistrzowi Konstantynopola¹⁵. Ponadto Ambasada Polski w Turcji, w piśmie z 1 września przestrzegała, iż ze względu na możliwość zamachu na życie członków delegacji ze strony fanatycznych Rosjan, jest rzeczą bezwzględnie konieczną, aby MSW podjęło stosowne kroki w celu zapewnienia bezpieczeństwa członkom delegacji podczas podróży i pobytu w Polsce¹⁶.

W odpowiedzi na telegraf wzywający Dionizego do powrotu z zagranicy w celu pokierowania uroczystościami z okazji ogłoszenia autokefalii przez delegację z Fanaru, Kancelaria Metropolitalna poinformowała ministra Władysława Grabskiego, że metropolita nie przybędzie na uroczystości, a przyjęcie delegacji powierza biskupowi Aleksandrowi i członkom Świętego Synodu. W piśmie z 9 września dyrektor Kancelarii Metropolitalnej Jan Gołubiński zwrócił się w imieniu Dionizego do MWRiOP o odwołanie zapowiedzianych uroczystości i odłożenie ich na późniejszy termin. Oświadczył, że metropolita przygotuje program pobytu delegacji, jeżeli pozwoli mu na to stan jego zdrowia. Ponadto żądał, aby uprzednio został uregulowany ustrój wewnętrzny Kościoła prawosławnego w Polsce i przynajmniej zasady statusu zewnętrznego, czyli stosunku państwa do Kościoła prawosławnego w Polsce¹⁷. Uważa, że uroczyste ogłoszenie autokefalii tego Kościoła przed jego

Polski (Protokół nr 1892 – 29.8.1925). *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 1 (1926) 15.

¹⁵ *Εκκλησία*, „Απογευματινή”, 8.9.1925, s. 2 α,β. *Ιερά Σύνοδος*, „Το Φως”, 8.9.1925, s. 3 β.

¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 176 – 178. Pismo Poselstwa Polskiego w Turcji do Ministerstwa Spraw Zagranicznych (nr. 2212/IX – 1.9.1925).

¹⁷ Statut wewnętrzny został przyjęty przez Synod na posiedzeniach 13 kwietnia (PAM, nr 6, sprawa 2), 5 czerwca (PAM, nr 7, sprawa 2) oraz 1 grudnia 1925 roku (PAM, nr 24, sprawa 2). W dniu 1 czerwca 1926 roku, Synod podjął decyzję o opublikowaniu opracowanego i przesłanego do MWRiOP statutu wewnętrznego (PAM, nr 19, sprawa 2,3. *Положение о внутреннем каноническом устройстве Святой Автокефальной Польской Православной Церкви, принятое Св. Синодом 13 апреля, 5 июня и 1 декабря 1925 года*, „Воскресное Чтение” 36 (1926) 566-568. *Алексий (Громадский), О каноничности „Положения о внутреннем устройстве Православной Церкви в Польше”*, „Воскресное Чтение” 7 (1927) 90-94). Statut z 1925 roku był dosyć ogólny, gdyż pominięto w nim wiele kwestii: nauczania religii w szkołach, sądów kościelnych, święceń kapłańskich. Inne zostały ujęte pobieżnie, jak ta o Soborze krajowym. Z wyjątkiem ustaleń dotyczących utworzenia Rady Metropolitalnej, nie zawierał spraw niemożliwych do zaakceptowania przez władze państwowe. W dniu 9 marca 1926 roku władze cer-

prawnym zorganizowaniem i ustaleniem wewnętrznych i zewnętrznych warunków bytu Kościoła jest niewłaściwe i co najmniej niepoważne. Również uważa za niezbędny czynnik, udział w uroczystościach przedstawicieli Kościołów słowiańskich, które znajdują się w bliższych relacjach kulturalnych i religijnych z prawosławnym społeczeństwem w Polsce niż Kościoły grecki i rumuński. Nie należy nadawać przyjazdowi delegacji z Fanaru charakteru manifestacyjnego, oraz rozgłaszać w prasie tego wydarzenia ze względu na nieprzychylnie nastroje w niektórych kręgach prawosławnych wiernych. Zaleca zredukowanie uroczystości jedynie do aktu prawnego ogłoszenia autokefalii oraz uroczystości wewnętrznych. Zdaniem Kurii Metropolitalnej przesunięcie przyjazdu delegacji na późniejszy termin oraz przyłączenie do niej przedstawicieli Kościołów słowiańskich byłoby z korzyścią zarówno dla interesów Kościoła prawosławnego jak i państwowości polskiej.

Ostatecznie, po namowach ministra Grabskiego w następnym piśmie do zwierzchnika Kościoła prawosławnego z 10 września, Dionizy zgodził się na przybycie do Warszawy, aby pokierować uroczystościami. Grabski motywował konieczność przybycia metropolity ze względu na:

1. Powagę uroczystego aktu.
2. Cześć i szacunek w stosunku do zaproszonej delegacji patriarchatu ekumenicznego.
3. Zawracanie z drogi delegacji patriarchatu, która w dniu dzisiejszym wypłynęła z portu w Konstantynopolu, mogłoby zostać odebrane przez patriarchę, jako lekceważenie jego osoby.

Ponadto minister Grabski zaznaczył, że zależy mu na szybkim i definitywnym uregulowaniu obustronnych stosunków prawnych w relacji Kościół prawosławny i państwo¹⁸.

Niezależnie od decyzji Świętego Synodu z 13 kwietnia 1925 roku, oficjalne ogłoszenie patriarchszego i synodalnego *Tomosu* przez reprezentację

kiewne zaproponowały MWRiOP własny projekt ustawy o położeniu prawnym Kościoła prawosławnego w państwie. Po przewrocie majowym władze cerkiewne zaproponowały nowy projekt tejże ustawy (*Projekt ustawy o stanowisku prawnym Kościoła prawosławnego przyjęty przez Święty Synod w dniu 1 lipca 1926 i 26 lutego 1927*, Warszawa 1928). Rząd odrzucił zarówno projekt ustawy oraz statutu wewnętrznego Kościoła prawosławnego. M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją...*, s. 155-163.

¹⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 185 – 186. Poufne pismo ministra wyznał Stanisława Grabskiego do przebywającego w Karlsbadzie metropolity Dionizego z 10 września 1925 roku.

patriarchatu ekumenicznego – członków stałego Synodu Kościoła konstantynopolitańskiego, dwóch metropolitów Chalkidonu Joachima i Sardeson i Pisydii Hermana oraz wielkiego dragona Konstantinidisa i proboszcza parafii greckiej w Bukareszcie archimandryty Tymoteusza Ewangelinidisa odbyło się 17 września w Warszawie. Po przybyciu delegacji do Warszawy nastąpiło uroczyste wręczenie *Tomosu* o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce. Delegacji Wielkiego Kościoła towarzyszyła w stolicy Polski reprezentacja nowo utworzonego patriarchatu rumuńskiego, składająca się między innymi z metropolity Bukowiny i Chotynia Nektariusza i profesora Dimitresku, która także wręczyła pisma, uznające wraz z Konstantynopolem autokefalię Kościoła w Polsce. Powyższe wydarzenie posiadało niezwykle znaczenie historyczne, dlatego rząd polski starał się nadać mu właściwą rangę i splendor¹⁹.

Koszty pobytu delegacji patriarchatu pokrył rząd, natomiast hierarchia Kościoła prawosławnego w Polsce dołożyła starań, aby godnie powitać wysokich kościelnych dostojników. Po przybyciu delegacji w celu przekazania *Tomosu*, Prezydent Polski skierował telegraficzne pozdrowienie do patriarchy, który natychmiast mu podziękował²⁰. Po przybyciu delegacji w prawosławnej katedrze metropolitalnej odprawiono św. Liturgię, podczas której Metropolita Warszawski i całej Polski Dionizy w ciepłych słowach powitał delegację, a następnie zaprosił na poczęstunek do Kurii Metropolitalnej. Podczas oficjalnego obiadu, wydanego przez ministra WRiOP Grabski wygłosił słowo, w którym wyraził pragnienie, aby współpraca między rządem i Kościołem prawosławnym przebiegała harmonijnie. Dnia 18 września w prawosławnej katedrze metropolitalnej pw. św. Marii Magdaleny odbyła się oficjalna uroczystość przekazania *Tomosu*²¹, w której wzięli udział reprezentanci rządu polskiego wraz z ministrem Grabskim²² oraz inni przedstawiciele władz państwowych i wojskowych. Wojsko uformowane z prawosławnych żołnierzy było rozmieszczone wzdłuż placu metropolitalnego,

¹⁹ Провозглашение Автокефалии, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 642-643. Торжественное объявление Патриархаго Томоса об Автокефалии Православной Церкви в Польше, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 644-653. Печать о торжестве объявления автокефалии, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 554-559.

²⁰ Εκκλησία, „Απογευματινή”, 18.9.1925, s. 2 α.

²¹ Εκκλησία, „Απογευματινή”, 20.9.1925, s. 2 α.

²² Журнал Заседания Св. Синода от 18 сентября 1925 года, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 21 - 22 (1925) 1 - 3.

aby okazać należyty szacunek uroczystości. Podczas św. Liturgii metropolita Chalkidonu wygłosił ciepłe słowa, w których odwołał się do kontaktów religijnych Bizancjum z państwem polskim, datowanych od XIV wieku, kiedy król polski Kazimierz Wielki zwrócił się do patriarchatu ekumenicznego o wpłynięcie na organizację Kościoła prawosławnego w Polsce. Od tego czasu kontakty znów zaczęły się zacieśniać. Następnie metropolita Bukowiny odczytał list w imieniu patriarchatu rumuńskiego. Wieczorem, premier wydał kolację, na której byli obecni liczni ministrowie oraz ambasadorzy prawosławnych państw: Rumunii, Jugosławii, Grecji i Bułgarii. W trakcie spotkania premier wyraził uczucia, które żywi rząd polski wobec Kościoła autokefalicznego. Do powyższych słów odpowiednio ustosunkował się metropolita Chalkidonu²³. W dniu 20 września delegacja złożyła wizytę ambasadorowi Turcji²⁴.

W czasie pobytu oficjalnej delegacji z Fanaru w Polsce, zwierzchnik

²³ Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Εκκλησία” 3 (1925) 325 - 327. Metropolita Chalcidonu wygłosił przemówienie, w którym nawiązał do roli Kościoła prawosławnego w Polsce liczącego około 3,5 miliona wiernych i będącego drugim Kościołem w kraju pod względem liczebności. Początkowo wchodził on w skład metropolii kijowskiej. Z chwilą podwyższenia metropolii moskiewskiej do rangi patriarchatu metropolia kijowska niezmienne pozostawała pod jurysdykcją patriarchatu ekumenicznego, do 1657 roku, gdy metropolita kijowski Sylwester Kossow uznał *de facto* zwierzchnictwo patriarchatu moskiewskiego, jednak *de jure* nadal pozostawał pod jurysdykcją patriarchatu ekumenicznego, który nigdy nie zaakceptował przyłączenia jej do patriarchatu moskiewskiego. Na podstawie powyższych faktów historycznych, hierarchia Kościoła prawosławnego w Polsce we współpracy z władzami państwowymi zwróciła się w 1922 roku do Fanaru z prośbą o przyznanie autokefalii, która została przyjęta i przychylnie rozpatrzona przez Święty Synod w listopadzie 1924 roku. Wydarzenie to posiadało raczej polityczny niż kościelny charakter, tłumaczy to bezpośrednie zainteresowanie rządu polskiego powyższą sprawą i stanowczość posunięć. Regulacja statusu lokalnego Kościoła prawosławnego była obowiązkiem wobec interesów państwa polskiego, gdyż z punktu polityki tego kraju nie było korzystne, aby 3,5 miliona wiernych prawosławnych utrzymywało dotychczasowe kontakty i podlegało władzy duchowej w Moskwie. Jakikolwiek jej wpływ na sprawy wewnętrzne Polski stwarzał realne zagrożenie wywołania konfliktu politycznego. Poprzednie władze polskie były dalekie od przyjaznej polityki odnośnie do prawosławia. Spośród 90 świątyń prawosławnych w Warszawie pozostały jedynie 3. Najwspanialsza z nich, ulokowana w centrum miasta, była istnym arcydziełem. W barbarzyński sposób została zrównana z ziemią i zamieniona na drogę. Z wielu monasterów pozostawiono zaledwie 15. Aktualny rząd rozumiał błędy swych poprzedników starając się je naprawić przez promowanie polityki wolności słowa i sumienia.

²⁴ Εκκλησία, „Απογευματινή”, 20.9.1925, s. 2 α.

Kościół polski oświadczył, że odwiedzi zwierzchników Kościołów prawosławnych Konstantynopola i Rumunii, których delegacje były obecne podczas ogłoszenia autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce. Podczas zapowiedzianej podróży, metropolita warszawski miałby się zatrzymać w międzyczasie w Belgradzie i Sofii²⁵.

W dniu 4 października rząd polski przyznał patriarsze Bazylemu odznaczenie państwowe order Odrodzenia Polski I stopnia. Takie same odznaczenia przyznano metropolitom Kizyku Kallinikowi i Chalkidonu Joachimowi. Metropolicie Sardeon Hermanowi przyznano order Odrodzenia Polski II stopnia, a tłumaczowi patriarchatu Spirydonowi Konstantinidisowi – III stopnia²⁶.

Podczas posiedzenia hierarchii Kościoła rosyjskiego za granicą w dniach od 24 czerwca do 2 lipca 1926 roku hierarchowie rosyjscy postanowili uznać działania metropolity Dionizego za usprawiedliwione oraz zgodne z kanonami kościelnymi Kościoła prawosławnego²⁷. Uznali więc pośrednio autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce. W późniejszym piśmie metropolita Antoni oświadczył, że jeśli nawet przerwanie kontaktu ze strony władz kościelnych w Polsce z patriarchatem moskiewskim było nieprawne, lub raczej wynikało z chaotycznego przeciwstawienia się władzom duchownym w Moskwie, to powrót pod jurysdykcję patriarchy konstantynopolańskiego oznacza zwolnienie od dotychczasowych władz kościelnych oraz niweluje ten błąd²⁸. We wrześniu 1927 roku Święty Synod w Karłowicach podjął ostateczną decyzję o wznowieniu „siostrzanych i liturgicznych kontaktów” z hierarchią Kościoła prawosławnego w Polsce²⁹.

²⁵ *Εκκλησία*, „Απογευματινή”, 29.9.1925, s. 2 α.

²⁶ *Εκκλησία*, „Απογευματινή”, 4.10.1925, s. 2 α.

²⁷ PAM, nr 1, sprawa 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 25 lutego 1927 roku. Pismo metropolity Antoniego do Dionizego z 28 grudnia 1926 roku. Por. PAM, nr 1, sprawa 6 – 7. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 26 marca 1926 roku. PAM, nr 18, sprawa 15. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 1 lipca 1926 roku. PAM, nr 26, sprawa 4. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 listopada 1926 roku. M. B. Шкаровский, *Нацистская Германия и Православная Церковь*, Москва 2002, s. 16.

²⁸ PAM, nr 11, sprawa 11. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 grudnia 1927 roku. Por. *Журнал Заседания Св. Синода от 31 декабря 1927 года*, „Воскресное Чтение” 4 (1927) 674.

²⁹ Алексей (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше...*, s. 126.

6.

Wizyta metropolity Dionizego w autokefalicznych Kościołach prawosławnych

Oficjalne ogłoszenie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce 17 września 1925 roku w obecności reprezentantów Wielkiego Kościoła Chrystusowego i Kościoła rumuńskiego zakończyło drogę do niezależności Kościoła polskiego¹, który wkroczył na nią jeszcze w czerwcu 1922 roku². Dwa wielkie Kościoły Konstantynopola i Rumunii ze zrozumieniem jedności wszystkich Kościołów prawosławnych i konieczności utworzenia Kościoła prawosławnego w Polsce z niezależną administracją kościelną uznali go za autokefaliczny.

Kościół prawosławny w Polsce jeszcze w styczniu 1925 roku został ogłoszony całemu światu prawosławnemu przez patriarchat ekumeniczny jako administracyjnie niezależny. Następnie, zgodnie z decyzją Świętego Synodu w Polsce z dnia 18 września 1925 roku, Dionizy wystosował do wszystkich zwierzchników Kościołów prawosławnych: patriarchów Serbi Dymitra, Rumunii Mirona, oraz Kościołów autokefalicznych: arcybiskupa Grecji Chryzostoma i egzarchy Bułgarii Stefana, oficjalne pisma podające do wiadomości ogłoszenie patriarszego i synodalnego *Tomosu* o autokefalii Kościoła w Polsce wraz z kopią decyzji Świętego Synodu o ogłoszeniu autokefalii z dnia 18 września 1925 roku³.

¹ PAM, nr 18, sprawa 5. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku.

² PAM, nr 18, sprawa 6. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. Pismem z 12 października 1925 roku patriarcha Bazyli powiadomił Dionizego o powrocie oficjalnej delegacji do Fanaru.

³ PAM, nr 18, sprawa 11. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku. *Журнал Заседания Св. Синода от 28 ноября 1925 года*, „VČ” 3 (1926) 120.

Pisma Dionizego nie pozostały bez odpowiedzi. W dniu 16 listopada 1925 roku Dionizy otrzymał pismo od zwierzchnika Kościoła greckiego Chryzostoma, który wyraził wielką radość z powodu kanonicznego ogłoszenia autokefalii⁴. W dniu 13 grudnia 1925 roku Metropolita Warszawski odebrał pismo od patriarchy serbskiego Dymitra. Patriarcha uznał w nim autokefaliczne podwaliny Kościoła prawosławnego w Polsce zaznaczając jednocześnie ustalenie kanonicznych kontaktów między nim a Kościołem Serbii⁵.

Na początku 1926 roku metropolita Dionizy poinformował o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce patriarchów Antiochii i Jerozolimy, locum tenesa patriarchatu aleksandryjskiego oraz arcybiskupa Cypru, a następnie wszedł w związek kanoniczny z powyższymi Kościołami⁶. W pierwszej połowie 1926 roku został wprowadzony na tron patriarchy w Aleksandrii były patriarcha ekumeniczny Melecjusz. W dniu 15 czerwca wystosował on pod adresem zwierzchnika Kościoła autokefalicznego Dionizego pismo informujące o jego intronizacji. W ten sposób patriarcha wszedł w łączność kanoniczną z Kościołem prawosławnym w Polsce⁷. Na początku następnego roku Kościół prawosławny w Polsce odnowił swą łączność z wszystkimi Kościołami autokefalicznymi, a młody Kościół zdążył już wystarczająco się umocnić po trudnych latach doświadczeń 1923-1924. Z tego względu MWRiOP zwróciło się do Dionizego w dniu 21 stycznia 1927 roku z prośbą o ustalenie terminu wizyty zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce w patriarchacie ekumenicznym. Arcypasterz wyznaczył termin podróży na pierwszą połowę kwietnia proponując jednocześnie miejsca docelowe w Konstantynopolu⁸, Atenach⁹, Belgradzie

⁴ PAM, nr 18, sprawa 12. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 28 listopada 1925 roku.

⁵ PAM, nr 18, sprawa 9. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 1 lipca 1926 roku. Pismo patriarchy serbskiego Dymitra do Dionizego uznające autokefalię Kościoła prawosławnego w Polsce (nr 4135 – 13.12.1925). *Журнал Заседания Св. Синода от 1 июля 1926 года*, „VPMP” 5 (1926) 4.

⁶ PAM, nr 18, sprawa 8. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 1 lipca 1926 roku.

⁷ PAM, nr 26, sprawa 2. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 12 listopada 1926 roku.

⁸ *Хроника*, „Воскресное Чтение” 4 (1927) 218.

⁹ *Хроника*, „Воскресное Чтение” 4 (1927) 218 - 220.

i Sofii. W trakcie przygotowywania wizyty udało się dołączyć do programu podróży Aleksandrię¹⁰, Jerozolimę i Damaszek, aby hierarcha mógł odwiedzić zwierzchników wszystkich Kościołów Wschodu, z wyjątkiem Cypru. Czas trwania wizyty przewidziano na dziewięć i pół miesiąca¹¹. Dionizy podjął decyzję o osobistym uczestnictwie w podróży do Kościołów Wschodu wraz z członkami delegacji: biskupem grodzieńskim i nowogródzkim Aleksym, protoprezbiterem Michałem Boreckim oraz M. Borowskim, doradcą w Ministerstwie WRiOP.

Patriarcha oraz członkowie Świętego Synodu w Konstantynopolu zostali poinformowani o przebiegu wizyty delegacji Kościoła siostrzanego z Polski z dwóch źródeł: z pisma Dionizego z dnia 8 marca 1927 roku jak również z relacji wysłannika rządu przy Ambasadzie polskiej w Turcji Jana Strzębosza. W celu sprawnego przygotowania wizyty Dionizego na Wschodzie patriarcha utworzył komisję, w składzie metropolitów: Derkon i Sardeon, odpowiedzialnych za sprawy dotyczące przyjęcia delegacji oraz wyznaczono osobistych przewodników delegacji – wielkiego protosyngelosa patriarchatu i sekretarza Świętego Synodu. Zwołano także komisję ceremoniału pod przewodnictwem archiofilakiusza patriarchatu¹².

Delegacja Kościoła prawosławnego w Polsce na czele z metropolitą Dionizym, przybyła do Konstantynopola wieczorem 6 kwietnia 1927 roku. Nazajutrz przystąpiono do realizacji przewidzianego programu. Po wygłoszeniu oficjalnych przemówień zwierzchników obydwu Kościołów¹³, patriarcha zaprosił Dionizego na nadzwyczajne posiedzenie Świętego Synodu, podczas którego na prośbę patriarchy uchwalono jednogłośnie, o przyznaniu metropolicie warszawskiemu tytułu „Wielce Błogosławionego”¹⁴. Po zakończeniu uroczystości delegacja opuściła Konstantynopol 10 kwietnia, kierując się do Aten, Aleksandrii, Jerozolimy i Damaszku. Po przybyciu do Aten metropolita Dionizy udzielił wywiadu do periodyku „Σκηπή” odpowiadając na pytania dotyczące najbardziej palących kwestii,

¹⁰ *Χρονικα*, „Воскресное Чтение” 4 (1927) 220 - 221.

¹¹ *Zob. Алексий (Громадский), Посещение Его Блаженством...*

¹² *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 2 (1927) 45 – 46.

¹³ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 2 (1927) 46 – 48. W artykule zostały opublikowane teksty oficjalnych przemówień metropolity Dionizego i patriarchy Bazylego.

¹⁴ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 2 (1927) 48.

którymi pochłonięte jest całe prawosławie. Metropolita wyjaśnił cel wizyt w głównych ośrodkach prawosławia na Bałkanach i Bliskim Wschodzie. Wyraził swoją opinię i stanowisko w kwestii grożącego niebezpieczeństwa dla Grobu Pańskiego ze strony okupujących wojsk angielskich oraz wrażenia z pobytu w patriarchacie ekumenicznym. Podzielił się negatywnym stosunkiem wiernych do reformy kalendarza kościelnego w Polsce, który uczynił wiele niepotrzebnego zamieszania dzieląc wiernych i powodując schizmę w łonie Kościoła w Grecji. Metropolita zaznaczył, że prowadzona jest nadal korespondencja z Kościołem rosyjskim – z następcą zmarłego patriarchy Tichona. W kwestii zjednoczenia Kościoła prawosławnego z anglikanami metropolita był stanowczy traktując je za absolutnie niemożliwie, przynajmniej w aktualnej formie bez zmiany 39 artykułu wyznania wiary Kościoła anglikańskiego¹⁵.

Patriarchat ekumeniczny w piśmie z dnia 6 maja powiadomił zwierzchników autokefalicznych Kościołów prawosławnych o akcie przyznania tytułu „Wielce Błogosławionego” Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu. Równocześnie wyraził swe przekonanie, że powyższe wydarzenie zostanie przyjęte przez pozostałe Kościoły prawosławne jako przejaw radości w stosunku do dobrze zapowiadającego i rozwijającego się Kościoła w Polsce¹⁶. W trakcie wizyty na Wschodzie zwierzchnicy Kościołów prawosławnych podczas swych przemówień *de facto* oraz *de jure* potwierdzili podstawy niezależności Kościoła w Polsce na zasadach autokefalii. Po powrocie z dalekiej podróży Dionizy 23 maja 1927 roku otrzymał od patriarchy ekumenicznego Bazylego III pismo powiadamiające o przyzna-

¹⁵ *Μία συνέντευξις με τον αφικομένον χθές ιεράρχην. Το ζήτημα του Παναγίου Τάφου και το ημερολόγιον. Εις την Πολωνίαν ο λαός εξηγέρθη κατά του νέου ημερολογίου και η Ορθόδοξος Εκκλησία επανέφερε εν ισχύι το παλαιόν. Αι Εντυπώσεις του μητροπολίτου από το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, „Σκριψ. Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων”, 13.IV.1927, nr. 8520, s. 1.

¹⁶ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 2 (1927) 100. Uchwała patriarcha przyznająca Dionizemu tytuł „Wielce Błogosławionego Metropolity Warszawskiego i całej Polski”: *μετὰ χαρᾶς ἐπικροτήσουσι καὶ ἀποδέξονται τὴν προσωνυμίαν ταύτην, οὐχ ἥττον καὶ αὐταὶ χαίρουσαι ἐπὶ τῇ εὐσταθείᾳ καὶ προκοπῇ τῆς ἀρτισυστάτου Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας καὶ τὸ δίκαιον συνομολογοῦσαι τῆς πρὸς αὐτὴν ἐκκλησιαστικῆς ταύτης τιμῆς, εὐαρεστηθήσονται δὲ πᾶσαι ὀνομάξαι καὶ προσαγορεύειν τοῦντεῦθεν καὶ αὐταὶ τὸν Προκαθήμενον αὐτῆς «Μακαριώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας»*

niu tytułu „Wielce Błogosławiony”¹⁷ wraz z patriarszą i synodalną uchwałą z dnia 7 kwietnia 1927 roku¹⁸, w której patriarchat ekumeniczny wziął pod uwagę, że:

1. Kościół autokefaliczny w Polsce jest dobrze zorganizowany i kierowany, «οὐ μόνον ἐπαξίως τὰ κατ’ αὐτὴν ὀργάνωσε καὶ διηυθέτησεν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἤδη τὴν ἐν Κυρίῳ ἀπέδωκεν ἐπάνθησιν».
2. Z tego względu przy okazji osobistej wizyty na Fanarze zwierzchnika Kościoła w Polsce metropolity Dionizego, Święty Synod uchwalił, aby przyznać mu oraz jego następcom tytuł „Wielce Błogosławiony”.
3. Podkreśla, że tytuł stawia go na równi z pozostałymi zwierzchnikami autokefalicznych Kościołów prawosławnych.
4. Powyższą przemianę bez cienia wątpliwości i z radością uznają wszystkie Kościoły prawosławne.

Podczas posiedzenia synodalnego 20 listopada 1928 roku miano-
wano przedstawiciela patriarszego w autokefalicznym Kościele prawo-
sławnym w Polsce biskupa Trachii Aleksandra Zotosa, który równocze-
śnie objął stanowisko profesora teologii prawosławnej w Uniwersytecie
Warszawskim¹⁹. W kwietniu 1929 roku wysłannik tronu ekumeniczne-
go przybył do Polski²⁰ w celu umacniania i zacieśniania kontaktów po-
między dwoma Kościołami. Następnie na miejsce biskupa Aleksandra,
który powrócił do Konstantynopola w 1931 roku²¹, został delegowany
archimandryta Hilarion (Vasdekas)²², który ukończył jedną ze szkół teo-
logicznych w Rosji i dlatego wykazywał się znajomością języków sło-
wiańskich. Jego kadencja na powyższym stanowisku oraz funkcja wy-
kładowcy teologii dogmatycznej na Wydziale Teologii Prawosławnej

¹⁷ PAM, nr 13, sprawa 2 (j. rosyjski). Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 października 1927 roku. Pismo patriarchy Bazylego z uchwałą patriarszą z 23 maja 1927 roku. „Воскресное Чтение” 4 (1927) 318 (j. rosyjski), 321 (j. grecki).

¹⁸ АОП, КΥΕ, Α’ β’ 5, s. 95-96. Patriarsza i synodalna uchwała o przyznaniu Metropolice Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu tytułu „Wielce Błogosławionego” (Protokół nr 1246 – 7.4.1927). PAM, nr 26, sprawa 2 (j. rosyjski). Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z 31 października 1927 roku. „Ορθοδοξία” 2 (1927) 87 – 88 (j. grecki). „Воскресное Чтение” 4 (1927) 318 (j. rosyjski), 319 – 320 (j. grecki).

¹⁹ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 3 (1928) 404.

²⁰ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 4 (1929) 228.

²¹ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 6 (1931) 50.

²² *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ορθοδοξία” 9 (1934) 503.

Uniwersytetu Warszawskiego przebiegała pod znakiem sukcesów na płaszczyźnie między kościelnej.

W dniu 8 października 1929 roku metropolita warszawski otrzymał wiadomość telegraficzną z Konstantynopola, w której nowy patriarcha ekumeniczny Focjusz II powiadomił o jego kanonicznym wyborze i objęciu tronu patriarchalnego w Konstantynopolu. 24 października 1929 roku Dionizy otrzymał oficjalne pismo, w którym został poinformowany przez Focjusza o objęciu pierwszego tronu w Kościele prawosławnym po śp. patriarche ekumenicznym Bazylim III. W odpowiedzi na powyższą wiadomość Dionizy między innymi zapewnił o gotowości współpracy w celu zacieśniania międzykościelnych więzi i kontaktów braterskich „εἶναι καθήκον ἡμῶν νὰ φέρωμεν εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Θ. Παναγιότητος, ὅτι δύναται Αὕτη νὰ ἤ βεβαία ὅτι θὰ εὕρῃ ἐν τῷ προσώπῳ Ἡμῶν, καθὼς καὶ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ τῶν Ἐπισκόπων τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τυγχάνομεν ὁ Ἀρχηγός, πλήρη συμπάθειαν καὶ συνεργασίαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀρχῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ τὴν τάσιν πρὸς σύσφιξιν τῶν δεσμῶν τῶν ἀδελφικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀρχῶν τὰς ὁποίας ἡ Ὑμετέρα Θ. Παναγιότης εὐηρεστήθη νὰ ἐκλέξῃ ὡς καθοριζούσας τὴν μέλλουσαν Αὐτῆς δρᾶσιν”²³. W oficjalnym tygodniku Kościoła prawosławnego w Polsce „Voskresnoe Čtenie” z 3 listopada 1929 roku zostały skierowane pod adresem nowego arcypasterza w Konstantynopolu ciepłe słowa uznania i chrześcijańskiej miłości²⁴.

²³ *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ὁρθοδοξία” 4 (1929) 484.

²⁴ Należy zauważyć, że podczas pobytu metropolity Dionizego w Konstantynopolu w kwietniu 1927 roku, metropolici Focjusz i Herman zostali wyznaczeni przez Bazylego odpowiedzialnymi za przyjęcie delegacji z Polski. Metropolita Focjusz wprowadził Dionizego na tron św. Jana Chryzostoma, oprowadził po Wielkiej Cerkwi Patriarszej, a także towarzyszył mu podczas podróży na wyspę Chalki oraz żegnał w imieniu patriarchy przed odjazdem z Konstantynopola. Podczas trzydniowego obcowania z metropolitą Focjuszem członkowie delegacji z Polski zdążyli poznać szczególne zalety charakteru hierarchy. Ponadto przejawiał wielką sympatię do Słowian, którą poświadczał znajomością języka słowiańskiego (bułgarskiego), umożliwiającą prowadzenie swobodnych rozmów. Już wówczas można było zauważyć, że metropolita Focjusz był obdarzany w patriarchacie ekumenicznym wyjątkowym szacunkiem nie tylko przez samego patriarchę, ale także pozostałych metropolitów i duchowieństwo. Dlatego wybory powszechnie lubianego i cennego hierarchy na tron patriarchalny były naturalną kolejnością i wzbudziły powszechną radość. Zob. *Χρονικά*, „Воскресное Чтение” 6 (1929) 695. *Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας*, „Ὁρθοδοξία” 4 (1929) 532 – 534.

Epilog

W tradycji kościelnej termin „autokefalia” pojawił się i wszedł w użycie w połączeniu z tytułem arcybiskupa, dodając mu dodatkowej powagi. W swym pierwszym stadium, niezależność „autokefalicznego arcybiskupa” była wyraźnie ograniczona i dotyczyła jedynie relacji z lokalnym metropolitą. Autorytet tytułu arcybiskupa, a zatem również znaczenie „autokefalii” wzrastało począwszy od IX wieku, kiedy temat niezależności kościelnej zaczął stanowić fragment szerszych dążeń politycznych władców słowiańskich. W konsekwencji wpływu czynników kościelnych i politycznych, ukształtowała się nowa forma „autokefalicznego arcybiskupa”, która wyprzedziła dotychczasową pozycję metropolity, zajmując stanowisko bezpośrednio po patriarchacie.

Podczas trwającego procesu autokefalii Kościołów słowiańskich nie sformułowano powszechnie przyjętych zasad wokół autokefalii. Często dochodziło do jednostronnego ogłaszania niezależności, prowadzącego w rezultacie do nałożenia kary ekskomuniki przez Kościół macierzysty, jak w przypadku Serbii, Bułgarii i Polski. Powyższy stan wynikał z faktu, iż pomimo zgody w Kościele prawosławnym w kwestii wspólnych eklesjologicznych i kanonicznych podstaw autokefalii, widoczne różnice pojawiały się przy określeniu kompetentnej władzy kościelnej kierującą procedurą autokefalii.

Początek XX wieku zapoczątkował „wiosnę ludów” na terytorium Europy Środkowej. Ogłoszenie niepodległych państw było nowym wyzwaniem w Kościele prawosławnym. Nowa sytuacja geopolityczna zobowiązała poszczególne narody do rozpoczęcia procedury uzyskania niezależności kościelnej, często przebiegającej w sposób nie zawsze zgodny z warunkami i czynnikami, które były jasno odzwierciedlone w kanonicznym ustroju Kościoła. W pierwszych latach funkcjonowania niepodległego państwa

polskiego wszelkie plany związane z podjęciem zabiegów uzyskania autokefalii były przedwczesne. Władze nie dysponowały żadną koncepcją polityki wobec Kościoła prawosławnego, zmierzając wyłącznie do zaspokojenia politycznych i narodowych zamysłów stanowiących bez wątpienia czyn, który przyniósł uszczerbek powadze Kościoła prawosławnego. Prawosławie postrzegano często w dość uproszczony sposób, uznając za pozostałość zaborów i rezultat polityki rasyfikacyjnej władz rosyjskich, zapominając o historycznej obecności prawosławia na wschodnich obszarach państwa od prawie tysiąca lat. Wynikające z negacji Kościoła prawosławnego początkowe działania rządu polskiego ewidentnie dążyły do podporządkowania jego struktur, a następnie nałożenia ograniczeń, niekiedy wręcz do jego likwidacji.

W 1919 roku MSZ stało na stanowisku, że jeżeli w przeszłości królom Polski wielokrotnie pośredniczyli w sprawie kościelnej niezależności i zawsze dążyli do porozumienia z patriarchatem ekumenicznym, to obecne władze mogą przedyskutować kwestię możliwości zorganizowania samorządnego organizmu kościelnego z Wielkim Kościołem Chrystusowym – patriarchatem ekumenicznym. Początkowe uwarunkowania Kościoła prawosławnego w Polsce z jego Episkopatem emocjonalnie związanym z Cerkwią rosyjską, niepewnych swej pozycji w nowym państwie, nie sprzyjała społecznej akceptacji autokefalii. Dążenie władz polskich do autokefalii Kościoła prawosławnego wynikało z określonego rozumienia racji stanu. Z tego względu usiłowano pozbyć się niewygodnej zależności patriarchatu moskiewskiego i wpływów zewnętrznych na skutek doświadczeń na tym tle państwa polskiego odnośnie do miejsca prawosławia w ramach polityki rosyjskiej, a następnie podporządkowania i wykorzystania go w polityce kresowej.

Episkopat znalazł się w niezwykle złożonej sytuacji, dokonania wyboru między odrzuceniem współpracy z państwem lub ustępstwami. Pójście na ustępstwa niektórych biskupów w ich relacjach z władzami państwowymi nie było związane z odmiennym stanowiskiem wobec autokefalii, ale ze zwykłą koniecznością i dobrem Cerkwi. W ten sposób możemy wytłumaczyć zgodną z życzeniem rządu pisemną prośbę hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce dotyczącą uzyskania autokefalii. W rezultacie patriarcha Tichon decyzją z dnia 28 września 1921 roku mianował tymczasowym zarządcą diecezji warszawskiej biskupa Jerzego Jaroszewskiego pełniącego funkcję egzarchy patriarchatu moskiewskiego w Polsce na pra-

wach metropolity. W dniu 30 stycznia 1922 roku wraz z rezygnacją arcybiskupa Serafina z katedry warszawskiej Święty Synod w Moskwie podjął decyzję o mianowaniu arcybiskupa Jerzego metropolitą warszawskim. Pomimo to, poprzez utworzenie odrębnej struktury metropolitalnej w Polsce patriarcha moskiewski zmierzał jedynie do utrwalenia autonomii tego Kościoła.

Z chwilą odsunięcia przez rząd bolszewików kanonicznej władzy kościelnej w Moskwie na czele z patriarchą Tichonem, Święty Synod Kościoła prawosławnego w Polsce zdecydował nie przyjmować poleceń napływających z Moskwy, ale rozwiązywać wszelkie problemy na miejscu. W dniach 13-14 czerwca 1922 roku Święty Synod w Polsce podjął decyzję o zapoczątkowaniu starań o autokefalię. Zmierzając do uregulowania sytuacji kościelnej w nowych uwarunkowaniach politycznych w Rzeczypospolitej, hierarchia prawosławna skierowała prośbę do patriarchatu ekumenicznego o przyznanie całkowitej niezależności kościelnej w granicach odrodzonego Państwa Polskiego wraz z głównym protokołem Świętego Synodu Kościoła prawosławnego w Polsce z dnia 14 czerwca 1922 roku. Powyższy akt zajmuje istotne miejsce przy powołaniu autokefalii w praktyce Kościoła lokalnego, ponieważ jednym z warunków do ogłoszenia przez patriarchat ekumeniczny autokefalii, nie jest jedynie fakt powołania nowego państwa, ale także chęć zainteresowanego Kościoła lokalnego w Polsce do uzyskania całkowitej niezależności kościelnej w stosunku do patriarchatu ekumenicznego. Ze strony patriarchatu przychylenie się do prośby o uznanie i ogłoszenie autokefalii okręgowi kościelnemu w Polsce, który znajdował się w jego jurysdykcji zostało oparte na:

- a) prośbie Kościoła lokalnego w Polsce z dnia 14 czerwca 1922 roku,
- b) następujących kanonach kościelnych: 17 IV i 38 Pentektu Soborów Powszechnych oraz w sformułowaniu Focjusza z listu do papieża Mikołaja I z 861 roku,
- c) obowiązku kanonicznym patriarchatu troszczenia się o potrzeby podległego Kościoła lokalnego w Polsce,
- d) wielowiekowej praktyce Kościoła.

Mając na uwadze chaos, który ogarnął Kościół prawosławny w Rosji uznał za stosowne dążenie do ogłoszenia przez Kościół prawosławny w Polsce autokefalii. Ponadto wyrażono gotowość do współpracy w powyższej kwestii z rządem polskim w ramach Konstytucji, pod warunkiem zdobycia odnośnie sprawy autokefalii błogosławieństwa patriarchatu ekumeniczne-

go, a następnie zgody pozostałych lokalnych Kościołów prawosławnych. Ze swej strony rząd polski powiadomił patriarchat ekumeniczny o decyzji w sprawie autokefalii zwracając się równocześnie z prośbą w imieniu hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce o błogosławieństwo. W rezultacie rozpoczętej na Fanarze w Konstantynopolu procedury, polegającej na skompletowaniu niezbędnych materiałów, zaplanowano przybycie do Polski delegacji patriarchatu z Fanaru na początku 1923 roku.

W trakcie przebiegu procesu przyznania autokefalii przez patriarchat ekumeniczny swój sprzeciw zadeklarowała w licznych pismach tak hierarchia Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego za granicą jak sam patriarchat moskiewski, którego jurysdykcji podlegał i od którego był zależny uprzednio Kościół w Polsce. Powyższa sytuacja doprowadziła do tymczasowego przerwania łączności kanonicznej pomiędzy prawosławną hierarchią Kościoła w Polsce a Kościołem rosyjskim za granicą. Patriarcha Tichon uzależnił przyznanie swego błogosławieństwa od decyzji Soboru Wszechrosyjskiego, który miał przeanalizować wszystkie powody i podstawy kanoniczne jego niezależności.

Negatywny wpływ na klimat wokół autokefalii miał pogłębiający się stan niepewności i niezadowolenia ludności prawosławnej powodowany rewindykacjami świątyń, stosowania przez rząd presji wobec biskupów oraz nieuregulowanym położeniem prawnym Kościoła. Atmosfera ogólnego niezadowolenia przyczyniła się niewątpliwie do zabójstwa metropolity warszawskiego Jerzego, mającego jednak w dużej mierze znamiona podłoża osobistego. W zaistniałej sytuacji wizyta delegacji została odwołana.

Patriarcha konstantynopolitański Melecjusz IV (25 listopad 1921 – 20 września 1923) był gotów przyjąć prośbę o przyznanie kościelnej niezależności nie jako rezultat sporu między rządem polskim i patriarchatem moskiewskim, ale jako spór między Kościołami polskim i rosyjskim, w którym on sam zająłby pozycję sędziowską i od jego samego zależałaby ostateczna decyzja. Patriarcha nie był zainteresowany przyznaniem całkowitej niezależności kościelnej, jedynie pragnął, aby pozostał pod względną jurysdykcją Fanaru. Zdaniem poselstwa polskiego w Turcji w patriarchacie dążono do ograniczenia już istniejących autokefalii oraz zwiększenia ich zależności od Konstantynopola.

Jednym z fundamentalnych postanowień statusu Kościoła prawosławnego w Polsce było uznanie przez patriarchat ekumeniczny wyboru Metropolity Warszawskiego i całej Polski. W piśmie z dnia 13 marca 1923 roku

patriarcha odpowiedział, że z radością przyjął wiadomość o nowym wyborze metropolity Dionizego. Zgodnie z decyzją Świętego Synodu w Konstantynopolu Kościołowi w Polsce zostały przesłane błogosławieństwo i emblematy otrzymane przez jego poprzednika z rąk patriarchy Tichona. Powyższe pismo patriarsze zostało potraktowane w Polsce jako przyznanie Dionizemu godności metropolity oraz automatyczne przejście metropolii warszawskiej pod jurysdykcję patriarchatu ekumenicznego.

Nawet po odsunięciu od władzy patriarchy Melecjusza IV Święty Synod w Polsce nie przerwał korespondencji z Fanarem, ale kontynuował ją z jego następcą Grzegorzem VII (6 grudnia 1923 – 17 listopada 1924), który natychmiast zażądał szerszych informacji o Kościele prawosławnym w Polsce. W odpowiedzi metropolita Dionizy w piśmie z 13 stycznia 1924 pogratulował Grzegorzowi objęcia tronu patriarchszego. Przedstawił także synapsę poprzednich kontaktów metropolii w Polsce z Wielkim Kościołem Chrystusowym, a także zwrócił się z prośbą do nowego zwierzchnika o udzielenie pomocy i wstawiennictwa w krytycznych chwilach w życiu tego młodego Kościoła. Powyższe pismo zawierało również szczegółowy dodatek o sytuacji wewnętrznej Kościoła w Polsce.

Podczas posiedzenia Świętego Synodu tronu ekumenicznego z sierpnia 1924 roku zostały odczytane pisma Metropolity Warszawskiego i całej Polski Dionizego dotyczące sytuacji kościelnej w Polsce. Następnie zostały one odesłane do specjalnej komisji pod przewodnictwem metropolity Kizyku w celu dokładnej weryfikacji i przedłożenia opinii. Do komisji dołączono także inne pisma poselstwa polskiego w Turcji. W historyczno-kanonicznej rozprawie metropolita Kizyku Kallinik, któremu zlecono w imieniu patriarchatu rozpatrzenie kwestii autokefalii Kościoła w Polsce, oparł się na poglądach patriarchy jerozolimskiego Dosyteusza, a dokładniej na jego korespondencji z carem i patriarchą moskiewskim Joachimem. Rozprawa kończyła się wnioskiem, że jeśli w przeszłości Kościół rosyjski narzucił własną jurysdykcję kościelną, to jednak z punktu widzenia prawa kanonicznego nie zaprzestał on nadal podlegać patriarchatowi ekumenicznemu, który teraz w nowych uwarunkowaniach państwa polskiego wraz z uzyskaniem przez nie politycznej niezależności nie wahał się udzielić mu także kościelnej.

W dniu 13 listopada 1924 roku miał miejsce niezwykle ważny akt w historii polskiego prawosławia, a mianowicie uchwalenia patriarchszego i synodalnego *Tomosu* o autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce

podczas sprawowania stanowiska patriarchy ekumenicznego Grzegorza VII. *Tomos* wznowił istnienie metropolii prawosławnej w Polsce i równocześnie przekreślił jakąkolwiek zależność tej metropolii od patriarchatu moskiewskiego. Biorąc pod uwagę historyczne kryteria *Tomos* uchwalił, że w nowych uwarunkowaniach jest niezbędna zarówno polityczna jak administracyjna niezależność Kościoła prawosławnego w Polsce. W *Tomosie* zostały nakreślone sposoby wyrazu jedności Kościoła w Polsce z pozostałymi autokefalicznymi Kościołami prawosławnymi.

Kolejnym patriarchą na katedrze ekumenicznej był patriarcha Konstanty VI (17 grudnia 1924 – 22 maja 1925). Pomimo tak krótkiego czasu okazał szczególne zainteresowanie rozwojem kontaktów z Kościołem prawosławnym w Polsce. Na tak częste rotacje patriarchów na początku XX wieku miała wpływ niezwykle złożona i trudna sytuacja na Fanarze w okresie przemian politycznych, zrywów narodowych i przewrotów w Azji Mniejszej i na Bałkanach. Polska autokefalia potrzebowała uznania ze strony pozostałych Kościołów prawosławnych. W tym celu patriarcha powiadomił wszystkie autokefaliczne Kościoły prawosławne o tym niezwykle ważnym akcie kanonicznym. Ponadto zdecydowanie odrzucał wszelkie oskarżenia patriarchatu moskiewskiego usiłujące podważyć kanoniczność polskiej autokefalii.

Wręcz przeciwnie twierdził strażnik tronu patriarchszego w Moskwie metropolita Sergiusz. Uważał, że tylko on posiada prawo sprawowania jurysdykcji nad metropolią w Polsce i był gotów uznać jedynie jej autonomię, która została nadana jeszcze przez patriarchę Tichona. Natomiast ostateczne wypowiedzenie się w kwestii autokefalii odłożył do czasu zwołania I Wszechrosyjskiego Soboru. *Tomos* synodalny zakładając ewentualne trudności, zniósł jakąkolwiek kanoniczno-prawną zależność Kościoła w Polsce od Moskwy. Powyższy akt oparł na św. kanonach oraz na wydarzeniach historycznych. Wybór Sergiusza był daleki od kryteriów kanoniczności, ponieważ nie był kanonicznym następcą po prawowitym patriarche Tichonie, a jego wybór nie został zatwierdzony przez Święty Synod w Karłowcach ani nawet przez więzionych przez bolszewików biskupów na Wyspach Sołowieckich. Tak więc jego prawa do ingerencji kościelnej w sprawie metropolii w Polsce były daleko niejasne. W sprawie kontaktów z patriarchatem moskiewskim hierarchia kościelna w Polsce uchwaliła, że mogą być one zachowane wyłącznie pod warunkiem uznania przez rosyjskie władze kościelne ustalonej (zgodnie z kanonami) nietykalności auto-

kefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce. Święty Synod zdecydował, że metropolita Sergiusz, działał wbrew swojej woli i składał podpisy pod uchwałami sporządzonymi przez czynniki antykościelne.

Oficjalne ogłoszenie autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce 17 września 1925 roku w obecności przedstawicieli Wielkiego Kościoła Chrystusowego i patriarchatu rumuńskiego oraz wizyta metropolity Dionizego w autokefalicznych Kościołach prawosławnych zakończyły drogę do samodzielności Kościoła prawosławnego w Polsce. W ten sposób odnowił on swą łączność kanoniczną z wszystkimi Kościołami autokefalicznymi. Metropolita Dionizy odwiedził zwierzchników w Konstantynopolu, Atenach, Belgradzie, Sofii, Aleksandrii, Jerozolimie i Damaszku. Po zakończeniu zagranicznej wizyty Dionizy został pisemnie poinformowany przez patriarchę Bazylego III (13 lipiec 1925 – 29 wrzesień 1929) o przyznaniu tytułu „Wielce Błogosławionego”.

Początkowe negatywne stanowisko dwunastu biskupów rosyjskich za granicą zmieniło się radykalnie po piśmie z 28 kwietnia 1927 roku, w którym metropolita Antoni oświadczył, iż jeśli nawet przerwanie łączności kanonicznej ze strony władz kościelnych w Polsce z patriarchatem moskiewskim było aktem bezprawia czy raczej wynikało ze sprzeciwu hierarchii prawosławnej w Polsce wobec chaotycznej sytuacji w Rosji, to powrót pod jurysdykcję patriarchatu konstantynopolańskiego oznaczał uwolnienie go z dotychczasowej zależności od władz kościelnych i anulował poprzedni błąd. We wrześniu 1927 roku Święty Synod w Karłowcach powziął ostateczną decyzję o ponownym nawiązaniu „siostrzanych i liturgicznych stosunków” z hierarchią Kościoła prawosławnego w Polsce. Mimo wysuwanego przez oponentów autokefalii zarzutu o jego niekanoniczności, autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce stała się faktem.

Akt z 17 listopada 1925 roku stwarzał nowy precedens w prawie kościelnym. Ogłoszenie autokefalii opierało się na uchwale poszczególnych Kościołów prawosławnych, przy braku zgody patriarchatu moskiewskiego. Posunięcia te były uzasadnione brakiem widoków na normalizację spraw wewnętrznych w Rosyjskim Kościele Prawosławnym i chaosem w nim panującym, wywołane polityką wyznaniową bolszewików. Zakończone sukcesem zabiegi o autokefalię dały podstawy do wewnętrznej stabilizacji Kościoła prawosławnego w Polsce, ale nie wpłynęły, mimo obietnic przedstawicieli rządu, na przyspieszenie prac nad ustawami określającymi położenie prawne tego wyznania.

Z powyższego wynika, że autokefalia nie była elementem przymusu, ale końcowym etapem dążenia wiernych i hierarchii Kościoła prawosławnego w Polsce do pełnej samodzielności. Ogłoszenie aktu z 1925 roku było potwierdzeniem dojrzałości prawosławia w strukturach naszego państwa. Kościół prawosławny w Polsce spełniał wszelkie wymogi kanoniczne i organizacyjne niezbędne do ogłoszenia autokefalii w Polsce.

ANEKSY

Dokumenty do autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce

1. Pismo patriarchy konstantynopolitańskiego Melecjusza do przedstawiciela rządu polskiego w Konstantynopolu Władysława Baranowskiego, w którym błogosławi wybór Dionizego na Arcybiskupa Warszawskiego i całej Polski oraz uznaje tytuły przyznane jego poprzednikowi przez patriarchę moskiewskiego Tichona.

13 Μαρτίου 1923

Σεβασμιώτατον Διονύσιον Ἀρχιεπίσκοπον Βαρσοβίας καί πάσης Πολωνίας.

Βαρσοβίαν

Ἀριθμ. Πρωτ. 1218

Ὁ ἄδικος θάνατος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Γεωργίου ἐπλήρωσεν ὀδύνης τὴν καρδίαν ἡμῶν ἥδη λαμβάνομεν εὐχαρίστως γινώσιν ἐκ τῆς ἐπισήμου συνοδικῆς ἀναγγελίας, ὅτι ἐξελέγητε Ὑμεῖς εἰς διαδοχὴν αὐτοῦ. Εὐλογοῦντες τὴν ἐκλογὴν ἐξ ἀποφάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐπιβεβαιοῦμεν ἐν τῷ προσώπῳ Ὑμῶν, πάντα τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ Πατριάρχου Μόσχας κ. Τύχωνος κεχορηγημένα τῷ Ὑμετέρῳ προκατόχῳ, ὡς Ἀρχιεπισκόπῳ Βαρσοβίας καί πάσης Πολωνίας. Ἡ χάρις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐνισχύοι τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιότητα ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῶν καθηκόντων τῆς νέας διακονίας Αὐτῆς.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Μελέτιος

Kodeks patriarchatu konstantynopolitańskiego A' 93, s. 82. EA 17 (1923) 137. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu w dn. 21.IV.1923, PAM, nr 14, sprawa 1. „Sprawozdanie z sesji Świętego Synodu w dn. 21.IV.1923 r.”, VPMP 7 - 8 (1923) 1. „Sprawozdanie z sesji Świętego Synodu w dn. 14-27.II.1923 r.”, VPMP 39 - 40 (1924) 5. M. Zyzykin, *Autokefalia*, s. 70.

Tłumaczenie:

13 marca 1923 roku

Jego Ekscelencja Dionizy, Arcybiskup Warszawski i całej Polski.

Warszawa

Protokół nr 1218

Niesprawiedliwa śmierć arcybiskupa Jerzego przepełniła nasze serca smutkiem, ale już dziś otrzymaliśmy radosną wiadomość z urzędowego doniesienia synodu biskupów, iż zostaliście wybrani jego następcą. Zgodnie z postanowieniem Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego błogosławimy ten wybór i potwierdzamy w Waszej osobie wszystkie wyróżnienia i odznaki, nadane Waszemu poprzednikowi, jako Arcybiskupowi Warszawskiemu i całej Polski przez naszego w Chrystusie brata patriarchę moskiewskiego Tichona. Łaska Zbawiciela naszego Chrystusa niech umacnia Waszą Ekscelencję w sprawowaniu obowiązków nowej posługi.

Patriarcha ekumeniczny Melecjusz

2. Pismo patriarchy Konstantynopolitańskiego Melecjusza do metropolity Dionizego, w którym wyraża swą radość z objęcia przez niego stanowiska zwierzchnika Kościoła prawosławnego w Polsce oraz zapowiada przybycie delegacji patriarchatu do Polski.

24 Ἀπριλίου 1923

Τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῷ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ τῆς ἡμῶν Μετριοτήτος κυρ Διονυσίῳ χάριν καὶ εἰρήνην παρὰ Θεοῦ.

Ἀριθμ. Πρωτ. 1860

Μετὰ πολλῆς χαρᾶς λαβόντες ἀνέγνωμεν ἐν συνεδρίᾳ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τὴν ἀπὸ α' τοῦ μηνὸς τούτου ἐπιστολὴν τῆς Ὑμετέρας λῖαν ἀγαπητῆς ἡμῖν Ἱερότητος, ἐχάρημεν δὲ ἰδιαίτερος ὅλως τὸ πρῶτον ἀναγινώσκοντες γράμματα ἀδελφικά παρὰ τοῦ πρώτου ποιμένος τῆς ἐν τῷ νεοσυστάτῳ Πολωνικῷ Κράτει Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διότι ἐν ᾧ χρόνῳ εὕρισκόμεθα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς μετὰ τοῦ ὑμετέρου προκατόχου ἀοιδίμου Μητροπολίτου Γεωργίου ἀμέσου ἐπικοινωνίας, ἐπῆλθε τὸ τραγικὸν ἐκείνου τέλος τὸ πολλὴν μὴ μόνον τοῖς ἐν Πολωνίᾳ ἀδελφοῖς καὶ τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας προξενῆσαν τὴν λύπην, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν τοῖς ἅπῳ διατελοῦσιν. Ἐπηκολούθησε δὲ ἡ ἐπὶ τὸν χρεεύσαντα θρόνον ἐκλογὴ τῆς Ὑμετέρας ἀγαπητῆς ἡμῖν Ἱερότητος, ἥς τὴν ἐν τῷ θρόνῳ ἀποκατάστασιν ἐγκρίναντες ἐπηυλογήσαμεν διὰ τοῦ ἀπὸ 13 παρελθόντος Μαρτίου ἡμετέρου τηλεγραφήματος.

Ἦδη ἀπὸ τῶν ὑμετέρων εἰρημένων γραμμάτων τὴν ἐνθρόνισιν τῆς Ὑμετέρας Ἱερότητος καὶ τὴν τῶν καθηκόντων αὐτῆς ἀνάληψιν εὐαγγελιζόμενοι, εὐχαριστίας ἀναφέρομεν μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων τῷ Ἀρχιεπίμεινι καὶ Σωτῆρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ ὅτι ἐδωρήσατο τοῖς ἐν τῷ θεοφρουρήτῳ Πολωνικῷ Κράτει εὐλογημένοις τέκνοις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας προϊστάμενον ἄξιον, ὡς διὰ βεβαίας ἔχομεν ἐλπίδος, τῶν παρουσῶν περιστάσεων.

Ἵνα δὲ ἐκ τοῦ πλησίον τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν καθόλου ἐν Πολωνίᾳ Ἐκκλησίαν διαπυθώμεθα, ἀπεφασίσαμεν ὀριστικῶς ἀποστεῖλαι πρὸς ὑμᾶς ἡμέτερον ἀντιπρόσωπον κομιστὴν τῶν εὐλογιῶν τοῦ

Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς ὃν διὰ δεσμῶν ἀρχαίων καὶ ἡ ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδοξία συνδέεται. Κατανοοῦμεν γὰρ ὅτι τὰ μάλιστα ἔσται ἐπωφελὴς καὶ τῇ Ὑμετέρᾳ ἀγαπητῇ Ἱερότητι καὶ τῇ ὅλῃ ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδοξίᾳ, ἡ ἐν ταῖς παρούσαις στιγμαῖς ἐν μέσῳ ὑμῶν παρουσία τοιοῦτου ἀντιπροσώπου ἐπὶ σκοπῷ ἐνισχύσεως τῆς εὐσεβείας καὶ μετ' ἀλλήλων ἀγάπης.

Καὶ τοῦ μὲν ἀντιπροσώπου ἡμῶν τὴν ἐντεῦθεν ἀναχώρησιν γνώσεσθε ἐν καιρῷ, τηλεγραφικῶς ἴσως. Ἡμεῖς δὲ τὴν χαρὰν ἡμῶν καὶ αὐθις ἐπὶ τῇ ὑμετέρᾳ ἀποκαταστάσει διατρανοῦντες καὶ πᾶν δώρημα τέλειον παντὶ τῷ ὀρθοδόξῳ κλήρῳ καὶ λαῷ παρὰ τοῦ ἀναστάντος Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐπικαλούμενοι, κατασπαζόμεθα τὴν Ὑμετέραν Ἱερότητα φιλήματι ἀγίῳ καὶ διατελοῦμεν.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Μελέτιος

Kodeks Patriarchatu Konstantynopolitańskiego A' 93, s. 173-174. EA 17 (1923) 138. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu w dn. 3.VII.1923 r., PAM, nr 29, sprawa 1. „Sprawozdanie z sesji Świętego Synodu w dn. 3.VII.1923 r.”, VPMP 11 - 12 (1923) 19.

Тлумачение:

24 kwietnia 1923 roku

Do Jego Eminencji Metropolity Warszawskiego i całej Polski, w Duchu Świętym umiłowanego brata i współcelebranta mojej Marności kyr Dionizego według łaski i pokoju Bożego.

Protokół nr 1860

Z wielką radością odczytaliśmy podczas zebrania Świętego Synodu pismo Jego wielce umiłowanej Eminencji z 1 bieżącego miesiąca. W szczególności uradowaliśmy się wszyscy z odczytania pierwszych pism, pierwszego pasterza Kościoła prawosławnego w odrodzonym państwie polskim,

a to z powodu, iż wcześniej znajdowaliśmy się w zażyłych kontaktach a także prowadziliśmy zaawansowane rozmowy z Waszym poprzednikiem śp. metropolitą Jerzym, którego spotkał tragiczny koniec, wprawiając w smutek nie tylko naszych braci w Polsce, ale całą pleromę wiernych Kościoła. W konsekwencji na owdowiały tron biskupi nastąpił wybór Jego umiłowanej Eminencji, którego intronizację zatwierdziliśmy naszą wiadomością telegraficzną z 13 marca b.r.

Wraz z otrzymaniem od Was pism radośnie zwiastujących akt intronizacji Jego Eminencji oraz objęcie obowiązków metropolity, chętnie obwieszczaamy razem z świętobliwymi metropolitami i ponad wszelkimi tytułami Arcypasterzem i Zbawicielem naszym Jezusem Chrystusem, że został darowany godny zwierzchnik błogosławionym dzieciom Kościoła prawosławnego w strzeżonym przez Boga państwie polskim, dlatego pozostajemy w oczywistej nadziei na pomyślny obrót spraw.

Postanawiając wspólnie w sprawie Kościoła w Polsce, uchwaliliśmy ostatecznie wysłać do Was naszych przedstawicieli i doręczycieli wszelkich błogosławieństw Świętobliwego Apostolskiego i Patriarszego Tronu Ekumenicznego w Konstantynopolu, który od starożytnych czasów jest w łączności z prawosławiem w Polsce. Mamy świadomość, że przyniesie to korzyść Waszej umiłowanej Eminencji i wszystkim prawosławnym w Polsce, gdyż w czasach współczesnych obecność wśród Was przedstawicieli patriarchatu będzie miała na celu umocnienie pobożności oraz relacji wzajemnej miłości.

O wyjeździe naszego przedstawiciela zostaniecie poinformowani prawdopodobnie telegraficznie. Wyrażamy jeszcze raz naszą radość z powodu objęcia przez Eminencję tego stanowiska i przyzywamy wszelki dar doskonały na cały kler i lud prawosławny od Zmartwychwstałego Zbawiciela naszego Chrystusa, przekazując Jego Eminencji pocałunek święty i pozostając w łączności.

Patriarcha konstantynopolitański Melecjusz

3. Historyczno-kanoniczny referat metropolity Kizyku Kallinika w sprawie przyznania autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce, przedstawiony Świętemu Synodowi w Konstantynopolu.

3 Νοεμβρίου 1924

Πρὸς τὴν Α.Θ.Π. τὸν Οἶκουμ. Πατριάρχην καὶ τὴν ἁγίαν καὶ ἱερὰν Σύνοδον.

Παναγιώτατε,

Μελετήσαντες ἐπισταμένως ἀπὸ τε ἱστορικῆς καὶ κανονικῆς ἀπόψεως τὸ παραπεμφθὲν τῇ Ἐπιτροπῇ ἡμῶν ζήτημα τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑποβάλλομεν ὧδε διὰ τὰ περαιτέρω τὸ πόρισμα τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης.

Ἡ Μητρόπολις Ρωσσίας, ἀναγραφομένη ἐξηκοστῇ πρώτῃ ἐν τῇ Διατυπώσει Λέοντος τοῦ Σοφοῦ «ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως», ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς μία καὶ ἐνιαία ὑπὸ τὸν τίτλον Κιέβου καὶ πάσης Ρωσσίας, ἔχουσα τὴν ἔδραν αὐτῆς τὸ πρῶτον ἐν Κιέβῳ, εἴτα ἐν Βλαδιμήρῳ καὶ τέλος ἐν Μόσχᾳ, ὅτε καὶ προσέλαβε τὸν τίτλον Κιέβου-Μόσχας. Περὶ τὰ μέσα ὁμως τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος (1462), ἀξιώσει τῶν Λιθουανῶν, ἐσχηματίσθησαν δύο διακεκριμέναι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων Μητροπόλεις, ἡ τῆς Μόσχας καὶ ἡ τοῦ Κιέβου, ἐγκρίσει τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχου, χειροτονήσαντος τὸν νέον Μητροπολίτην Κιέβου Γρηγόριον Τσαμπλάκον προσλαβόντα καὶ τὸν τίτλον τοῦ ἐξάρχου τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχου. Ἐπελθούσης τῆς ἀνυψώσεως τῆς Μητροπόλεως Μόσχας εἰς πέμπτον Πατριαρχικὸν Θρόνον ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ Β' τῷ 1589, ἡ Μητρόπολις Κιέβου ἐξηκολούθησε τελοῦσα ὑπὸ τοὺς Οἰκουμενικοὺς Πατριάρχας, ἐποπτεύοντας, ἐπισκεπτομένους αὐτοπροσώπως ἢ δι' ἐξάρχων καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐν γένει λαμβάνοντας ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ διοικήσει αὐτῆς. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι Ἱερεμίας ὁ Β', ἐπισκεφθεὶς τῷ 1589 τὸ Κίεβον, καθήρεσε τὸν Κιέβου Ὀνησιφόρον, ὡς δίγαμον, καθὼς καὶ ἐτέρους ἐνόχους κληρικούς, χειροτονήσας Κιέβου, τὸν Μιχαὴλ Ραγόζον, ἐκύρωσε καὶ ἠυλόγησε τὴν Ἀδελφότητα τῶν Θεοφανείων (Βογοιαβλένσκη) μετατραπεῖσαν μετὰ ταῦτα εἰς Ἀκαδημίαν καὶ διέταξε τὴν σύγκλησιν τῆς ἐπαρχιακῆς Συνόδου Οὐκρανίας, ἥτις συνελθοῦσα τῷ

1588, ως πρῶτον ὅρον ὁμοφώνως ἀνεκήρυξεν ὅτι ὁ Πατριάρχης Κων/πόλεως ἦτο ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας Οὐκρανίας εἰς ὃν ὤφειλον οἱ πάντες ὑποταγῇ. Ἐπίσης τῷ 1620 ὁ Ἱεροσολύμων Θεοφάνης, μεταβὰς εἰς Ρωσσίαν ὡς πληρεξούσιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου δικαιούμενος νὰ ἐνεργῇ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ, ἦντινα ιδιότητα ἀνεγνώρισε τῷ Θεοφάνη καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας Σιγισμούνδος διατάξας νὰ ἀπονέμονται αὐτῷ αἱ προσήκουσαι τιμαί, ἐχειροτόνησε Κιέβου τὸν Ἰώβ, ἐπλήρωσε τὰς ἐξ κενὰς ἀρχιεπισκοπὰς καὶ ἐπισκοπὰς τῆς Μητροπόλεως καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἐπαρχιακὴν Σύνοδον ἐν τῷ κανονικῷ δικαίωmati τοῦ ἐκλέγειν τὸν οἰκεῖον Μητροπολίτην, κυρούμενον ὑπὸ τοῦ Οἰκουμ. Πατριάρχου. Τοῦτο ἐτηρήθη ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν Μητρ. Κιέβου Μογίλα (1632) καθὼς καὶ Σιλβέστρου Κοσσόβου (1647).

Ἐπελθούσης τῆς πολιτικῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Οὐκρανίας ὑπὸ τοῦ Χατμάνου Χμελνίσκη καὶ τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς Ρωσσίας (1654) ἤρξατο ὑποκινούμενον τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Μόσχας. Ἄλλ' οἱ Μητροπολίται Κιέβου, οἱ ἐπίσκοποι, ὁ κλῆρος, οἱ εὐγενεῖς, σύμπας ὁ λαὸς ἀπέκρουσαν ἐντόνως τὴν ἔνωσιν, π. χ. ὁ Κιέβου Σίλβεστρος ἡξίου ρητῶς παρὰ τῶν ἐν Μόσχᾳ ὅπως μὴ αὐτὸς καὶ τὸ ποίμνιόν του ἀποσπασθῶσι ἀπὸ τῆς ὑπακοῆς τοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως εἰς ὃν θείῳ δικαίῳ καὶ βαπτίσματι καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῶν Πατέρων ἀνήκουσιν. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Σιλβέστρου Διονύσιος προσκληθεὶς ἵνα χειροτονηθῇ εἰς Μόσχαν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Νίκωνος ἀπέρριψε διαρρήδην τὴν πρότασιν καὶ ἀπέστειλεν ἀντιπρόσωπον εἰς Μόσχαν ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς κανονικοὺς λόγους, ὁ δὲ Νίκων, τὴν ἀνάγκην φιλοτομίαν ποιούμενος, ἐδέχθη φιλοφρόνως τὸν ἀντιπρόσωπον καὶ ἀνεγνώρισε πάντα τὰ δίκαια τῆς ἐκκλησίας Κιέβου, συστήσας καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν Μόσχας νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, καὶ οὕτως ἐπανεκάμψεν εἰς Κιέβον ὁ ἀντιπρόσωπος μετὰ πολλῶν δώρων. Ἄλλ' ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου καὶ Οὐκρανίας ἦτο κάρφος εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐν Μόσχᾳ. Οὕτως ὥστε, ὅτε μετὰ τοὺς Μητροπολίτας Κιέβου Διονύσιον, Ἰωσήφ καὶ Ἀντώνιον ἐξελέγη Μητροπολίτης ὁ Γεδεὼν ὅστις καὶ παρεπίσθη νὰ χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Μόσχας, πολυπληθὲς Σύνοδος συνελθούσα ἐν Κιέβῳ ἐκήρυξεν ἄκυρον τὴν ἐκλογὴν, καὶ παράνομον τὴν χειροτονίαν, ὡς γενόμενα ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ Γεδεὼν ὑπέδειξε τοῖς ἐν Μόσχᾳ ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἄνευ τῆς κυρώσεως καὶ εὐλογίας τοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως, ἐφ' ᾧ καὶ ἀπεστάλη ἐκ Μόσχας πρὸς αὐτὸν πρεσβευτὴς ὁ Νικήτας

Ἀλέξιεφ μετὰ πλουσίων δώρων εἰς χρυσᾶ νομίσματα καὶ μηλωτὰς μετὰ γραμμάτων Τσάρων καὶ τοῦ Μόσχας Ἰωακείμ.

Ἀφικόμενος ὁ Ἀλέξιεφ εἰς Ἀδριανούπολιν ἔνθα διέτριβεν ὁ Σουλτάνος ἕνεκα τοῦ τριμετώπου κατὰ τῆς Πολωνίας, Αὐστρίας καὶ Βενετίας πολέμου (1686), εὗρεν αὐτόσε τοὺς Πατριάρχας Κων/πόλεως Διονύσιον Δ' καὶ Δοσίθεον τὸν Ἱεροσολύμων, εἰς ὃν τελευταῖον ἐν πρώτοις ἀπετάθη. Ἀλλ' ὁ Δοσίθεος μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε τὴν περὶ καθυποτάξεως τοῦ Κιέβου εἰς τὴν Μόσχαν πρότασιν, κηρύξας αὐτὴν ἐγγράφως ἀντικανονικὴν, ἐλέγξας τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Πατριάρχου Μόσχας καὶ διακηρύξας ὅτι αὐτὸς οὐδέποτε θα ἀνεγνώριζε τὴν καθυπόταξιν ταύτην καὶ ὅτι θὰ προέτρεπε καὶ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τότε ὁ Ἀλέξιεφ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μ. Βεζύρην, ὅστις, μὴ θέλων νὰ προσθέσῃ καὶ τὴν Ρωσσίαν εἰς τοὺς λοιποὺς ἐχθροὺς τῆς Τουρκίας, διέταξεν αὐθαιρέτως τὸν Πατριάρχην Διονύσιον νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν Ρωσσίαν ὅπερ καὶ τῇ βίᾳ ὑπέικων ἐξηναγκάσθῃ νὰ πράξῃ οὗτος, αὐτοβούλως ὅμως καὶ ἄνευ συνοδικῆς διαγνώμης καὶ ἀποφάσεως, διὸ καὶ οὐδὲν τὸ σχετικὸν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Πατριαρχικοῖς Κώδιξι τῆς τότε ἐποχῆς. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Διονυσίου ἀπὸ κανονικῆς ἀπόψεως ἦτο ἐντελῶς ἄκυρος, ὡς ἀντικειμένη εἰς τοὺς κανόνας Ἀποστολικὸν ΛΔ' καὶ Ἀντιοχείας Θ', τοὺς ἀπαγορεύοντας εἰς τὸν Πρῶτον νὰ ἐνεργῇ τι ἄνευ τῆς τῶν λοιπῶν Ἱεραρχῶν γνώμης καὶ ὡς ἔργον βίας, ἣτις πρᾶξις εἶνε ἄκυρος κατὰ γενικὴν ἀρχὴν τοῦ Δικαίου. Πρὸς τούτοις καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Διονυσίου τεθέντες ὅροι, περὶ μνημοσύνου ἐν πάσῃ τελετῇ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κιέβου πρὸ παντὸς ἄλλου καὶ τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου, παρεβιάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Μόσχᾳ. Οἴκοθεν δὲ νοεῖται ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας ἐξηκολούθησαν νὰ παραμένωσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας καὶ νὰ ἀναγνωρίζωσι τὸν Οἶκ. Πατριάρχην ὡς κεφαλὴν αὐτῶν: ὡς ἐκ τούτου καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Καρπαθορρωσίας ἀπεδέξαντο μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον διρισθέντα παρ' αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Οἴκ. Πατριάρχου πατριαρχικὸν Ἐξάρχον.

Ἡ καθυπόταξις λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου ὑπῆρξε τελείως ἀντικανονικὴ καὶ ἄκυρος οὔτε ἐνομιμοποίησεν αὐτὴν ὁ διαρρεύσας χρόνος, διότι, κατὰ τὸ γενικὸν ἀξίωμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὅπερ ἀναγνωρίζουσι καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες, «τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀνυπόστατον οὐ βεβαιούται τῇ χρονίᾳ παραδρομῇ» (Πανδεκτ. 50,17 reg. juris Βασιλ. II 3,29). Ἡ δὲ δικαιοδοσία τῆς Ἐκκλησίας Ρωσσίας ἐπὶ τῶν ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξων ἐπεβλήθη πολλῶ βραδύτερον, μετὰ τὸν διαμελισμὸν τοῦ Βασιλείου τῆς Πολωνίας,

ὅστις ἀρξάμενος τῷ 1793 συνεπληρώθη τῷ 1815, ἐπομένως πολλῶ βραδύτερον τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ρωσσίας, μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ Πατριαρχείου τῷ 1723. Ἐγένετο δὲ ἡ καθυπόταξις τῶν ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσσίας ὅλως αὐτοβούλως, ἄνευ τῆς τηρήσεως τῶν νενομισμένων ἐν παραπλησίαις περιστάσεσι τύπων, ὅπως κατὰ τὸ 1822 διὰ Τσαρικοῦ Διατάγματος καθυπετάγη τῇ Ρωσικῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Σιβηρίας, ὅπως κατὰ τὸ 1878 μετὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον καθυπετάγη αὐτοβούλως τῇ Ρωσικῇ Συνόδῳ ἡ περιφέρεια Βατούμι, ἡ ὑπαγομένη τῷ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ, χωρὶς νὰ δύναται οὗτος ἔνεκα τῶν καιρικῶν περιστάσεων νὰ ἄρῃ τὴν φωνὴν αὐτοῦ κατὰ τῶν τοιούτων αὐτοβούλων ἐνεργειῶν.

Κατὰ συνέπειαν τῶν ἀνωτέρω τῶν ἐν τῷ Βασιλείῳ Πολωνίας ὀρθοδόξων μὴ ὑπαχθέντων τῇ Ἐκκλησίᾳ Ρωσσίας κατὰ τὰς νενομισμένας κανονικὰς διατυπώσεις, δικαιοῦται ἡ Ἐκκλησία Κων/πόλεως νὰ λάβῃ τὴν προσήκουσαν περὶ αὐτῶν μητρικὴν μέριμναν, κατὰ τοσοῦτω δὲ μᾶλλον καθόσον τῶν ἐν λόγῳ ὀρθοδόξων εὐρισκομένων νῦν ἐν ἐτέρῳ ἀνεξαρτήτῳ ἀπὸ τῆς Ρωσσίας Κράτει, προκύπτει αὐτομάτως *ipso jure* ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Κανόνων ΙΖ' τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ ΛΗ' τῆς Πενθέκτης καθ' οὓς «τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τόποις καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τάξις ἀκολουθεῖτω», τοὺς ὁποίους κανόνας οὕτως ἐρμηνεύει ὁ Ἱερός Φῶτις: «τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ μάλιστα τὰ περὶ ἐνοριῶν δίκαια, ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατεῖαις καὶ διοικήσεσι συµμεταβάλλεσθαι εἴωθε».

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις τῇ 3 Νοεμβρίου 1924
Διὰ τὴν Ἐπιτροπὴν Ὁ Πρόεδρος
Ὁ Κυζίκου Καλλινικός

Ἐκκλησία 3 (1925) 5 - 6. Ακανθόπουλος, Οι θεσμοί, s. 292 - 296.

Tłumaczenie:

3 listopada 1924 roku

Do Jego Świątobliwości patriarchy ekumenicznego i Świętego Synodu.

Zgłębiając z wielką ostrożnością pod względem historycznym i kanonicznym postawioną pod rozpatrzenie komisji sprawę Kościoła prawosławnego w Polsce, przedstawiamy następujące rezultaty tych badań:

Metropolia Rusi, wpisana na 61 miejscu w „Uchwałach Leona Mądrygo, w jakiej kolejności znajdują się trony Kościołów lokalnych podlegające patriarchatowi konstantynopolitańskiemu”, była przede wszystkim jednolitą z tytułem kijowskiej i całej Rusi, posiadającą siedzibę na początku w Kijowie, następnie we Włodzimierzu i na koniec w Moskwie, gdy ta przyswoiła tytuł kijowsko-moskiewskiej. Jednak mniej więcej w połowie XV stulecia (1462), dzięki uzyskanemu prawu odrębności przez Litwę, ukształtowały się dwie wyróżniające się i niezależne od siebie metropolie moskiewska i kijowska, za zgodą patriarchy ekumenicznego, który wyświęcił na biskupa nowego metropolitę kijowskiego Grzegorza Camblaka przyjmując tytuł egzarchy patriarchy ekumenicznego. Wraz z podwyższeniem metropolii moskiewskiej do rangi piątego tronu patriarchalnego przez Jeremiasza II w 1589 roku, metropolia kijowska, nadal pozostawała pod jurysdykcją patriarchatu ekumenicznego, który ją nadzorował przez delegowanych przedstawicieli lub egzarchów i pełnomocników, w ogóle brał czynny udział w jej zarządzaniu. Tak na przykład, Jeremiasz odwiedzając w 1589 roku Kijów, zasuspendował kijowskiego Onesyfora, z powodu dwużeństwa, jak też innych podobnych mu kleryków, wyświęcił nowego metropolitę kijowskiego Michała Rogożę, zatwierdził i pobłogosławił bractwo Objawienia Pańskiego, przekształcone w późniejszym czasie w Akademię i nakazał zwołanie eparchialnego synodu Ukrainy, który zebrał się w 1588 roku, ogłaszając jednogłośnie w sym pierwszym postanowieniu, że patriarcha konstantynopolitański jest zwierzchnikiem Kościoła Ukrainy, dlatego wszyscy winni okazywać mu swą zależność. W 1620 roku Teofan Jerozolimski przejeżdżał przez Ruś z pełnomocnictwem patriarchy ekumenicznego. Funkcję Teofanesa uznał także król Polski Zygmunt, nakazując mu oddawanie należnego szacunku. Posiadając wszelkie prawa działania w imieniu patriarchy

ekumenicznego, wyświęcił na metropolitę kijowskiego Hioba, jak również arcybiskupów i biskupów w nieobsadzonych diecezjach, przywrócił działalność Synodu hierarchii z kanonicznym prawem wyboru miejscowego metropolity, zatwierdzanego przez patriarchę ekumenicznego. Powyższe prawo przestrzegano podczas wyborów metropolitów kijowskich: Mohyły (1632) jak również Sylwestra Kossowa (1647).

Po przemianach politycznych i odzyskaniu niepodległości Ukrainy przez hetmana Chmielnickiego oraz politycznym zjednoczeniu z Rosją (1654), została wysunięta sprawa kościelnego połączenia z Moskwą. Jednak metropolici kijowscy, biskupi, kler, szlachta, cały lud odrzucili wyraźnie próbę przyłączenia, na przykład Sylwester kijowski jasno zaznaczył w rozmowach z Moskwą, żeby ani on ani jego wierni nie odrzucali posłuszeństwa patriarche konstantynopolitańskiemu, któremu podlegają zgodnie z prawem Bożym, chrztem i kanonami Ojców. Natomiast następca Sylwestra, Dionizy, zaproszony przez patriarchę Nikona, aby zostać wyświęconym w Moskwie, odrzucił zdecydowanie powyższą propozycję, wysyłając swego przedstawiciela do Moskwy w celu objaśnienia powodów kanonicznych swej decyzji. Nikon z konieczności przyjął życzliwie przedstawiciela Dionizego, uznając wszystkie prawa Kościoła kijowskiego i radząc rządowi w Moskwie, aby uczynił to samo, i tak powrócił do Kijowa przedstawiciel z wieloma darami. Jednakże niezależność Kościoła kijowskiego i Ukrainy były cierniem w oczach władz moskiewskich. Dopiero następca kolejnych metropolitów kijowskich: Dionizego, Józefa i Antoniego, na którego wybrano Gedeona, poddał się namowom wyświęcenia przez patriarchę moskiewskiego, jednak licznie zgromadzony Synod w Kijowie ogłosił wybory za nieważne, a chirotonię uznał za bezprawną, ponieważ odbyła się bez wiedzy patriarchy konstantynopolitańskiego, zaś sam Gedeon wyjaśniał później władzom w Moskwie, że jest niemożliwe, aby utrzymał się na tronie bez zatwierdzenia i błogosławieństwa patriarchy konstantynopolitańskiego, dlatego z Moskwy został delegowany do tego ostatniego, poseł Nikita Aleksiejew z drogimi prezentami w postaci monet i skór owczych oraz z pismami od cara i patriarchy moskiewskiego Joachima.

Po przybyciu Aleksiejewa do Adrianopola, gdzie z powodu wojny z Trójprzymierzem: Polską, Austrią i Wenecją (1686) znajdował się sułtan, spotkał się z patriarchami: konstantynopolitańskim Dionizym IV i jerozolimskim Dosyteuszem. Na początku zwrócił się do tego drugiego. Jednak Dosyteusz z oburzeniem odrzucił propozycję podporządkowania się Ki-

jowa Moskwie, stwierdzając w swym piśmie, że jest to akt niekanoniczny. Skrytykował ambicjonalne dążenia patriarchy moskiewskiego obwieszczając, że nigdy nie zamierza przyjąć przedłożonej propozycji podporządkowania metropolii i że wpłynie na patriarchę ekumenicznego, aby ją odrzucił, co się stało. Wówczas Aleksiejew zwrócił się do Wielkiego Wezyra, z żądaniem nielegalnego wymuszenia na patriarsze Dionizym zadośćuczynienia Rosji, pod groźbą przyłączenia się Rosji do wrogów Turcji, dlatego patriarcha wskutek zastosowanego szantażu wydał stosowny dokument, jednakże uczynił to samowolnie, bez wiedzy i decyzji członków Synodu, gdyż nie zachowała się żadna wzmianka z tamtej epoki w kodeksach patriarszych. Powyższa uchwała Dionizego pod względem kanonicznym była całkowicie nieważna i niezgodna z kanonami: 34 apostołskim i 9 antiocheńskim, zabraniającymi pierwszemu działaniu bez wiedzy pozostałej hierarchii i z użyciem presji, a sama uchwała była nieważna w świetle ogólnych zasad prawa. Zasady zawarte w uchwale patriarchy Dionizego, o wspominaniu podczas każdej celebracji jego imienia przez metropolitę kijowskiego, a przede wszystkim zachowania praw Kościoła kijowskiego, zostały pogwałcone przez Moskwę. Zrozumiałe jest, że prawosławni w Królestwie Polskim pozostawali nadal niezależni od patriarchatu moskiewskiego uznając za swego zwierzchnika patriarchę ekumenicznego, poza tym prawosławni Rusini karpaccy wraz z zakończeniem I wojny światowej przyjęli naznaczonego przez patriarchat ekumeniczny egzarchę.

Podporządkowanie Kościoła kijowskiego było aktem bezwzględnie niekanonicznym i nieważnym. Nawet mijający czas nie uprawomocnił tego aktu, ponieważ zgodnie z ogólnym aksjomatem prawa rzymskiego, potwierdzonego także przez św. kanony, „to, co jest od samego początku bezpodstawne nie zatwierdzi nawet przemijający czas” (Πανδεκτ. 50,17 reg. juris Βασιλ. II 3,29). Natomiast jurysdykcja Kościoła rosyjskiego została narzucona prawosławnym w Polsce dużo później, po rozbiorach Królestwa Polskiego, rozpoczętych w 1793 i zakończonych w 1815, w rezultacie o wiele później niż uznanie przez patriarchat ekumeniczny Świętego Synodu w Rosji, po likwidacji patriarchatu w 1723 roku. Podporządkowanie prawosławnych w Polsce Kościołowi rosyjskiemu miało miejsce całkowicie samowolnie, bez zachowania uprawomocnionych w zbliżonych sytuacjach form, na podobieństwo takich sytuacji jak tej z 1822 roku, gdy ukazem carskim został podporządkowany Świętemu Synodowi w Rosji Kościół autokefaliczny Syberii, czy tej z 1878 roku, gdy po wojnie rosyjsko-tureckiej została samowolnie podporządkowana Synodowi Rosyjskiemu peryferia

kościelna Batumi znajdująca się pod jurysdykcją tronu ekumenicznego, niemogącego wówczas zaprotestować przeciwko takiej samowolnej działalności i pozbawionego głosu na skutek trudnej sytuacji, w której się znajdował.

Na skutek zmian politycznych w Królestwie Polskim, obywatele wyznania prawosławnego zgodnie z ustaleniami kanonicznymi nie podlegają Kościołowi rosyjskiemu. W konsekwencji Kościół konstantynopolitański posiada prawo roztoczenia stosownej matczynej troski, tym bardziej w stosunku do prawosławnych znajdujących się w odrębnym od Rosji niepodległym państwie. Automatycznie znajdują w danej sytuacji *ipso jure* zastosowanie kanony: 17 IV Soboru Powszechnego oraz 38 V/VI Soboru Powszechnego, zgodnie z którymi „ustrój spraw kościelnych powinien iść śladem form politycznych i społecznych”, które tłumaczy w sposób następujący św. Focjusz: „prawa dotyczące spraw kościelnych, a w szczególności tych parafialnych, powinny stosować się do zmian politycznych i administracyjnych”

Patriarchat, 3 listopada 1924 roku
Przewodniczący komisji
Metropolita Kizyku Kallinik

4. Patriarszy i synodalny Tomos o nadaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce (Protokół nr 4729 - 13.11.1924).

13 Νοεμβρίου 1924

Πατριαρχικός και Συνοδικός
Τόμος
περὶ ἀναγνώρισεως τοῦ αὐτοκεφάλου
τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἁγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας

Ἀριθμ. Πρωτ. 4729

† Γρηγόριος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἡ ἐν τῷ θεοφρουρήτῳ Κράτει τῆς Πολωνίας Ἁγία Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἡ δι' αὐτονόμου ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ ὀργανώσεως προικισθεῖσα, ἐν τῇ πίστει δὲ εὐστάθειαν καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καθόλου πολλὴν καὶ καλὴν τὴν ἐπίδοσιν μαρτυροῦσα, ἐξητήσατο παρὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τὴν εὐλογία καὶ κύρωσιν τῆς αὐτοκεφάλου αὐτῆς συγκροτήσεως, ὡς μόνῃς ταύτης δυναμένης ὑπὸ τὰς νέας τῶν κατ' αὐτὴν πολιτικῶν πραγμάτων συνθήκας ἱκανοποιῆσαι καὶ περιφρουρῆσαι τὰς ἀνάγκας αὐτῆς.

Τῇ οὖν αἰτήσῃ ταύτῃ φιλοστόργως διατεθέντες καὶ πρώτιστα μὲν τὴν τῶν ἱερῶν κανόνων διακέλευσιν ὀρίζουσιν: «Τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἡ τάξις ἀκολουθεῖτω» (Δ' Οἰκουμ. Συν. ιζ' - Στ' Οἰκουμ. Συν. λη') καὶ τὸ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ἀξιωματικὸν ἀπόφθεγμα «Τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ μάλιστα τὰ περὶ τῶν ἐνοριῶν δίκαια ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις τε καὶ διοικήσεσι συµμεταβάλλεσθαι εἴωθεν» ὑπ' ὅψιν λαβόντες, εἶτα δὲ καὶ τοῦ τῷ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτῳ Οἰκουμενικῷ Θρόνῳ ἐπιβεβλημένου κανονικοῦ καθήκοντος τοῦ προνοεῖν περὶ τῶν ἐν ἀνάγκαις εὐρίσκομένων Ἀγίων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τὴν ἰσχυρὰν φωνὴν ἐνωπιάμενοι, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν συνενδοκοῦσαν ἐν τούτῳ καθορῶντες – γέγραπται γάρ ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς Θρόνου ἀρχικὴ ἀπόσπασις τῆς Μητροπόλεως Κιέβου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Λιθουανίας καὶ Πολωνίας καὶ ἡ προσάρτησις αὐτῶν τῇ Ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ Μόσχας οὐδαμῶς συνετελέσθη συμφώνως ταῖς νενομισμέναις

κανονικαῖς διατάξεσιν, οὐδ' ἐτηρήθησαν τὰ συνομολογηθέντα περὶ πλήρους ἐκκλησιαστικῆς αὐτοτελείας τοῦ Μητροπολίτου Κιέβου, φέροντος τὸν τίτλον Ἐξάρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου - ἡ Μετριοτής ἡμῶν μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῖν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἔγνωμεν προφρόνως ἀποδέξασθαι τὸ πρὸς ἡμᾶς αἶτημα τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν παρ' ἡμῶν χορηγήσαι εὐλογίαν καὶ κύρωσιν πρὸς τὴν αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ὀργάνωσιν αὐτῆς.

Ὅθεν καὶ συνοδικῶς ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμενοι, ἀναγνωρίζομεν τὴν αὐτοκέφαλον ὀργάνωσιν καὶ σύστασιν τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐπευλογοῦντες ὅπως αὕτη, πνευματικὴ ἡμῶν Ἀδελφὴ ὑπάρχουσα, διοικῇ ἐφεξῆς καὶ διέπῃ τὰ κατ' αὐτὴν ἀνεξαρτήτως καὶ αὐτοκεφάλως, κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα καὶ τῶν λοιπῶν Ἀγίων Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὡς ὑπερτάτην αὐτῆς διοικητικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν γνωρίζουσα τὴν ἐκ τῶν κανονικῶν ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξων ἀρχιερέων ἀπαρτιζομένην Ἱερὰν Σύνοδον, ἔχουσαν Πρόεδρον τὸν κατὰ καιρὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας.

Πρὸς διατήρησιν δὲ καὶ εἰς ἔνδειξιν τῆς κανονικῆς ἐνότητος μετὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ πασῶν τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὑπομνησκομεν τὸ καθήκον, ὅπως ὁ ἐκάστοτε Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας ἀναγγέλλῃ, κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀνάρρησιν αὐτοῦ δι' ἐνθρονιστηρίων γραμμάτων τῇ καθ' ἡμᾶς τε Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ καὶ πάσαις ταῖς ἀδελφαῖς Ὁρθοδόξοις Αὐτοκεφάλοις Ἐκκλησίαις καὶ τὴν νενομισμένην παρέχῃ ἐπὶ τούτῳ ἀδελφικὴν ὁμολογίαν καὶ διαβεβαίωσιν περὶ τῆς καὶ ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς πεπιστευμένης αὐτῷ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπαρασφαλοῦς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ εὐσεβείας καὶ πάντων ὅσα οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες καὶ ἡ τάξις τῆς Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας διακελεύονται, καὶ ὅπως μνημονεύῃ, κατὰ τὴν τάξιν, ἐν τοῖς Διπτύχοις τοῦ ὀνόματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν καὶ Σεβασμιωτάτων Προέδρων τῶν Ἀγίων Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὀρίζοντες ἅμα, ὅπως καὶ ἡ ἐν Πολωνίᾳ ἀδελφὴ Ἀγία Αὐτοκεφαλὸς Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία λαμβάνῃ τὸ Ἅγιον Μῦρον παρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Ὅσαύτως συνίσταμεν ὅπως, προκειμένου περὶ ζητημάτων ἢ ἀποριῶν γενικωτέρας ἐκκλησιαστικῆς φύσεως, ἐξερχομένων τῶν ὁρίων τῆς δικ-

αιοδοσίας τῶν ἐπὶ μέρους Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας ἀπευθύνεται πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς Ἀγιώτατον Πατριαρχικὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον, δι' οὗ ἡ κοινωνία μετὰ πάσης Ἐπισκοπῆς Ὁρθοδόξων τῶν ὀρθοτομούντων τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ζητῇ οὕτω τὴν ἐγκυρον τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν γνώμην καὶ ἀντίληψιν.

Ταῦτα οὕτω δόξαντα καὶ κριθέντα καὶ συνοδικῶς ὑφ' ἡμῶν κυρωθέντα κατὰ τὴν τακτικὴν συνοδικὴν συνεδρίαν τῆς στ' καὶ ια' Νοεμβρίου ἐ.ἔ., εἰς μόνιμον παραφυλακὴν, βεβαιοῦνται καὶ διὰ τοῦ παρόντος Πατριαρχικοῦ ἡμῶν καὶ Συνοδικοῦ Τόμου, καταστρωθέντος μὲν καὶ ὑπογραφέντος ἐν τῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐν ἴσῳ δὲ καὶ ἀπαραλλάκτῳ ἀπολυθέντος καὶ σταλέντος καὶ τῷ Σεβασμιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας, τῷ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ ἡμῖν ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ κυρίῳ Διονυσίῳ, τῷ καὶ Προέδρῳ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἀγίας Ὁρθοδόξου Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας.

Κύριος δὲ ὁ Θεός, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς τοῦ Πρώτου καὶ Μεγάλου καὶ Ἄκρου Ἀρχιερέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, στηρίξοι ἐσαεὶ τὴν οὕτως ἐπ' αἰσίοις συστάσαν ἀδελφὴν Ὁρθόδοξον Αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Πολωνίας καὶ προάγοι καὶ αὔξοι τὰ κατ' αὐτὴν, εἰς δόξαν τοῦ Ἁγίου Αὐτοῦ ὀνόματος, ὡφέλειαν τοῦ κατ' αὐτὴν εὐσεβοῦς πληρώματος καὶ χαρὰν πασῶν τῶν Ἀγίων ἀδελφῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ α' κδ', κατὰ μῆνα Νοέμβριον (ιγ'), Ἐπινεμήσεως Η'.

† Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ἀποφαίνεται.

- † Ὁ Κυζίκου Καλλίνικος
- † Ὁ Νικαίας Βασίλειος
- † Ὁ Χαλκηδόνος Ἰωακείμ
- † Ὁ Δέρκων Κωνσταντῖνος
- † Ὁ Προύσης Νικόδημος
- † Ὁ Πριγκηποννήσων Ἀγαθάγγελος
- † Ὁ Νεοκαισαρείας Ἀμβρόσιος
- † Ὁ Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανός
- † Ὁ Φιλαδελφείας Φώτιος
- † Ὁ Σηλυβρίας Εὐγένιος
- † Ὁ Ροδοπόλεως Κύριλλος
- † Ὁ Ἀνέων Θωμᾶς

Tekst *Tomosu* został opublikowany w różnych językach (greckim, francuskim, polskim, rosyjskim): Kodeks A'β'5, s. 89-92. „Ορθοδοξία” 1 (1926/7) 36 - 38. Τζωρτζάτος Βαρνάβας Δ., (μητροπολίτης Κίτρους), *Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας μετά ιστορικής ανασκοπήσεως*, s. 14-16. Ακανθόπουλος, *Οι θεσμοί*, s. 297-300. Dokładna kopia patriarchalnego i synodalnego *Tomosu* o nadaniu autokefalii Polskiemu Kościołowi Prawosławnemu, potwierdzona przez kancelarię Świętego Synodu patriarchatu konstantynopolitańskiego za zgodność z oryginałem w języku francuskim, AAN, MWRiOP, sygn. 1001, k. 196 - 199. „VPMP” 8 (1925) 1 - 2 (j. rosyjski). Aleksij, *Κ istorii*, s. 139-142 (j. rosyjski). J. Langrod, *O autkefalii*, s. 93 - 95 (j. polski). Kiryłowicz, *Polityka wyznaniowa państwa 1918-1939*, 88 - 90 (j. polski), ks. Roman Płoński, *Tomosy z 1924 i 1948 roku nadające status autokefaliczny Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu: ich wydźwięk historyczno-kanoniczny*, „Studia Warmińskie” XLVI (2009) 153-171 (j. polski). Oryginał *Tomosu* nie zachował się w polskich archiwaliach.

Tłumaczenie:

Protokół nr 4729

Grzegorz
z łaski Bożej Arcybiskup
Konstantynopola, Nowego Rzymu
i patriarcha ekumeniczny

Święty Kościół prawosławny w otoczoną Opieką Bożą państwie polskim, uposażony w administrację i organizację kościelną autonomiczną i dający dowody stałości w wierze oraz dobrej woli w sprawach kościelnych, zwrócił się z prośbą do Naszej Stolicy Apostolskiej i Patriarchalnej Ekumenicznej o błogosławieństwo i potwierdzenie jego konstytucji autokefalicznej, zważywszy, że w nowych warunkach politycznych jedynie taka konstytucja mogłaby zadość uczynić jego potrzebom i potrzeby te zabezpieczyć.

Przyjąwszy serdecznie pod uwagę tę prośbę, zważywszy mianowicie przepisy św. kanonów, ustanawiających, że: „porządek spraw kościelnych iść musi śladem form politycznych i publicznych” [IV Sobór Powszechny, kanon 17; VI Sobór Powszechny, kanon 38], jako też apoftegmata Focjusza, że: „jest w zwyczaju, aby prawa, odnoszące się do spraw kościelnych, a przede wszystkim do spraw parafialnych, stosowano do zmian politycznych i administracyjnych”; poza tym, słuchając donośnego głosu obowiązku kanonicznego, nałożonego na Naszą Świętą Stolicę Ekumeniczną, abyśmy mieli pieczę nad Świętymi Kościołami Prawosławnymi, znajdującymi się w potrzebie; rozpatrując jednocześnie fakt, że nawet historia to potwierdza [albowiem napisane jest, że pierwsze oderwanie się od Naszej Stolicy metropolii kijowskiej oraz metropolii prawosławnych Litwy i Polski, zależnych od niej, jako też przyłączenie ich do Świętego Kościoła w Moskwie, nie miało miejsca według zwykłych przepisów kanonicznych, jak również nie stosowano się do niczego, co by umówione w sprawie całkowitej autonomii kościelnej metropolity kijowskiego, noszącego nazwę egzarchy stolicy ekumenicznej], Nasza Niegodność i Święci Metropolici, Nasi Bracia ukochani w Duchu Świętym i Nasi współpracownicy, uważaliśmy za Nasz obowiązek przyjąć prośbę, która była do Nas skierowana przez Święty Ko-

ściół Prawosławny w Polsce, udzielić mu Naszego błogosławieństwa i potwierdzić jego organizację autokefaliczną i niezależną, a zatem orzekając synodalnie z pomocą Ducha Świętego, postanawiamy:

Uznajemy organizację i konstytucję autokefaliczną Świętego Kościoła Prawosławnego w Polsce i udzielamy mu Naszego błogosławieństwa, aby odtąd rządził się jako siostra duchowa i niezależny i autokefaliczny, prowadzi swe sprawy według reguły i praw suwerennych innych Świętych Kościołów Prawosławnych Autokefalicznych, uznając jako swą zwierzchnią władzę kościelną Święty Synod, złożony z Arcybiskupów prawosławnych kanonicznych w Polsce, mając za każdym razem, jako przewodniczącego, Jego Wyniosłość, Metropolitę Warszawy i całej Polski.

Aby zachować jedność kanoniczną z Naszą Świętą Stolicą Apostolską i Patriarchalną Ekumeniczną, jako też ze wszystkimi Kościołami Prawosławnymi Autokefalicznymi, oraz aby dać dowód tej jedności, przypominamy w tym miejscu o obowiązku, jaki ciążyć będzie na każdym Metropolicie Warszawskim i całej Polski, oznajmiania o swym wyborze i o swej intronizacji za pomocą listu intronizacyjnego Naszemu Wielkiemu Kościołowi Chrystusowemu i wszystkim innym bratnim Kościołom Prawosławnym Autokefalicznym, dając wszelkie zapewnienie uświęcone, tyżące się niezłomnego zachowania wiary i pobożności prawosławnej, jako też wszystkiego, co nakazują św. kanony oraz reguła Świętego Kościoła; również stosownie do reguły, wspominać w dyptychach imię Patriarchy Ekumenicznego oraz innych Patriarchów, jak też Przewodniczących Świętych Kościołów Prawosławnych Autokefalicznych.

Postanawiamy również, aby w razie, gdyby szło o kwestie natury i charakteru kościelnego bardziej ogólnego, które wychodziłyby poza granice jurysdykcji każdego Kościoła autokefalicznego, wziętego oddzielnie, Jego Wyniosłość, Metropolita Warszawy i całej Polski zwracał się do Naszej Świętej Stolicy Patriarchalnej Ekumenicznej, za której pomocą utrzymuje kontakt z każdym oddzielnym Kościołem Prawosławnym, „który rozdziela, jak należy słowa prawdy” i aby tym sposobem prosił bratnie Kościoły o pomoc i opinię miarodajną.

Postanowiwszy tak wszystko i potwierdziwszy synodalnie podczas zwykłych sesji Świętego Synodu, dnia 6 i 11 listopada 1924 roku, w celu ścisłego stosowania stwierdzamy Naszym niniejszym *Tomosem* Patriarszym Synodalnym, zamieszczonym i podpisanym w Kodeksie Naszego Wielkiego Kościoła Chrystusowego, który był wydany i wysłany, dokładny

i jednakowy, Jego Wyniosłości Dionizemu, Naszemu bratu umiłowanemu i współpracownikowi w Chrystusie, Metropolicie Warszawy i całej Polski i przewodniczącemu Świętego Synodu Świętego Kościoła Prawosławnego Autokefalicznego w Polsce.

Niech Pan Bóg przez łaskę i zasługi Pierwszego Pasterza Najwyższego, Chrystusa Boga naszego, zatwierdzi na zawsze bratni Kościół Autokefaliczny w Polsce, szczęśliwie tym sposobem ukonstytuowany, niech prowadzi naprzód i wzmacnia w nim wszystko na chwałę swego Świętego Imienia, na pożytek swych pobożnych wyznawców i ku radości wszystkich bratnich Kościołów Prawosławnych Autokefalicznych.

Roku Pańskiego 1924, dnia 13 miesiąca listopada

Patriarcha Konstantynopoliński, Grzegorz

Potwierdzają:

Metropolita Kyzyki, Kalinnikos

Metropolita Nicei, Bazyli

Metropolita Chalcedonu, Joachim

Metropolita Derkos, Konstanty

Metropolita Brussy, Nikodem

Metropolita Wysp Książęcych, Agathangelos

Metropolita Neo-Cezarei, Ambroży

Metropolita Sard i Pizydii, Herman

Metropolita Filadelfii, Focjusz

Metropolita Syliwrii, Eugeniusz

Metropolita Rodopolis, Cyryl

Metropolita Eneonu, Tomasz

5. **Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce oraz z prośbą bezpiecznego przesłania Tomosu o autokefalii Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu (Protokół nr 4588 – 13.11.1924).**

Ἀριθμ. Πρωτ.4588

Τῷ Πρεσβευτῇ τῆς Πολωνίας κ. Knoll

Ἀσμένως ἀνακοινούμεθα τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι ὅτι ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος, ἐπιλαβομένη τῆς τακτικῆς εξετάσεως καὶ διασκέψεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν κανονικὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐν τῷ Κράτει τῆς Πολωνίας περιλαμβανομένης νῦν Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μετὰ μελέτην τοῦ ὅλου ζητήματος ἀπὸ ἀπόψεως κανονικῆς καὶ ἱστορικῆς, ἐκτιμήσασα τοὺς λόγους τοὺς ἀναπτυσσομένους ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲν ταύτης ἐν τῷ ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1922 συνοδικῶ πρακτικῶ αὐτῆς, ἀπὸ μέρους δὲ τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῇ ὑπὸ ἡμερομ. 15 Ὀκτωβρίου 1924, ἀριθμ. 2934/IX, διακοινώσει τῆς Πολωνικῆς Πρεσβείας, ἀπεδέξατο κατ' ἀρχὴν μὲν κατὰ τὴν τακτικὴν συνοδικὴν συνεδρίαν τῆς 6ης Νοεμβρίου ἐ. ἔ., ὀριστικῶς δὲ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 11^{ης} τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐγκρίσει καὶ εὐλογία καὶ τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, καὶ ἠυλόγησε τὴν αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ὀργάνωσιν τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀνακηρύξασα κανονικῶς Αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν τάξιν καὶ μεθ' ὅλων τῶν κυριαρχικῶν δικαίων τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.

Τοῦτο εἰς ἀπάντησιν ἀσμένως γνωρίζοντες καὶ βεβαιοῦντες Ὑμᾶς ἐξ ἀποφάσεως συνοδικῆς καὶ πληροφοροῦντες ὅτι προσεχῶς διαβιβάζεται καὶ ὁ ἀπὸ 13 τοῦ τρέχοντος μηνός τακτικὸς κανονικὸς Πατριαρχικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος τῆς ἀνακηρύξεως, παρακαλοῦμεν ἅμα ὅπως καὶ ἡ ἔγκλειστος ὡδε ἀγγελτῆριος ἡμῶν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας κύριον Διονύσιον, ἀγαστῇ φροντίδι τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος, ἀποσταλῇ ἀσφαλῶς πρὸς αὐτὸν.

Ἐπὶ τούτοις δραττόμενοι τῆς εὐκαιρίας ὅπως ἀναπέμψωμεν ὀφειλομένας πρὸς τὸν Ὑψιστον εὐχὰς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ἐπ' αἰσίοις ἀνασυστάντος Πολωνικοῦ Κράτους, ὅπερ μετὰ τοσαύτης φιλελευθέρου καὶ φιλοδικαίου εὐμενείας κήδεται καὶ προστατεύει τὰ δίκαια καὶ συμφέροντα πάντων τῶν ἐν αὐτῷ πολιτῶν καὶ κοινοτήτων, τῇ δὲ Ὑμετέρᾳ περισπουδάστω Ἐξοχότητι διαβιβάζοντες τὰς ἐγκαρδίους ἡμῶν προσρήσεις καὶ εὐχὰς, διατελοῦμεν μετὰ πολλῆς τιμῆς.

α' κδ'. Νοεμβρίου ιγ'.

Kodeks Patriarchatu Konstantynopolitańskiego A' 94, s. 523 - 524.

Tłumaczenie:

Protokół nr 4588

Do Ambasadora Polski Romana Knolla

Mamy zaszczyt powiadomić Waszą Ekszelencję, że Święty Synod Hierarchy w trakcie obrad postanowił o dokładnym zbadaniu sprawy dotyczącej kanoniczno-kościelnej organizacji Kościoła prawosławnego na terytorium państwa polskiego. Synod zbadał całą sprawę pod kątem kanonicznym i historycznym, biorąc pod uwagę przesłanki (powyższego Kościoła) przedstawione w podaniu z dnia 14 czerwca 1922 roku, zaś ze strony rządu w piśmie z dnia 15 października 1924 roku, nr 2934/IX przesłanym za pośrednictwem Ambasady RP do patriarchatu ekumenicznego. Z treścią powyższego pisma zapoznano się wstępnie podczas obrad synodalnych 6 listopada br., zaś ostatecznie podczas obrad dnia 11 bieżącego miesiąca. Wówczas Jego Świątobliwość patriarcha ekumeniczny kyr kyr Grzegorz udzielił zgody i błogosławieństwa na autokefaliczną i niezależną organizację Kościoła prawosławnego w Polsce, kanonicznie podnosząc go do rangi Kościoła autokefalicznego, według porządku i z wszystkimi przysługującymi mu prawami prawosławnych Kościołów autokefalicznych.

Wobec powyższego mamy zaszczyt zaznajomić Was z decyzją synodalną oraz poinformować, że wkrótce zostanie przesłany stosowny dokument regulacyjny, mianowicie kanoniczny patriarchszy i synodalny *Tomos*

proklamacji. Jednocześnie prosimy Waszą Ekszelencję o troskę i bezpieczne przekazanie opieczętownej naszej pisemnej wiadomości o powyższym wydarzeniu (decyzji patriarszej i synodalnej) kierowanej na ręce Najprzewielebniejszego Metropolity Warszawskiego i całej Polski kyr Dionizego.

Z rozmysłem wykorzystaliśmy nadarzającą się okazję, aby złożyć należne Najwyższemu dziękczynienie w intencji pomyślności odrodzonego państwa polskiego, które z tak wielkim umiłowaniem wolności i sprawiedliwości manifestuje troskę i życzliwość chroniąc prawa i interesy wszystkich zamieszkującym w nim obywateli i wspólnot, natomiast Waszej Szacownej Ekszelencji wyrażamy słowa głębokiego szacunku, przesyłając nasze serdeczne pozdrowienia i życzenia.

13 listopada 1924 roku

6. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do metropolity Dionizego w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce (Protokół nr 4588 – 13.11.1924).

Ἀριθμ. Πρωτ.4588

Τῷ Βαρσοβίας Διονυσίῳ.

Μετὰ προσοχῆς ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐξητάσθησαν συνοδικῶς ὅσα ἡ ὑμετέρα Σεβασμιότης μετὰ τῶν λοιπῶν σὺν Αὐτῇ ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν ὑπέβαλε διὰ τοῦ ἀπὸ ιδ'. Ἰουνίου ἐ. ἔ. κοινοῦ συνοδικοῦ πρακτικοῦ καὶ διὰ τῶν ἐκάστοτε πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν Κων/πόλεως γραμμάτων Αὐτῆς ἀνεκοινοῦτο περὶ τῆς καταστάσεως τῆς τῇ πνευματικῇ Ὑμῶν μερίμνῃ πεπιστευμένης Ἀγίας ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ περὶ τῆς ἐνδεικνυμένης ἀπολύτου ἀνάγκης ὅπως τὰ κατ' αὐτὴν διοργανωθῶσιν ἐφεξῆς εἰς αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ἔξωθεν ἐκκλησιαστικὴν συγκρότησιν, κατὰ τὸν πόθον καὶ τοῦ αὐτόθι εὐσεβοῦς λαοῦ, χάριν τῆς ἀπροσκόπτου τε ὑπὸ τὸ νέον πολιτικὸν καθεστῶς λειτουργίας τῶν κατ' αὐτὴν καὶ τῆς καλῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἀναπτύξεως καὶ ἐπιδόσεως αὐτῶν.

Ἡ Ἀγία οὖν καὶ Ἱερὰ Σύνοδος μετὰ τὴν προσήκουσαν ἀπὸ ἀπόψεως κανονικῆς καὶ ἱστορικῆς μελέτην καὶ ἐξέτασιν τοῦ ὅλου ζητήματος ἐκτιμήσασα τὰ ὑπὸ τῆς ὑμῶν Πανιερότητος ὑποβαλλόμενα καὶ τὸ αἶτημα ὡς εὐκαιρον πρὸς τὴν ὠφέλειαν καὶ τὸ συμφέρον τῆς ἀγίας αὐτόθι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κρίνας ἀπεδέξατο ἀσμένως κατ' ἀρχὴν μὲν κατὰ τὴν τακτικὴν συνοδικὴν συνεδρίαν τῆς ς'. Νοεμβρίου ἐ. ἔ., ὀριστικῶς δὲ κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς ια'. τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἔχουσα τὴν πρὸς τοῦτο ἔγκρισιν καὶ εὐλογίαν καὶ τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Γρηγορίου, καὶ ἐπηυλόγησε τὴν αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ὀργάνωσιν τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀνακηρύξασα αὐτὴν κανονικῶς αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν μεθ' ὅλων τῶν κυριαρχικῶν δικαίων τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.

Ἀσμενοὶ οὖν ἐξαγγέλλοντες ἀπαντητικῶς τῇ Ὑμετέρᾳ Σεβασμιότητι τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς καθ' ἡμᾶς Μητρὸς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερος χαιρούσης ὅτι καὶ σήμερον, κατὰ τὴν φιλόστοργον αὐτῆς διάθεσιν, ἡδυνήθη τῇ εὐλογίᾳ τοῦ Θεοῦ ἵνα πράξῃ τι ἐπ' ἀγαθῷ, ὡς

πέποιθε, τῆς Ἁγίας αὐτόθι Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, συγχαίρομεν ὁλοψύχως ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀποκαταστάσει, εὐχόμενοι ὅπως Κύριος τῇ οὕτως ἐπ' αἰσίοις εἰς τὴν τάξιν πεφιλημένης ἐν Χριστῷ ἀδελφῆς κανονικῶς ἀναδειχθεῖση νῦν ἀγαπητῇ ἡμῖν τέως θυγατρὶ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Πολωνίας χαρίζεται πάντοτε πλουσίας τὰς χάριτας Αὐτοῦ καὶ τὰς δωρεὰς καὶ στηρίξοι καὶ αὔξοι καὶ προάγοι τὰ κατ' αὐτὴν, συναύξων διὰ τῆς καλῆς τῶν πάντων εὐσταθείας καὶ ἐπανθήσεως καὶ τὴν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας ἐπ' αὐτῇ χαρὰν.

Ἐπιδηλοῦντες δὲ ὅτι ὁ ἀπὸ ιγ' τοῦ τρέχοντος μηνὸς τακτικὸς κανονικὸς Π/χικὸς καὶ Συνοδικὸς Τόμος τῆς ἀνακηρύξεως διαβιβάζεται τῇ Ὑμετέρᾳ Σεβασμιότητι προσεχῶς καὶ ὅτι δι' ἐπὶ τούτῳ Πατριαρχικῶν γραμμάτων κοινοποιηθήσεται καὶ πάσαις ταῖς Αὐτοκεφάλοις Ὁρθοδόξοις Ἐκκλησίαις ἡ γεναμένη Πρᾶξις, κατασπαζόμεθα καὶ αὐθις Αὐτὴν ἀδελφικῶς καὶ διατελοῦμεν μετ' ἀγάπης.

α' κδ' Νοεμβρίου ιγ'.

Kodeks Patriarchatu Konstantynopolitańskiego A' 94, s. 514 – 515. „VPMP” 7 (1925) 1 (j. rosyjski). Aleksij, *K istorii*, s. 138 - 139 (j. rosyjski).

Tłumaczenie:

Święty Synod patriarchatu ekumenicznego po uważnym odczytaniu i zbadaniu dokumentów nadesłanych przez Jego Ekscelencję, wspólnego protokołu synodalnego Waszych w Chrystusie braci z 14 czerwca 1922 roku oraz każdorazowo nadsyłanych do Naszego Wielkiego Chrystusowego Kościoła Konstantynopolitańskiego pism informujących o sytuacji Świętego Kościoła prawosławnego w Polsce zawierzonego Waszej duchowej opiece oraz absolutnej konieczności zorganizowania go na zasadach autokefalicznych i niezależnych z zewnątrz struktur kościelnych zgodnie z pragnieniem jego pobożnego ludu oraz przyszłego rozwoju w nowym ładzie politycznym.

Święty Synod po należytych studiach i badaniach powyższego tematu pod kątem kanonicznym i historycznym, biorąc pod uwagę wszystkie dokumenty przedstawione przez Jego Ekscelencję, a zawartą w nich prośbę w pełni aktualną i sprawiedliwą oraz leżącą w interesie tego Kościoła prawo-

sławnego uchwalił z radością o wstępnym przyjęciu na zwyczajowych obradach synodalnych w dniu 6 listopada b.r., zaś ostatecznie za aprobatą i błogosławieństwem Jego Świątobliwości patriarchy ekumenicznego Grzegorza podczas obrad 11 listopada przyjął i zatwierdził autokefaliczne i niezależne struktury Świętego Kościoła prawosławnego w Polsce i kanonicznie ogłosił Kościołem autokefalicznym, ze wszystkimi przysługującymi mu prawami Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych.

Mamy zatem zaszczyt obwieścić Waszej Ekscelencji o podjętej uchwale Naszego Wielkiego Kościoła Chrystusowego – Matki, który dziś szczególnie raduje się z możliwości wypełnienia swego obowiązku udzielenia błogosławieństwa Bożego, aby korzystała z niego ku dobremu jak zapragnęła. Z całego serca gratulujemy Kościołowi prawosławnemu w Polsce z przywrócenia jego wewnętrznego ładu życząc, aby Pan sprzyjał umiłowanej w Chrystusie Siostrze, dziś kanonicznie podwyższonej naszej dotychczasowej ukochanej Córki. Życzymy, aby Pan zawsze obdarzał swymi obfitymi łaskami, umacniał, rozwijał, prowadził i pomagał ku pomnożeniu radości Kościoła Matki. Kanoniczny patriarszy i synodalny *Tomos* z 13 bieżącego miesiąca zostanie wkrótce wręczony Waszej Ekscelencji. Powyższa uchwała zostanie również oznajmiona za pośrednictwem pism patriarszych wszystkim Kościołom autokefalicznym.

Przesyłamy Waszej Ekscelencji pozdrowienia braterskie pozostając w miłości Chrystusowej. Miłujący brat w Chrystusie, z polecenia Jego Świątobliwości patriarchy ekumenicznego pierwszy członek Świętego Synodu metropolita Kizyki Kallinik.

7. Orędzie patriarchy Konstantyna VI do zwierzchników Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych z dnia 13 stycznia 1925 roku o przyznaniu autokefalii Kościołowi prawosławnemu w Polsce z opisem spełnienia niezbędnych kryteriów niezależności kościelnej oraz prośbą zrozumienia dla powyższej uchwały (Protokół nr 192).

13 Ιανουαρίου 1925

Γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ
Πατριάρχου περὶ τῆς ἀνακηρύξεως
τῆς Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας
τῆς Πολωνίας

Ἀριθμ. Πρωτ. 192.

Μετὰ τὴν εἰς ἴδιον καὶ αὐθις ἀνεξάρτητον κράτος ἀποκατάστασιν τελευταίως τῆς Πολωνίας, ἡ ἐν αὐτῇ ὀρθοδόξος Ἐκκλησία συνεκροτήθη, εὐλογία καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτου Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, εἰς αὐτόνομον Ἐκκλησίαν, φιλοτιμουμένη τὸ ἐφ' ἑαυτῇ ὅπως, περιφρουροῦσα ἄθικτον τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, διοργανώσῃ ταῦτοχρόνως τὰ καθ' ἑαυτὴν στερρῶς καὶ ἀνυσίμως, συμφώνως πρὸς τὴν νέαν πολιτικὴν κατάστασιν τοῦ μέρους καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ τὸ συμφέρον τοῦ κατ' αὐτὴν πληρώματος. Διὰ τοὺς τελευταίους ὁμως τούτους λόγους κοινὴ ἀπ' ἀρχῆς διεμορφούτο καὶ διετυπούτο γνώμη κλήρου τε καὶ λαοῦ, ὅτι μόνη ἡ αὐτοκέφαλος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης συγκρότησις καὶ διοίκησις ἡδύνατο τὰ κατ' αὐτὴν παγιῶσαι καὶ τὴν ἀπρόσκοπτον αὐτῆς ἀσφαλίσαι ἀνάπτυσιν.

Ἐκ τῆς γνώμης καὶ πεποιθήσεως ταύτης ἀφορμηθεῖσα ἡ ἐν Πολωνίᾳ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀπετάθη πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ἐκθεῖσα τὴν κατάστασιν καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, ἐξητήσατο, ὅπως ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, ὡς Μήτηρ αὐτῆς ἀπὸ ἀρχῆς, μὴ παρίδῃ τὴν παροῦσαν δυσχερῆ αὐτῆς θέσιν, ἀλλ' ἐπίκουρος καὶ νῦν, ὥσπερ πολλάκις ἐν τῷ παρελθόντι, ἐπερχομένη, ἐπιδαψιλεύσῃ ἐγκαίρως εὐλογίαν καὶ κύρῳσιν ἔγκυρον πρὸς τὴν αὐτοκέφαλον συγκρότησιν αὐτῆς, ὡς μόνης ταύτης τῆς συγκροτήσεως δυναμένης ὑπὸ τὰς νέας τῶν κατ' αὐτὴν

πολιτικῶν πραγμάτων συνθήκας ἱκανοποιῆσαι καὶ περιφρουρῆσαι τὰς ἀνάγκας αὐτῆς.

Πρὸς τὴν αἴτησιν οὖν ταύτην τῆς ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας φιλοστόργως ἀποβλέψασα ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία καὶ λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ συναντιλαμβάνεσθαι τῇ ἐν Πολωνίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ παρουσίᾳ περιστάσει τῶν κατ' αὐτὴν ἐπεβάλλετο ὡς καθήκον, οὐ μόνον διὰ τὸ κεχορηγημένον τῷ Ἀγιωτάτῳ τούτῳ Πατριαρχικῷ Οἰκουμενικῷ θρόνῳ δικαίωμα τοῦ προνοεῖν περὶ τῶν ἐν ἀνάγκαις εὕρισκομένων Ἁγίων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ δὴ τῶν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐπὶ μέρους ἀδελφῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν εὕρισκομένων, ἀλλὰ καὶ διὰ ἰδιαιτέραν τοῦ καθ' ἡμᾶς θρόνου σχέσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ὡς ἰδίαν μὲν αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς γνησίαν θυγατέρα, ἀνωμάλως καὶ ἄνευ τηρήσεως τῶν νενομισμένων κανονικῶν τύπων καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν ποτε σχοῦσαν, δεύτερον δὲ ὅτι τὸ περὶ τοῦ αὐτοκεφάλου αἶτημα τοῦτο τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἐκκλησίας κατὰ πάντα συνεβιβάζετο πρὸς τὰς διατάξεις τῶν ἱερῶν κανόνων, ὀριζόντων «τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τὴν τάξιν ἀκολουθεῖν» (Δ' Οἰκ. Συν. 17 καὶ Πενθέκτ. 38), ὑπηγορευέτο δὲ ἅμα καὶ ὑπὸ τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ συμφέροντος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, ἐχούσης ἄλλως καὶ λόγῳ τοῦ πλήθους τοῦ πληρώματος καὶ λόγῳ τῆς ἐν κράτει ἀνεξαρτητῆς καὶ φιλελευθέρῳ καὶ ὁμοίως τὰ δίκαια πάντων τῶν πολιτῶν ἀσφαλίζοντι ὑπάρξεως πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ ἐχέγγυα πρὸς αὐτοκέφαλον διοίκησιν, ἔγνω διὰ τοὺς λόγους τούτους εὐμενῶς ἀποδέξασθαι τὸ πρὸς αὐτὴν ὡς ἄνω αἶτημα τῆς ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς χορηγήσαι εὐλογίαν καὶ κύρωσιν πρὸς τὴν αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ὀργάνωσιν αὐτῆς.

Καὶ οὕτω τῇ εὐλογίᾳ τοῦ Θεοῦ, συντελεσθέντων καὶ πάντων τῶν σχετικῶν καὶ ἐκδοθέντος καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Τόμου, ἀνεδείχθη ἤδη καὶ συγκατηριθμήθη μετὰ τῶν αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ἡ ἐν Πολωνίᾳ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ὡς ἀδελφὴ ἐν Χριστῷ τοῦντεῦθεν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ὀρθοδόξων αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν κανονικῶς λογιζομένη.

Πεποίθαμεν δὲ ὅτι ἐπὶ τῷ αἰσίῳ τούτῳ γεγονότι ἐγκάρδιον καὶ πᾶσαι αἱ ἀδελφαὶ ὀρθόδοξοι αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι αἰσθανθήσονται χαράν, οὐ μόνον τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἐπιβεβλημένον τῆς τοιαύτης πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἐν Πολωνίᾳ Ὀρθοδόξου πληρώματος καὶ αὗται συνομολογοῦσαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πλέον μεθ' ἡμῶν ἀξιοχρέως καὶ αὐταὶ ἐκτιμῶσαι, ὅτι καὶ ἄλλως ἀπαξίως εἰσέρχεται εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀδελφῶν Ἁγίων Ὀρθοδόξων Αὐτοκεφάλων

Ἐκκλησιῶν Ἐκκλησία ὡς ἔγγιστα πέντε ἑκατομμύρια ἀριθμοῦσα ἄθροισμα πιστῶν, εὐσταθῶς ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἡδραιωμένη καὶ πολλὴν ἤδη ἐν τῇ καθ' ἑαυτὴν αὐτοτελεῖ δράσει ἐπιδειξαμένη τὴν φιλοτιμίαν καὶ εὐδοκίμῃσιν ὅσον γε ἀφορᾷ εἰς τὴν καλὴν τε συγκρότησιν τῶν κατ' αὐτὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπάνθησιν πάντων τῶν κλάδων τῆς κατ' αὐτὴν ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

Μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης τὰ οὕτω περὶ τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἐκκλησίας τῇ τοῦ Θεοῦ εὐλογία συντελεσθέντα ἀνακοινούμενοι ἀδελφικῶς καὶ πρὸς τὴν ὑμετέραν γερασμίαν Μακαριότητα καὶ τὴν ἀγάπην καὶ εὐκαιρον ἀντίληψιν καὶ Αὐτῆς καὶ τῆς κατ' αὐτὴν Ἀγίας Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην καὶ τὸν προκαθήμενον αὐτῆς Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας καὶ τὴν σὺν αὐτῷ Ἱερὰν Σύνοδον ἐπικαλούμενοι, διατελοῦμεν

(α' κε' Ἰανουαρίου ιγ')

Τῆς ὑμετέρας γερασμίας Μακαριότητος
ἀγαπητὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς
† Ὁ Κων/πόλεως Κωνσταντῖνος

Ἐκκλησία 3 (1925) 33 - 34. Aleksij, *K istorii*, s. 142 - 144 (j. rosyjski).
J. Langrod, *O autkefalii*, s. 95 - 96 (j. polski).

Tłumaczenie:

13 stycznia 1925 roku

Orędzie patriarchy ekumenicznego
o przyznaniu autokefalii Kościołowi
prawosławnemu w Polsce

Protokół nr 192

Po niedawnym wskrzeszeniu niezawisłego państwa polskiego, znajdujący się w jego granicach Kościół prawosławny został zorganizowany z błogosławieństwa Świątobliwego i Powszechnego Tronu Patriarszego jako

Kościół autonomiczny, mający za zadanie niezmiennie zachowanie wiary i pobożności oraz trwałe i korzystne zorganizowanie swych spraw, zgodnie z nowym łaodem politycznym w kraju, potrzebami i interesami swych wiernych.

Wychodzący z powyższego założenia Kościół prawosławny w Polsce zwrócił się do naszego Wielkiego Kościoła Chrystusowego i przedstawiwszy swą sytuację i potrzeby prosił nasz Kościół Matkę, aby tak jak od samego początku i teraz nie okazała obojętności wobec jego obecnego trudnego położenia, ale pomogła, jak to czyniła wielokrotnie w przeszłości, udzielając w porę błogosławieństwa i potwierdzenia ważności odnośnie jego ustroju autokefalicznego, jako jedyne go możliwego do zastosowania w nowych uwarunkowaniach politycznych, zaspokajając i zabezpieczając jego potrzeby.

Nasz Kościół wejrzał z życzliwością na podanie Kościoła prawosławnego w Polsce i biorąc po pierwsze pod uwagę, że przyjdzie z pomocą w danych warunkach Kościołowi w Polsce należy traktować jako obowiązek, nie tylko ze względu na przydzielone Świątobliwej, Powszechnej i Patriarszej Katedrze prawa do opieki nad znajdującymi się w potrzebie Świętymi Kościołami prawosławnymi, zwłaszcza zaś tymi braćmi spośród nich znajdującymi się poza granicami Kościołów autokefalicznych, ale także ze względu na szczególne związki naszej Katedry z tym Kościołem lokalnym, będącym od zarania jego własną Córą, która została odłączona od niej nieprawidłowo i bez zachowania ogólnie przyjętych zasad kanonicznych. Po wtóre, podanie o autokefalię Kościoła w Polsce we wszystkim zgadza się z uchwałami kanonicznymi stwierdzającymi, że „porządek spraw kościelnych iść musi śladem form politycznych i publicznych”. Z drugiej strony wzięwszy pod uwagę fakt, że złożona prośba była podyktowana przez rzeczywiste potrzeby i interesy tego Kościoła, który dzięki dużej liczbie wiernych, zamieszkujących niezależne państwo, gwarantujące równe prawa wszystkich obywateli, spełnia ponadto wszystkie warunki i gwarancje ustroju autokefalicznego. Kościół nasz z tych względów uznał, że należy przyjąć życzliwie wymienioną prośbę Kościoła prawosławnego w Polsce i udzielić mu błogosławieństwa oraz zatwierdzić jego niezawisły ustrój autokefaliczny.

W ten sposób z błogosławieństwa Bożego, po spełnieniu wszystkich formalności, zgodnie z *Tomosem* patriarszym i synodalnym, Kościół prawosławny w Polsce został uznany i zaliczony do grona autokefalicznych

Kościółów prawosławnych i od tej pory staje się Siostrą Naszego w Chrystusie Kościoła oraz pozostałych Sióstr kanonicznie zaliczonych do autokefalicznych Kościołów prawosławnych.

Jesteśmy głęboko przekonani, że przy okazji tego pomyślnego wydarzenia wszystkie autokefaliczne Kościoły prawosławne – Siostry doznały szczerej radości nie tylko z powodu uznania potrzeby i konieczności zatwierdzenia tego ustroju leżącego w interesie ludności prawosławnej w Polsce, ale także wysoko oceniły wraz z nami fakt, wejścia do grona autokefalicznych Kościołów prawosławnych Kościoła, liczącego niemal pięciomilionową liczbę wiernych, silnych i gorliwych w wierze oraz okazujących ogromną żarliwość i postępy odnośnie dobrej organizacji, rozwoju i sukcesów we wszystkich gałęziach życia kościelnego.

Dzieląc się po bratersku z Waszą Eminencją wieścią, o czym postanowiliśmy z błogosławieństwa Bożego w sprawie Kościoła w Polsce, wzywamy do okazania świadectwa miłości i pomocy z Waszej strony temu Kościołowi oraz jego zwierzchnikowi Ekscelencji Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski i Jego Świętemu Synodowi.

Waszej Czcigodnej Eminencji
Umiłowany w Chrystusie brat
Patriarcha konstantynopolański Konstantyn

8. Patriarsza i synodalna uchwała o przyznaniu Metropolicie Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu tytułu „Wielce Błogosławionego” (Protokół nr 1246 – 7.4.1927).

7 Ἀπριλίου 1927

Πράξις ·

Πατριαρχική καὶ Συνοδική ἀπονομῆς τοῦ τίτλου τοῦ Μακαριωτάτου τῷ Μητροπολίτῃ Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας κ. Διονυσίῳ.

Ἀριθμ. Πρωτ. 1246

Ἡ Μετριότης ἡμῶν μετὰ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐπ' αἰσίοις, προνοία τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, εἰς τὴν τάξιν τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν κανονικῶς ἀναχθεῖσα Ἁγία Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία Πολωνίας, οὐ μόνον ἐπαξίως τὰ κατ' αὐτὴν ὠργάνωσε καὶ διηυθέτησεν, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἤδη τὴν ἐν Κυρίῳ ἀπέδωκεν ἐπάνθησιν, αὔξουσα καὶ προκόπτουσα εὐσταθῶς καὶ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας τὸν κατ' αὐτὴν εὐσεβῆ ὁδηγοῦσα λαὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης τῆς διοικήσεως τοῦ εὐγενοῦς Πολωνικοῦ Κράτους, ἔγνωμεν ἀσμένως, ἐπὶ τῇ ἄρτι πρὸς ἡμᾶς προσωπικῇ ἐπισκέψει τοῦ Προέδρου αὐτῆς ἀγαπητοῦ ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας κυρίου Διονυσίου, ἀπονεῖμαι τῇ Αὐτοῦ Σεβασμιότητι ὡς Προέδρῳ καὶ τοῖς μετ' Αὐτὸν Διαδόχοις τὸν τίτλον τοῦ Μακαριωτάτου, ἵνα καὶ τῷ τίτλῳ τοῦ Προεδρεύοντος χαίρῃ τιμωμένη ἡ πολυάριθμος καὶ οὕτως ἑαυτὴν ἀξίαν ἀποδείξασα ἀγαπητὴ ἀδελφὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Πολωνίας.

Ἐφ' ᾧ καὶ βεβαιοῦμεν διὰ τῆς παρούσης Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς ἡμῶν Πράξεως τὴν οὕτω γενομένην περὶ τὸν τίτλον τοῦ Προεδρεύοντος τῆς ἀδελφῆς Ὁρθοδόξου Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Πολωνίας μεταβολὴν ταύτην, ἣν οὐκ ἀμφιβάλλομεν, ὅτι μετὰ χαρᾶς ἐπικροτήσουσι καὶ ἀποδέξονται καὶ πᾶσαι αἱ ἀδελφαὶ Ὁρθόδοξοι Αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι, χαίρουσαι μεθ' ἡμῶν ἐπὶ τῇ, εὐλογίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἐπανθήσει τῆς Ἀγίας ταύτης

ἀδελφῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ δίκαιον συνομολογοῦσαι τῆς πρὸς αὐτὴν ἐκκλησιαστικῆς τιμῆς καὶ Μακαριώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας καὶ αὐταὶ πᾶσαι, ὥσπερ ἡμεῖς, ὀνομάζουσαι τοῦντεῦθεν καὶ ἐν τοῖς γράμμασι προσαγορεύουσαι τὸν Προκαθήμενον αὐτῆς.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, α' κζ', κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον (ζ'), Ἐπινεμήσεως Ι'.

† Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Βασίλειος ἀποφαίνεται.

† Ὁ Κυζίκου Καλλίνικος

† Ὁ Χαλκηδόνος Ἀγαθάγγελος

† Ὁ Δέρκων Φώτιος

† Ὁ Προύσης Νικόδημος

† Ὁ Πριγκηποννήσων Θωμᾶς

† Ὁ Νεοκαισαρείας Ἀμβρόσιος

† Ὁ Σάρδεων καὶ Πισιδίας Γερμανός

† Ὁ Σηλυβρίας Εὐγένιος

† Ὁ Ροδοπόλεως Κύριλλος

† Ὁ Ἡλιουπόλεως καὶ Θείων Γεννάδιος

† Ὁ Ἰμβρου καὶ Τενέδου Ἰάκωβος.

Kodeks Patriarchatu Konstantynopolitańskiego A'β'5, s. 95-96. Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu z dnia 31 października 1927 r., PAM, nr 13, sprawa. 2 (j. rosyjski). „Ορθοδοξία” 13 (1927) 87 - 88. „VČ” 4 (1927) 318 (j. rosyjski), 319 - 320 (j. grecki).

Tłumaczenie:

Protokół nr 1246

Nasza Mierność z naszym Świętym Synodem biorąc pod uwagę kanoniczny awans do rzędu Kościołów Autokefalicznych Świętego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego dzięki trosce naszej Świętobliwej Apostolskiej i Patriarszej Ekumenicznej Katedry, fakt pomyślnego zorganizowania i uporządkowania swych spraw kościelnych, ale także to, że zdążyła już przynieść obfite plony swej działalności w Panie, nieustannie i z

powodzeniem rozwijając się, prowadząc swój pobożny lud ku zbawieniu, pod opieką wolności i sprawiedliwości rządu szlachetnego państwa polskiego, z okazji osobistej wizyty jego Przewodniczącego, naszego umiłowanego w Chrystusie brata Jego Ekscelencji (Σεβασμιωτάτου) Metropolity Warszawskiego i całej Polski kyr Dionizego, postanowiliśmy przyznać Jego Ekscelencji jako Przewodniczącemu oraz Jego Następcom tytuł „Wielce Błogosławionego” (Μακαριωτάτου), aby umiłowana Siostra – Polski Kościół Prawosławny, który zdążył udowodnić swą godność i liczebność radował się i szczylił się tytułem swego Przewodniczącego.

Niniejszym zaświadczaemy za pośrednictwem patriarszej i synodalnej uchwały powyższą zmianę w tytule Przewodniczącego Siostry Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce, zmianę, którą niewątpliwie przyjmą z radością i zaaprobuja wszystkie Siostry Autokefaliczne Kościoły Prawosławne radując się z Nami z tego błogosławieństwa Bożego, rozkwitu tej świętej Siostry Kościoła, współświadczając o prawomyślności tej nagrody cerkiewnej i będą używać nazwy wraz z nami i tytułować w pismach jego Przewodniczącego mianem „Wielce Błogosławionego (Μακαριωτάτου) Metropolity Warszawskiego i całej Polski”.

Roku Pańskiego 1927, dnia 7 miesiąca kwietnia

Patriarcha Konstantynopolitański, Bazyli
Metropolita Kyzyki, Kalinnikos
Metropolita Chalcedonu, Agathangelos
Metropolita Derkos, Focjusz
Metropolita Brussy, Nikodem
Metropolita Wysp Książęcych, Tomasz
Metropolita Neo-Cezarei, Ambroży
Metropolita Sard i Pizydii, Herman
Metropolita Syliwrii, Eugeniusz
Metropolita Rodopolis, Cyryl
Metropolita Heliopolu i Thiron, Genadiusz
Metropolita Imbru i Tenedu, Jakub

9. Pismo patriarchy ekumenicznego Bazylego III do metropolity Dionizego powiadamiające o przyznaniu tytułu „Wielce Błogosławiony” wraz z patriarszą i synodalną uchwałą z dnia 7 kwietnia 1927 roku (Protokół nr 1280 – 23.5.1927).

23 Μαΐου 1927

Ἀριθμ. Πρωτ. 1280

Μακαριώτατε Μητροπολίτα Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἡμῖν ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε ἀδελφεὲ καὶ συλλειτουργεὲ τῆς ἡμῶν Μετριοτήτος κύριε Διονύσιε, τὴν Ὑμετέραν φίλην Μακαριότητα ἀδελφικῶς ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμενοι, ὑπερήδιστα προσαγορεύομεν.

Ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ ἐπανόδῳ τῆς Ὑμετέρας περιποθήτου Μακαριότητος, ἄσμενοι προαγόμεθα ἀποστεῖλαι νῦν Αὐτῇ, συνημμένως ἐν τῇ παρουσίᾳ, τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν καὶ Συνοδικὴν Πράξιν, δι' ἧς κατωχυρώθη ἡ γενομένη ἐν ὥραις αἰσίαις ἀπονομὴ Αὐτῇ καὶ τοῖς Διαδόχοις τοῦ τίτλου τοῦ Μακαριωτάτου.

Ἀδελφικῶς δὲ Αὐτὴν περιπτυσσόμενοι καὶ τὰ κράτιστα πάντοτε Αὐτῇ καὶ πάσῃ τῇ αὐτόθι Ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐπευχόμενοι, διατελοῦμεν μετ' ἀγάπης ἐγκαρδίου.

α' κζ', Μαΐου κγ'.

Τῆς λίαν ἡμῖν περισπουδάστου καὶ ἀγαπητῆς Μακαριότητος
ἀγαπητὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός,
† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βασίλειος

Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu dnia 31 października 1927 roku, PAM, nr 13, sprawa. 2 (j. rosyjski). „VČ” 4 (1927) 318 (j. rosyjski), 321 (j. grecki).

Tłumaczenie:

Wielce Błogosławiony, Metropolito Warszawski i całej Polski, wielce umiłowany i upragniony w Chrystusie Bogu Bracie i Współcelebransie Naszej Mierności kyr Dionizy, bratersko obejmujemy w Panie Waszą Eminencję i wyrażamy nasze najlepsze uczucia.

Po pomyślnym powrocie Waszej umiłowanej Eminencji z wielką radością przystąpiliśmy do sporządzenia i wysłania pisma wprowadzającego z załączoną patriarszą i synodalną uchwałą, za pośrednictwem której zatwierdziliśmy ów radosny akt przyznania Wam oraz wszystkim następcom tytułu Eminencji.

Przekazując Wam braterskie pozdrowienia i życzenia wielu sił Wam, jak również całemu powierzonemu Wam Świętemu Kościołowi, pozostajemy w uczuciach serdecznej miłości.

23 maja 1927 roku

Wielce szacownej i umiłowanej Eminencji
Umilowany w Chrystusie Brat,
† Konstantynopolitański Bazyli

DOKUMENTY I ZDJĘCIA

1. Metropolita kijowsko-halicki Antoni z hierarchią i nowo wyświęconym biskupem krzemienieckim Dionizym, wikariuszem diecezji wołyńskiej

2. Jego Świątobliwość Tichon, Patriarcha Moskiewski i całej Rusi

3. Włodzimierz (Tichonicki),
biskup grodzieńsko-białostocki

4. Jerzy, Metropolita
Warszawski i całej Polski

Собръ православныхъ архіереевъ, вслѣдствіе церковной смуты и разрушъ въ Россіи, ничего не кнѣтъ прѣставъ автокефаліи Православной Церкви въ Польшѣ и готовъ работать въ Польшѣ на началахъ автокефаліи, увѣренный въ добромъ сотрудничествѣ съ Польскимъ Правительствомъ на основахъ Конституціи, однако съ тѣмъ, что Польское Правительство получить на автокефалію благословеніе Константинопольскаго и другихъ Патріарховъ, а равно главъ автокефальныхъ церквей - Греческой, Болгарской и Руминской, а также Патріарха Московскаго, если послѣдній возвратится къ власти и если патріархатъ въ Россіи не будетъ упраздненъ."

Полные русскій и польскій тексты подписаны въ засѣданіи и скрѣплены секретариатомъ.

Слѣдующее засѣданіе Собора назначено въ четвергъ 15 сего іюня въ II час. утра.

*Теофіл, Митрополитъ Варшавскій и всей
Православной церкви въ Польшѣ.*

*Ириней, Епископъ Кременецкій,
Гурьевскій, Васильскій, Водзискій.*

*Александръ, Епископъ Гродненскій,
Управляющій Митрополитско-Новгородскою епархіей.*

5. Synod warszawski 13-14 czerwca 1922.
Ostatnia strona uchwały z podpisami hierarchów

6. German V,
patriarcha konstantynopoliński

7. Melecjusz IV Metaksakis,
patriarcha konstantynopoliński

8. Metropolita Dionizy (Waledyński)

ВАШЕ СВЯТѢЙШЕСТВО,
СВЯТѢЙШІЙ ВЛАДИКА НАШЪ И ОТЕЦЪ.

Съ чувствомъ глубочайшей радости узнали мы о чудесномъ избавленіи ВАШЕМЪ отъ узъ и темницы промышленіемъ Божиимъ и попеченіемъ Англіійскихъ братьевъ нашихъ. Увѣдомляемъ, что послѣ мученической кончины блаженной памяти Митрополита Георгія воспріяли мы достоинство Митрополита Варшавскаго и Волынскаго и всея Польши избраніемъ Собора боголюбивыхъ Епископовъ Православной Митрополіи въ Польшѣ, съ согласія Правительства Республики Польской и по утвержденіи и благословеніи Святѣйшаго Мелетія IV, Патріарха Константинопольскаго и Вселенскаго.

Уповаемъ, что ВАШЕ СВЯТѢЙШЕСТВО всегда молилось и впредь будете молиться о нашемъ недостоинствѣ и о благочестивѣй паствѣ нашей, и благословите самостоятельное существованіе Православной Церкви въ Польскомъ Государствѣ, покровительствующемъ намъ и оберегающемъ права свободнаго прозябанія и развитія нашей Православной Церкви.

Наша же сыновняя любовь и преданность ВАШЕМУ СВЯТѢЙШЕСТВУ нѣтъ твердою и непоколебимою и ничѣмъ не потемнѣлою и впредь, по Господь не призоветъ насъ въ Свѣти Небесныя Обители.

Варшава.

13 / 5 / ноября 1923 г.

ВАШЕГО СВЯТѢЙШЕСТВА,
любящій и преданный сынъ

Діонизій
18.11.1923

Мелетій IV

11. Pismo metropolity Dionizego z 18 listopada 1923 roku do patriarchy Tichona

T. P. Pismo w sprawie Kościoła

Wobec powyższych faktów i w związku z tym, że w sprawie Kościoła w Polsce, w której chodzi o jego samostanowienie, nie ma wątpliwości, że jest to sprawa, która dotyczy nie tylko Polski, ale i całego Kościoła. Wobec powyższych faktów i w związku z tym, że w sprawie Kościoła w Polsce, w której chodzi o jego samostanowienie, nie ma wątpliwości, że jest to sprawa, która dotyczy nie tylko Polski, ale i całego Kościoła.

Wobec powyższych faktów i w związku z tym, że w sprawie Kościoła w Polsce, w której chodzi o jego samostanowienie, nie ma wątpliwości, że jest to sprawa, która dotyczy nie tylko Polski, ale i całego Kościoła.

Wobec powyższych faktów i w związku z tym, że w sprawie Kościoła w Polsce, w której chodzi o jego samostanowienie, nie ma wątpliwości, że jest to sprawa, która dotyczy nie tylko Polski, ale i całego Kościoła.

Wobec powyższych faktów i w związku z tym, że w sprawie Kościoła w Polsce, w której chodzi o jego samostanowienie, nie ma wątpliwości, że jest to sprawa, która dotyczy nie tylko Polski, ale i całego Kościoła.

Koło A' 94, str. 523-524, Artykuł, Prot. 4588, 13 listopada 1924

12. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla z 13 listopada 1924 roku w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce

14. Konstanty VI, patriarcha
konstantynopoliński

15. Bazyli III

16. Pamiątkowa fotografia uczestników ogłoszenia autokefalii
Cerkwi prawosławnej w Polsce – 17 września 1925 roku, ogród metropolitalny

18. Uroczystości w Bukareszcie 1 listopada 1925 roku.
Od prawej: metropolita Antoni, patriarcha Miron i metropolita Dionizy

19. Uczestnicy uroczystości w Bukareszcie 1 listopada 1925 roku

MINISTERSTWO
WYNAJĘ REKREACYJNYCH I OŚWIECENIA
PUBLICZNEGO

WARSZAWA

dn. 1 kwietnia 1926 r.

VI.C.II/2814/26.

sprawie przywiezienia Ole-
jów Św. dla Cerkwi prawosławnej. -

Do

Jego Ekscelencji

Ks. Arcybiskupa DYONIZEGO

Metropolity Kościoła Prawosławnego
w Polsce

w Warszawie.

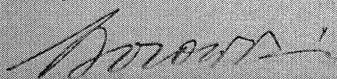
Praga, ul. Zygmuntowska 13.

Ministerstwo komunikuje Waszej Ekscelencji, że Minister-
stwo Spraw Zagranicznych pismem z dn. 29. III. 1926 L.P.I./30151
zawiadomiło o otrzymaniu z Konstantynopola Olejów Świętych
dla Kościoła Prawosławnego w Polsce wraz z listami Patriar-
chy, stwierdzającymi charakter przesyłki. -

Oleje Św. są do odebrania w Ministerstwie Spraw Zagra-
nicznych.

Za MINISTRA

Radca Ministerialny.

22. Pismo Ministerstwa WRiOP w sprawie przywiezienia Olejów Świętych (Mira)
z patriarchatu ekumenicznego

23. Spotkanie w siedzibie patriarchy ekumenicznego w Konstantynopolu na Fanarze (1927)

24. Spotkanie z patriarchą ekumenicznym Bazylim III w Konstantynopolu na Fanarze (1927)

25. Metropolita Dionizy w Cerkwi patriarchalnej pw. św. Jerzego na Fanarze (1927)

26. Zographion Lyceum w Konstantynopolu (1927)

27. Spotkanie na św. Górze Athos (1927)

28. Spotkanie z arcybiskupem ateńskim Chryzostosem Papadopoulossem.
U podnóża Akropolu – Ateny 1927 roku

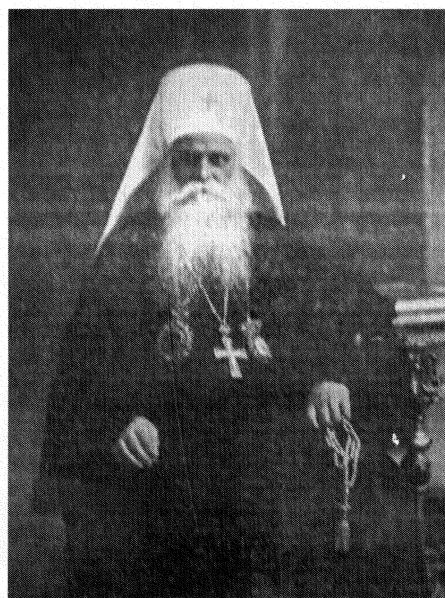
29. Chryzostom Papadopoulos,
arcybiskup ateński

30. Damian, patriarcha jerozolimski

31. Okładka periodyku „Воскресное Чтение” (13 января 1929 года) ze zdjęciem patriarchy antiocheńskiego Grzegorza

32. Dymitr, patriarcha serbski

33. Przed Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej w Sofii w Bułgarii

34. Przed siedzibą Synodu bułgarskiego w Sofii

35. Przed katedrą pw. Marii Magdaleny na Pradze po uroczystości wręczenia Orędzia Prezydenta RP Ignacego Mościckiego o zwołaniu Soboru prawosławnego w Polsce (Warszawa, 10 czerwca 1930). Pierwszy z prawej bp Trachii Aleksander Zotos

36. Aleksander Zotos, biskup Trachii

37. Archimandryta Hilarion Bazdekas

38. Strona greckiego periodyku polityczno-informacyjnego „Σκριψ” (13 Απριλίου 1927)

Summary

In church tradition, the term “autocephaly” appeared and came into use together with the title of archbishop, adding more gravity to the position. In its nascent stage, the independence of an “autocephalous archbishop” was clearly limited and concerned only relations with the local metropolitan. The authority of the title of archbishop, and thus the meaning of “autocephaly”, began to expand starting from the IX century, when the subject of church autonomy began to figure into the broader political ambitions of Slavic rulers. As a consequence of ecclesiastical and political factors, a new form of “autocephalous archbishop” was shaped, overtaking the position of metropolitan that had existed until then to occupy a position directly under the patriarch.

No generally accepted principles governing the role of an autocephaly were formulated during the ongoing process of autocephalization of Slavic churches. Unilateral declarations of autonomy were frequent, leading to the imposition of the penalty of excommunication by the parent church, as in the case of Serbia, Bulgaria, and Poland. The aforementioned state resulted from the fact that, despite agreement in the Orthodox Church concerning common ecclesiastical and canonical grounds for autocephaly, visible differences were encountered in attempts to determine the church authority with jurisdiction to govern the autocephaly procedure.

The beginning of the XX century brought with it popular uprisings throughout Central Europe. The declaration of independent states was a new challenge for the Orthodox Church. The new geopolitical situation obliged individual states to initiate the procedure of obtaining ecclesiastical autonomy, which often progressed in a way that was not always compliant with the conditions and factors that were clearly reflected in the canonical polity of the Church. During the first years of functioning of the indepen-

dent Polish state, any plans to undertake efforts to achieve autocephaly were premature. The authorities did not have any concept of a policy toward the Orthodox Church and acted only to fulfill political and national ideas, which undoubtedly damaged the standing of the Orthodox Church. Orthodox Christianity was perceived in quite a simplified way, as a relic of the partitions and a result of the russification conducted by the Russian authorities, with no thought being given to the historical presence of Orthodox Christianity in the eastern areas of the state for nearly a millennium.

The initial relations between the Orthodox Church in Poland and its episcopate, emotionally tied to the Russian Orthodox Church, both uncertain of their position in the new state, did not contribute to social acceptance of autocephaly. The pursuit of autocephalization of the Orthodox Church, undertaken by Polish authorities, was the result of a specific understanding of national interest. For this reason, Polish authorities made efforts to rid themselves of the inconvenient relationship with the Moscow Patriarchate and of external influences, aware of the role of the Orthodox Church in the Polish state from the perspective of Russian policy, and then attempted to make the Church subordinate and use it in their Eastern Borderlands policy.

The episcopate found itself in an extremely complex situation where it had to choose between rejection of cooperation with the state and concessions. The concessions of certain bishops in their relations with state authorities were not related to a different stance towards autocephaly but to ordinary necessity and the good of the Orthodox Church. This may explain the written request of the hierarchy of the Orthodox Church in Poland for autocephaly, which was, in turn, written at the request of the Polish government. As a result, by the decision of September 28th, 1921, patriarch Tikhon named bishop Jerzy Jaroszewski, the temporary administrator of the Warsaw diocese at the time, exarch of the Moscow patriarchate in Poland with the rights of a metropolitan. On January 30th, 1922, with archbishop Serafin's resignation from the Warsaw council, the Holy Synod made the decision to name archbishop Jerzy metropolitan of Warsaw. Despite this, by creating a separate metropolitan structure in Poland, the Moscow patriarchate only intended to strengthen the autonomy of this Church.

When the Bolshevik government removed the canonical church authority in Moscow, with patriarch Tikhon at its head, the Holy Synod of the Orthodox Church in Poland decided not to accept instructions from Moscow but to solve any problems at once. On the 13th and 14th of June,

1922, the Holy Synod in Poland decided to initiate efforts to gain autocephaly. With the intent of regulating the Church's position in the new political realities of the Republic of Poland, the Orthodox hierarchy issued a request to the ecumenical patriarchate for granting complete ecclesiastical autonomy within the borders of the reborn Second Polish Republic. This act is of particular significance to the enactment of autocephaly in the practice of a local Church, because one of the conditions for declaring autocephaly by the ecumenical patriarchate is not only the fact that a new state has been created but also the desire of the interested local Church in Poland to gain complete ecclesiastical independence from the ecumenical patriarchate.

Considering the chaos visited upon the Russian Orthodox Church, it deemed the pursuit of autocephaly by the Polish Orthodox Church appropriate. As a result of a procedure initiated in Fener in Istanbul, based on the collection of materials indispensable for granting ecclesiastical independence, it was planned that the patriarchate's delegation from Fanar would arrive in Poland in early 1923.

As the process of granting autocephaly progressed, the hierarchy of the Russian Orthodox Church abroad and the Moscow patriarchate, formerly with jurisdiction over the Polish Church, raised objections. This situation led to a temporary interruption of canonical discourse between the hierarchy of the Polish Orthodox Church and of the Russian Orthodox Church abroad. Patriarch Tikhon made his blessing of independent existence dependent on the decision of the Pan-Russian Orthodox Council, which was to analyze all reasons and canonical grounds for its independence.

The state of uncertainty and dissatisfaction in the Orthodox population due to revindication of temples, pressure exerted by the government on bishops, and the Church's unregulated legal standing, had a negative impact on how autocephaly was perceived. This atmosphere of general dissatisfaction undoubtedly contributed to the murder of Warsaw metropolitan Jerzy, which, it must be said, strongly indicates a personal motive. Due to the situation, the delegation's visit was cancelled.

Meletius IV of Constantinople (November 25th, 1921 – September 20th, 1923) was ready to fulfill the request to grant ecclesiastical independence not to resolve a dispute between the Polish government and the Moscow patriarchate but a dispute between the Polish and Russian Churches, in which he himself would assume the role of judge and make the final decision. The patriarch was not interested in granting complete ecclesiasti-

cal independence, he only wished for the Polish Church to formally remain under Fener's jurisdiction. In the opinion of the Polish delegation in Turkey, the patriarchate intended to limit existing autocephalies and increase their dependence on Constantinople.

One of the fundamental acts regulating the status of the Polish Orthodox Church was the selection of a metropolitan of Warsaw and all Poland by the ecumenical patriarchate, made in writing, on March 13th, 1923. According to the decision of the Holy Synod in Constantinople, a blessing and emblems received from the hands of patriarch Tikhon were sent to the Polish Orthodox Church. This act of the patriarchs was recognized in Poland as granting Dionizy the title of metropolitan, and automatically, as putting the Warsaw metropolis under the jurisdiction of the ecumenical patriarchate.

Even after patriarch Meletius IV was removed from power, the Holy Synod in Poland did not interrupt correspondence with Fener, but continued it with his successor Gregory VII (December 6th, 1923 – November 17th, 1924), who immediately demanded more information about the Polish Orthodox Church. In response, in a letter dated January 13th, 1924, metropolitan Dionizy presented a synopsis of previous contacts between the metropolis in Poland and the Great Church of Christ and requested assistance and intercession from the new patriarch at critical times in the life of this young Church. This letter also contained a detailed annex about the internal situation of the Church in Poland.

During the session of the Holy Synod of the ecumenical patriarchate of August 1924, it was resolved to appoint a special commission headed by metropolitan of Kizyk in order to verify and opine on letters from Dionizy, the metropolitan of Warsaw and all Poland, and from the Polish delegation in Turkey. The metropolitan of Kizyk, Kallinik, based his historical and canonical discourse on the views of the patriarch of Jerusalem Dositheus, and more precisely, on his correspondence with the Tsar and patriarch of Moscow Joachim. He proved that from the perspective of canon law, the Polish Orthodox Church did not cease to be subject to the ecumenical patriarchate, which did not hesitate to also grant it ecclesiastical autonomy in the new realities of the Second Republic of Poland.

A very important act in the history of Polish Orthodox Christianity took place on November 13th, 1924, namely the patriarchal resolution and Synodal Tomos of Autocephaly of the Polish Orthodox Church during Gregory VII's time as ecumenical patriarch. The Tomos resumed the exis-

tence of an Orthodox metropolis in Poland and simultaneously ruled out any dependence of this metropolis on the Moscow patriarchate. Considering historical criteria, the Tomos decreed that under the new conditions, both political and administrative independence of the Polish Orthodox Church are necessary. The Tomos also lays out methods of expressing the unity of the Polish Church with other autocephalic Orthodox Churches.

The next ecumenical patriarch was Constantine VI (December 17th, 1924 – May 22nd, 1925). Despite such a short time in office, he displayed particular interest in developing contacts with the Polish Orthodox Church. The extremely complex and difficult situation in Fener during the period of political transitions, national uprisings, and coups in Asia Minor and in the Balkans was a factor in the frequent changes of patriarchs at the beginning of the XX century. The Polish autocephaly needed the recognition of other Orthodox Churches. For this purpose, the patriarch informed all autocephalic Orthodox Churches of this very important canonical act. Moreover, he decidedly rejected all accusations of the Moscow patriarchate attempting to undermine the canonical validity of Polish autocephaly.

The defender of the patriarch's throne in Moscow, metropolitan Sergei, claimed the opposite. He believed that he and only he had the right to jurisdiction over the metropolis in Poland and was ready to recognize only its autonomy, which was granted under patriarch Tikhon. He deferred the ultimate decision on autocephaly until the time at which the first Pan-Russian Orthodox Council would be convened. Foreseeing possible difficulties, the Synodal Tomos eliminated any canon law relationship between the Church in Poland and Moscow. This act was based on holy canons and on historical events. The selection of Sergei itself was far removed from canonical criteria, for he was not the canonical successor of patriarch Tikhon, and his selection was not approved by the Holy Synod in Karłowice or even by the bishops imprisoned by the Bolsheviks on the Solovetsky Islands. Thus, his right to interfere ecclesiastically in the affairs of the metropolis in Poland was highly unclear. On the matter of contacts with the Moscow patriarchate, the church hierarchy in Poland resolved that they could be maintained only under the condition that Russian church authorities recognize the inviolability of the autocephalic Polish Orthodox Church determined in accordance with the canons. The Holy Synod decided that metropolitan Sergei acted against his will and signed resolutions made by anti-church elements.

The official announcement of autocephaly of the Polish Orthodox Church on September 17th, 1925, in the presence of representatives of the Great Church of Christ and the Romanian patriarchate, as well as visits by metropolitan Dionizy to autocephallic Orthodox Churches concluded the road to independence of the Polish Orthodox Church. In this way, it renewed its canonical discourse with all autocephallic Churches. Metropolitan Dionizy visited his superiors in Constantinople, Athens, Belgrade, Sofia, Alexandria, Jerusalem, and Damascus. After completing his visits abroad, Dionizy was informed in writing by patriarch Basil III (July 13th, 1925 – September 29th, 1929) that he has been granted the title of “Most Blessed”.

The initial negative stance of the twelve Russian bishops abroad changed radically after the letter of April 28th, 1927, in which metropolitan Anthony declared that even if interruption of canonical discourse by the Polish church authorities with the Moscow patriarchate was a lawless act, or rather, was the result of objection of the Orthodox hierarchy in Poland to the chaotic situation in Russia, a return to the jurisdiction of the Constantinople patriarchate meant that it would be freed from its dependence on church authorities at the time and the previous error would be canceled. In September 1927, the Holy Synod in Karłowice made the final decision to resume “sisterly and liturgical relations” with the hierarchy of the Polish Orthodox Church. Despite the accusation of non-canonicity made by opponents of autocephaly, the autocephaly of the Polish Orthodox Church became a fact.

The Act of November 17th, 1925 created a new precedent in church law. The declaration of autocephaly was based on the resolutions of individual Orthodox Churches against the wishes of the Moscow patriarchate. These steps were justified by a lack of prospects for normalizing internal affairs in the Russian Orthodox Church and the chaos within it caused by the Bolsheviks’ policy on religion. The successful pursuit of autocephaly provided the foundation for internal stabilization of the Polish Orthodox Church but did not affect the progress of work on acts regulating the legal position of this faith despite the promises of government representatives.

This shows that autocephaly was not an element of coercion but the final stage of the pursuit of complete independence by the faithful and hierarchy of the Polish Orthodox Church. The declaration of the act of 1925 confirmed the maturity of Orthodox Christianity in the structures of our state. The Polish Orthodox Church met all of the canonical and organizational requirements indispensable for declaring autocephaly in Poland.

Γεώργιο από προσωρινό σε κανονικό μητροπολίτη Βαρσοβίας. Με τη δημιουργία της Εξαρχίας στην Πολωνία ο πατριάρχης Μόσχας απέβλεπε μόνο στην ενδυνάμωση του αυτονόμου της Εκκλησίας αυτής, χωρίς τούτο να σημαίνει παραίτηση από τη διαποίμανση του ορθοδόξου ποιμνίου μέσα στα όρια της πρώην Ρωσικής αυτοκρατορίας.

Εξαιτίας του βίαιου παραμερισμού από την Κυβέρνηση των Μπολσεβίκων της κανονικής εκκλησιαστικής αρχής στην Μόσχα, του πατριάρχη Τύχωνα, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Πολωνίας αποφάσισε ομόφωνα να μη δέχεται εντολές από τη Μόσχα, αλλά να λύνει τα προβλήματα επί τόπου η Ιερά Σύνοδος. Στις 13 και 14 Ιουνίου 1922 η Ιερά Σύνοδος έλαβε απόφαση για το ζήτημα του αυτοκέφαλου. Έχοντας υπόψη της τη σύγχυση που επικρατούσε στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας, έκρινε ορθό να ανακηρυχτεί η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Πολωνία αυτοκέφαλη. Ήταν έτοιμη να συνεργάζεται με την Πολωνική Κυβέρνηση μέσα στα πλαίσια του Συντάγματος, αν κερδιζόταν η υπόθεση του αυτοκεφάλου με την ευλογία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και εν συνεχεία με την επικύρωση των υπόλοιπων τοπικών Ορθοδόξων Εκκλησιών. Η Κυβέρνηση της Πολωνίας ενημέρωσε τον Οικουμενικό Πατριάρχη για την απόφαση περί του αυτοκεφάλου και ζήτησε εκ μέρους της Ιεραρχίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας την ευλογία του.

Το αίτημα για απόκτηση πλήρους εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας του νεοσύστατου κράτους της Πολωνίας υποβλήθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο μαζί με το γενικό πρωτόκολλο της Ιεράς Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας από της 14^{ης} Ιουνίου 1922 και θεμελιώθηκε στη διαρρύθμιση της εκκλησιαστικής καταστάσεώς της σύμφωνα με την πολιτική διοίκηση του Κράτους. Η δε κατ' εξακολούθηση θέση, ως προς το σημείο αυτό, της θεμελιώσεως του αυτοκεφάλου στην πράξη, της τοπικής Εκκλησίας, συμβάλλει στο να θεωρηθεί ως μια από τις προϋποθέσεις για την ανακήρυξη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο του αυτοκεφάλου όχι μόνο αυτή καθεαυτή η σύσταση νέου κράτους, αλλά και η βούληση της ενδιαφερόμενης τοπικής Εκκλησίας της Πολωνίας να αποκτήσει πλήρη εκκλησιαστική ανεξαρτησία από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η από μέρους του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποδοχή του αιτήματος για την αναγνώριση ή ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της εκκλησιαστικής περιφέρειας της Πολωνίας που τελούσε υπό τη δικαιοδοσία του θεμελιώθηκε: α) στη σχετική αίτηση της τοπικής Εκκλησίας της Πολωνίας (14.6.1922), β) στους ιερούς κανόνες ιζ' της Δ' και λη' της

Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου, καθώς και στην αρχή που διατύπωσε ο ιερός Φώτιος στην προς τον πάπα Νικόλαο τον Α΄ επιστολή του το 861, γ) στο κανονικό καθήκον του να μεριμνά για τις ανάγκες της υπαγόμενης σε τούτο τοπικής Εκκλησίας της Πολωνίας και δ) στη μακραίωνη πράξη της Εκκλησίας.

Ο Κωνσταντινουπόλεως Μελέτιος ήταν έτοιμος να δεχτεί το ζήτημα της εκκλησιαστικής ανεξαρτησίας όχι ως αποτέλεσμα διένεξης μεταξύ Πολωνικού Κράτους και Πατριαρχείου Μόσχας, αλλά σαν διένεξη μεταξύ των Ορθοδόξων Εκκλησιών Πολωνίας και Ρωσίας, στην οποία ο ίδιος είναι ύψιστος κριτής και από τον ίδιο θα εξηρτάτο η τελική απόφαση. Ο πατριάρχης δε ενδιαφερόταν να της παράσχει πλήρη ανεξαρτησία αλλά επιθυμούσε να μείνει υπό τη σχετική δικαιοδοσία του Φαναρίου. Κατά την άποψη της Πολωνικής Πρεσβείας, υπήρχε η τάση περιορισμού των ήδη υπάρχοντων αυτοκεφάλων και ενισχύσεως της εξάρτησή τους από την Κωνσταντινούπολη.

Στη διαδικασία χορηγήσεως του αυτοκεφάλου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντέδρασαν με επιστολές τους τόσο η Ρώσικη Εκκλησία της διασποράς, όσο και η Εκκλησία της Ρωσίας, στη δικαιοδοσία της οποίας ανήκε και από την οποία εξηρτάτο η Εκκλησία της Πολωνίας. Η επικρατήσασα κατάσταση οδήγησε στην προσωρινή διακοπή των σχέσεων της πολωνικής ιεραρχίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας στο Εξωτερικό. Ο Πατριάρχης Τύχων εξάρτησε την ευλογία της Εκκλησίας αυτής από την ενώπιον της Συνόδου της Πανρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας διασαφήνιση όλων των περιστατικών και των κανονικών βάσεων της χειραφετήσεως αυτής.

Στις αρχές του 1923, έπρεπε να μεταβεί ειδική αντιπροσωπεία του Φαναριού στην Πολωνία, με σκοπό να προετοιμάσει για τον πατριάρχη ενημερωτικό υλικό σχετικό με το ζήτημα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Πολωνία. Λόγω του απρόσμενου θανάτου του μητροπολίτη Γεωργίου δεν πραγματοποιήθηκε όμως η αποστολή αυτή. Μια από τις θεμελιώδεις διατάξεις του Καταστατικού της εν Πολωνία Ορθόδοξης Εκκλησίας υπήρξε η παρά του Οικουμενικού Πατριαρχείου κύρωση της εκλογής του Μητροπολίτη Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας. Σε επιστολή του από τις 13 Μαρτίου 1923 ο Οικουμενικός Πατριάρχης απάντησε ότι με χαρά πληροφορήθηκε για τη νέα εκλογή του Διονυσίου. Με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως απεστάλησαν στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Πολωνίας η ευλογία και τα εμβλήματα, τα οποία ως

πρι του αυτοκοφεαλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας πρι της
 της 13 Νοεμβριου 1924 εκδόθηκε ο ο Πατριάρχικος και Συννοδικός Τύπος
 την νη εκκλήσιαστικη.

απείκειν την πολωνική του αναεξαρτησία, δε εν διστάζει να της παρὰ αὐτῆς
 Πατριαρχείο, το οποίο τώρα στις συνθήκες, όταν το Πολωνικό Κράτος
 όμως από κανονική άποψη δεν έπαυσε να υπάγεται στο Οικουμενικό
 Εκκλησία της Ρωσίας επεβαλ η δική της εκκλήσιαστικη δικαιοδοσία,
 Η εισήγηση καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι, αν και στο παρὰ αὐτῆς
 αλγολογία αυτου ητ τον τσάρου Πατριάρχη Μόσχας Ιωακίμη.
 στις θέσεις του Πατριάρχη Ιεροσόλυμων Δοσιθέου και συγκεκριμένα στην
 ενταξη της Μητρόπολης Κιέβου στο Πατριαρχείο Μόσχας στην χιθική
 αυτοεξουσία της Εκκλησίας της Πολωνίας, η αντικανονικότητα της
 κυλικου Καλλίνικος, στο οποίο ονομαστικώς εχέει ανατα το σχηματικό
 της ιεραρχίας και κανονικές απόψεις της εισήγησης του ο μητροπολίτης
 σχετικά έγγραφα της Πολωνικής Ιεραρχίας στην Κωνσταντινούπολη.
 υποβολή γλωσσισμένης. Στην περίπτωση αυτή παρὰ αὐτῆς
 την προεδρία του Μητροπολίτη Κυλικου ειδική επιτροπή, προς ημετέραν
 εκκλήσιαστικη καταστάση. Τα γράμματα αυτα αναπαράστηκαν στο
 σοβίας και πάσης Πολωνίας Διοκλειου σχετικά με την εν Πολωνία
 (Αύγουστος 1924) αναγνωσθηκαν γράμματα του Μητροπολίτη Βαρ-
 της συνεδρία της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Θρόνου
 της εκκλήσιαστικής (ως στην Πολωνία

πιοτοχή αυτή περιελάμβανεν αναεξαρτησίας και ημετέρας κριτικής της.
 Η προκαθήμενη τοι βοήθεια και η μεσολάβηση στις κρίσεις επιγίμης της.
 της Πολωνίας με τη Μεγάλη εν Χριστώ Εκκλησία και η ητήρηση από τον
 παρουσασ τοι αυτοί των προηγούμενων σχέσεων της Μητροπόλεως
 Διοκλειου στις 13 Ιανουαριου 1924 εστίαζε εις εν γράμματα
 με την εκκλήσια της ανόδου του στον Πατριαρχικό θρόνο ο μητροπολίτης
 οποιος ήτησε επερισσότερες πληροφορίες για την Εκκλησία της Πολωνίας.
 αλγολογία, την συνεχή και με το διάδοχο του Γρηγόριου του Ζ', ο
 του Μετέτιου Δ' η Ιερά Συνόδος της Πολωνίας δεν διεκώσεν την
 Ακόμη και ητ την απομακρυνση από τον πατριαρχικό θρόνο
 Πατριάρχη.

της Μητροπόλεως της Βαρσοβίας στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού
 απομνηστον Διοκλειου του αξιωματού του Μητροπολίτη και ως υπαγλή
 του από τον Πατριάρχη Τύχωνα. Το γράμμα ερηνηνεγήκε στην Πολωνία ως
 μητροπολίτης Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας είχε δεχθεί ο προκάτοχός

πατριαρχίας Γρηγορίου του Ζ'. Ο τόμος ανανέωσε την ύπαρξη υπό κατοχήν της ορθόδοξης Μητρόπολης στην Πολωνία και διέγραψε ταυτόχρονα οποιαδήποτε εξάρτηση της Μητρόπολης αυτής από το Πατριαρχείο Μόσχας. Με ιστορικά κριτήρια ο Τόμος έκρινε ότι στις νέες συνθήκες τόσο η πολιτική όσο και η διοικητική ανεξαρτησία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Πολωνία είναι απαραίτητη. Στον Τόμο διαγράφονται και οι τρόποι εκφράσεως της ενότητας της Εκκλησίας της Πολωνίας με τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες.

Ο μητροπολίτης Σέργιος όμως θεωρούσε ότι μόνο ο ίδιος είχε το δικαίωμα να διατηρεί τη δικαιοδοσία επί της Μητρόπολης της Πολωνίας, αναγνωρίζοντας μόνο το αυτόνομο, που είχε χορηγηθεί από τον πατριάρχη Τύχωνα. Το θέμα επίλυσης του αυτοκέφαλου ανέβαλε μέχρι τη σύγκληση της πρώτης Ρώσικης Γενικής Συνέλευσης. Το Πατριαρχείο Μόσχας δεν είχε κανένα δικαίωμα να αναμειγνύεται στη νομική κατάσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας. Ο Συνοδικός Τόμος, επειδή πρόβλεψε τη δυσκολία, κατέλυσε τη νομοκανονική εξάρτηση της Εκκλησίας της Πολωνίας από τη Μόσχα. Την πράξη αυτή στήριξε στους Ιερούς Κανόνες και στα ιστορικά γεγονότα. Η εκλογή του Σεργίου ήταν παράνομη, διότι δεν κατείχε την κανονική διαδοχή μετά από τον νόμιμο πατριάρχη Τύχωνα και η εκλογή του δεν είχε την έγκριση ούτε της Ιεράς Συνόδου των Καρλοβίκων, ούτε των επισκόπων που ήταν φυλακισμένοι στα νησιά Σολοβκύ. Ο Σέργιος δεν είχε λοιπόν δικαίωμα εκκλησιαστικής επέμβασης στην υπόθεση της μητρόπολης της Πολωνίας. Ως προς το θέμα των σχέσεων της με το Πατριαρχείο της Μόσχας η Εκκλησία της Πολωνίας αποφάσισε να διατηρηθούν αυτές οι σχέσεις αποκλειστικά μέσα στα πλαίσια της αναγνώρισης από τις ρωσικές εκκλησιαστικές αρχές «της καθορισμένης σύμφωνα με τους Ιερούς Κανόνες ακεραιότητας της Αυτοκέφαλης Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας». Η Σύνοδος έκρινε ότι ο μητροπολίτης Σέργιος, ο οποίος προέβη και άλλοτε σε όμοια ενέργεια, ενεργεί άνευ ελευθερίας και υπογράφει πράξεις συντασσόμενες από τους εν Ρωσία εχθρούς ολόκληρης της Εκκλησίας. Ενεργεί μάλιστα και ως διαχειριζόμενος την τοποτηρητική Πατριαρχική Αρχή, ενώ ούτε αυτοί οι ορθόδοξοι ρωσικοί εκκλησιαστικοί παράγοντες δεν τον αναγνωρίζουν ως τέτοιο.

Η αρχική αρνητική στάση των δώδεκα ρώσων επισκόπων στο εξωτερικό άλλαξε μετά το γράμμα της 28^{ης} Απριλίου 1927, στο οποίο ο μητροπολίτης Αντώνιος δήλωσε ότι, αν η διακοπή των σχέσεων εκ μέρους

των εκκλησιαστικών αρχών της Πολωνίας με το Πατριαρχείο Μόσχας ήταν παράνομη ή μάλλον προέκυψε από την αντίδραση της Ορθόδοξης Ιεραρχίας της Πολωνίας έναντι της χαώδους κατάστασης στην Ρωσία, η επιστροφή στη δικαιοδοσία του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως σημαίνει την απελευθέρωση από τις μέχρι τότε εκκλησιαστικές αρχές και διαγράφει το λάθος. Το Σεπτέμβριο 1927 η Ιερά Σύνοδος στα Καρλοβίκια έλαβε τελικά απόφαση για σύναψη «αδελφικών και λειτουργικών σχέσεων» με την ιεραρχία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Πολωνίας.

Η επίσημη ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Πολωνία (17 Σεπτεμβρίου 1925) με την παρουσία αντιπροσώπων της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας και της Ρουμανικής Εκκλησίας ολοκλήρωσε την πορεία της ανεξαρτησίας της Πολωνικής Εκκλησίας.

Резюме

В церковной традиции термин «автокефалия» появился и стал употребляться в сочетании со званием архиепископа, усиливая его значительность. На своей первой стадии независимость « автокефального архиепископа» была резко ограничена и касалась лишь соотношений с местным митрополитом. Авторитет звания архиепископа, а затем также значение «автокефалии» стал повышаться в начале IX века, когда проблема церковной независимости стала составлять фрагмент более широких политических стремлений славянских владетелей. Вследствие влияния церковных и политических факторов сформировалась новая форма «автокефального архиепископа», которая опередила прежнюю позицию митрополита, занимая должность непосредственно после патриарха.

На протяжении процесса автокефализации славянских церквей не были сформулированы общепринятые правила относящиеся к автокефалии. Часто в одностороннем порядке объявлялась независимость, в результате которой материнская церковь наказывала отлучением от церкви; это можно подтвердить на примере Сербии, Болгарии и Польши. Вышеупомянутое состояние было продиктовано фактом, что помимо единодушия в православной церкви по вопросу общих эkkлeзиологических и канонических основ автокефалии, заметные разницы появились при определении компетенции церковной власти, которая управляла процедурой автокефалии.

Начало XX века принесло весну народов на территории Средней Европы. Объявление независимых государств было новым вызовом в православной церкви. Новая геополитическая ситуация заставила отдельные народы начинать процедуру получения церковной независимости, которая часто осуществлялась способом не всегда со-

ответствующим условиям и факторам, которые чётко отражались в каноническом строе Церкви. В первые годы существования независимого польского государства все планы связанные с предпринятием процедуры получения автокефалии были преждевременными. Власти не располагали никакой концепцией политики в отношении православной церкви, стремясь исключительно удовлетворить политические и национальные замыслы, которые были несомненно деянием, принёсшим ущерб в значимости православной церкви. Православие часто воспринималось довольно упрощенным способом, считая его остатком аннексии и результатом русификаторской политики российских властей, забывая об историческом присутствии православия на восточных территориях государства на протяжении почти тысячи лет.

Первоначальная обусловленность православной церкви в Польше с её епископством эмоционально связанным с русской церковью, неуверенность в своей позиции в новом государстве, не способствовала одобрению автокефалии. Стремление польских властей к автокефалии православной церкви вытекало из определённого понимания интересов государства. По этой причине власти старались освободиться от нежелательной зависимости от московского патриархата и внешних влияний, ссылаясь на опыты польского государства по данному вопросу. Власти старались определить место православия в рамках российской политики, а затем подчинить и использование его в политике пограничия.

Епископат нашёлся в очень сложной ситуации, т. е. сделать выбор между отвержением сотрудничества с государством или пойти на уступки. Уступки некоторых епископов в отношениях с государственными властями не были связаны с иным подходом к автокефалии, но продиктованы обычной необходимостью и благом Церкви. Таким образом можем объяснить соответствующее желанию польского правительства ходатайство иерархии православной церкви в Польше о получении автокефалии. В результате патриарх Тихон решением от 28 сентября 1921 г. назначил заместителем варшавской епархии епископа Георгия Ярошевского на должность экзарха московского патриархата в Польше на правах митрополита. 30 января 1922 года вместе с отречением епископа Серафима от варшавской кафедры Св. Синод в Москве принял решение о назначении варшав-

ским митрополитом архиепископа Георгия. Но всё таки, через создание отдельной митрополитской структуры в Польше, московский патриарх стремился к укреплению автономии этой церкви.

С момента отстранения большевистским правительством канонической церковной власти в Москве во главе с патриархом Тихоном, Св. Синод православной церкви в Польше решил не выполнять указания поступающие из Москвы, но решать все проблемы не месте. 13-14 июня 1922 года Св. Синод в Польше принял решение о начале ходатайства об автокефалии. Стремясь урегулировать церковную ситуацию в новых политических условиях в Польше, православная иерархия направила прошение в экуменический патриархат о признании полной церковной независимости в пределах возрождённого Польского государства. Вышеупомянутый акт занимает существенное место в создании автокефалии в жизни местной церкви, так как одним из условий объявления автокефалии экуменическим патриархатом является не только факт создания нового государства, но также желание местной церкви в Польше получить полную церковную независимость по отношению к экуменическому патриархату.

Учитывая хаос, в котором нашла православная церковь в России, патриархат признал уместным объявление автокефалии православной церкви в Польше. В результате начатой в Фанаре в Константинополе процедуры, заключающейся в приготовлении необходимых для признания независимости материалов, запланировано прибытие в Польшу делегации патриархата из Фанара в начале 1923 года.

В ходе процесса признания автокефалии экуменическим патриархатом своё возражение заявила иерархия русской православной церкви за границей и московский патриархат, в юрисдикции которого находилась церковь в Польше. Вышеупомянутая ситуация довела до временного прекращения канонической связи между православной иерархией церкви в Польше и русской церковью за границей. Патриарх Тихон решил, что благословит создание независимой церкви в Польше, если так решит Всероссийский собор, который должен был проанализировать все причины и канонические основы её независимости.

Негативное влияние на атмосферу образования автокефалии имело углубляющееся состояние неуверенности и неудовлетворённость православного населения вызванная возвратом храмов, применение

правительством давления на епископов, а также не урегулированное правовое положение церкви. Атмосфера всеобщей неудовлетворённости была несомненно причиной убийства варшавского митрополита Георгия, которое по всей вероятности в большой степени было последствием личных проблем. В такой ситуации визит делегации был отменён.

Патриарх Константинопольский Мелетий IV (25 ноября — 20 сентября 1923) был готов принять ходатайство о признании церковной независимости не как результат спора между польским правительством и московским патриархом, но как спор между польской и русской церквами, в котором он стал бы судьей и от него зависело бы окончательное решение. Патриарх не был заинтересован в признании полной церковной независимости, но всё таки желал, чтобы церковь осталась в сравнительной юрисдикции Фанара. По мнению польского посольства в Турции в патриархате стремились к ограничению уже существующих автокефалий и увеличению их зависимости от Константинополя.

Одним из фундаментальных решений статуса православной церкви в Польше было одобрение экуменическим патриархатом в документе от 13 марта 1923 года выбора митрополита варшавского и всей Польши. Согласно решению Св. Синода в Константинополе, церкви в Польше было передано благословение и эмблемы полученные предшественником с рук патриарха Тихона. Вышеупомянутый патриарший документ был принят в Польше как признание Дионисию должности митрополита, а также автоматический переход митрополии под юрисдикцию экуменического патриархата.

Даже после лишения власти патриарха Мелетия IV Св. Синод в Польше не прекратил корреспонденцию с Фанаром, но продолжал с его наследником Григорием VII (6 декабря 1923 — 17 ноября 1924), который немедленно потребовал более полной информации о православной церкви в Польше. В ответ митрополит Дионисий в документе от 13 января 1924 года представил перечень прежних контактов митрополии в Польше с Великой христовой церковью, а также обратился с просьбой к новой главе церкви о предоставлении помощи и заступничества в критические минуты в жизни молодой церкви. Вышеуказанный документ содержал также подробное приложение о внутренней ситуации церкви в Польше.

Во время заседания Св. Синода экуменического трона в августе 1924 года принято решение о создании специальной комиссии под руководством митрополита Кизыка с целью точной верификации и оценки документов варшавского митрополита и всей Польши Дионисия, а также польского посольства в Турции. В историко-каноническом сочинении митрополит Кизыка Каллиник базировал на мнении иерусалимского патриарха Досифея, а вернее на его корреспонденции с царём и московским патриархом Иоакимом. Он доказал, что с точки зрения канонического права, православная церковь в Польше не перестала подчиняться экуменическому патриархату, который теперь в новых условиях Польского государства не колебался оказать ему также церковную помощь.

13 ноября 1924 года произошло важное событие в истории польского православия, а именно, был принят патриарший и синодальный Томос об автокефалии православной церкви в Польше во время исполнения должности экуменического патриарха Григория VII. Томос возобновил существование православной митрополии в Польше и одновременно исключил какую-либо зависимость этой митрополии от московского патриархата. Учитывая исторические критерии Томос принял решение, что в новых условиях необходима как политическая, так и административная независимость православной церкви в Польше. В Томосе были приняты способы проявления единства церкви в Польше с остальными автокефальными православными церквями.

Очередным патриархом на экуменической кафедре был Константин VI (17 декабря 1924 - 22 мая 1925). Помимо такого краткого времени, он уделял особый интерес развитию контактов с православной церковью в Польше. На так частую смену патриархов в начале XX века имела влияние сложная и трудная ситуация на Фанаре в период политических перемен, национальных подъёмов и переворотов в Малой Азии и на Балканах. Польской автокефалии было нужно признание со стороны остальных православных церквей. С этой целью патриарх уведомил все автокефальные православные церкви об этом необычно важном каноническом акте. Кроме того, решительно отверг все обвинения московского патриархата, которые пытались подорвать канонический характер польской автокефалии.

Противного мнения был блюститель патриаршего трона в Москве митрополит Сергей. Он считал, что только он имел право ис-

полнять юрисдикцию над митрополитом в Польше и был готов признать только автономию, которая была предоставлена патриархом Тихоном. Но окончательное решение вопроса автокефалии отложил до времени созыва первого Всероссийского собора. Синодальный Томос предусматривая возможные трудности, отменил канонично-правовую зависимость церкви в Польше от Москвы. Вышеупомянутый акт базировал на святых канонах и исторических событиях. Сам выбор Сергея был далёк от критериев каноничности, так как он не был каноническим наследником после законного патриарха Тихона и избрание его не было утверждено Св. Синодом в Карловцах, и даже заключёнными большевиками епископами на Соловецких островах. Так что его права на церковное вмешательство по вопросу митрополии в Польше были далеко не ясны. По вопросу контактов с московским патриархатом церковная иерархия в Польше приняла решение, что они могут поддерживаться исключительно при условии признания российскими церковными властями установленной согласно канонам неприкосновенности автокефальной православной церкви в Польше. Св. Синод решил, что митрополит Сергей действовал вопреки своей воле и расписывался под постановлениями составленными антицерковными органами.

Официально автокефалия православной церкви в Польше была объявлена 17 сентября 1925 года в присутствии представителей Великой церкви христовой и румынского патриархата. Визит митрополита Дионисия в автокефальной православной церкви завершил дорогу к самостоятельности православной церкви в Польше. Таим образом церковь возобновила свою каноническую связь со всеми автокефальными церквями. Митрополит Дионисий навестил главы церквей в Константинополе, Афинах, Белграде, Софии, Александрии, Иерусалиме и Дамаске. После окончания зарубежного визита Дионисий был в письменной форме проинформирован патриархом Василием III (13 июля 1925 г. - 29 сентября 1929 года) о признании звания «Блаженнейшего».

Вначале негативное отношение двенадцати епископов за границей радикально изменилось после документа от 28 апреля 1927 года, в котором митрополит Антоний заявил, что если даже прекращение канонической связи со стороны церковных властей в Польше с московским патриархатом было актом беззакония, либо вытекало

оно из неудовлетворённости православной иерархии в Польше существующей хаотической ситуацией в России, то возвращение под юрисдикцию константинопольского патриархата означало освобождение её от прежней зависимости от церковных властей и аннулировало прежнюю ошибку. В сентябре 1927 года Св. Синод в Карловцах принял окончательное решение о повторном установлении «сестрических и литургических отношений» с иерархией православной церкви в Польше. Несмотря на предъявленный оппонентами упрёк о неканоничности, автокефалия православной церкви в Польше стала фактом.

Акт от 17 ноября 1925 года создавал прецедент в церковном праве. Автокефалия была объявлена на основе принятых решений отдельными православными церквями при отсутствии согласия московского патриархата. Эти начинания были обоснованы отсутствием надежды на нормализацию внутренних дел в Российской православной церкви и существующим в ней хаосом, вызванным религиозной политикой большевиков. Увенчанные успехом усилия об автокефалии стали основой для внутренней стабилизации православной церкви в Польше, но не повлияли, несмотря на обещания представителей правительства, на ускорение работ над законами определяющими правовое положение этого вероисповедания.

Из вышеупомянутого вытекает, что автокефалия не была элементом давления, но конечным этапом стремления церковной паствы и иерархии православной церкви к полной самостоятельности. Объявление акта с 1925 года было подтверждением зрелости православия в структурах нашего государства. Православная церковь в Польше выполнила все канонические и организационные требования, необходимые для объявления автокефалии в Польше.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Materiały archiwalne

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP):

sygn. 956, 959, 960, 969, 991, 999, 1001-1003, 1005, 1026, 1027.

Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów (KPRM):

sygn. 27, 35.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ):

sygn. 2869.

Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου (ΑΟΠ)

Κώδικας Πατριαρχικής Αλληλογραφίας (ΚΠΑ):

A'/'91, έτος 1924, αρ. πρωτοκόλλου 2006, 2114, 2228, 2450, 2452, 2862, 3312

A'/'93, έτος 1923, αρ. πρωτοκόλλου 706, 1218, 1498, 1860, 4086

έτος 1924, αρ. πρωτοκόλλου 221, 222, 568, 646, 891, 933

A'/'94, έτος 1923, αρ. πρωτοκόλλου 4168

έτος 1924, αρ. πρωτοκόλλου 4588

έτος 1925, αρ. πρωτοκόλλου 7, 11, 201, 1892

έτος 1926, αρ. πρωτοκόλλου 2241

Κώδικας Υπομνημάτων Εκλογής (ΚΥΕ)

A'β'/'5, έτος 1924, αρ. πρωτοκόλλου 4729

έτος 1927, αρ. πρωτοκόλλου 1246

Prawosławne Archiwum Metropolitalne w Warszawie (PAM)

Dokumenty z posiedzenia Świętego Synodu, nr/sprawa: 4/7(1922); 5/4(1922); 6/2(1922);

10/1(1922); 11/1-5(1922); 15/1(1922); 16/1,2(1922); 22/1(1922); 23/1(1922); 24/5(1922); 1/2-4(1923); 6/2(1923); 8/1,2(1923); 9/1,2(1923); 11/10(1923); 14/1(1923); 15/1(1923); 17/1(1923); 22/10(1923); 29/1(1923); 33/1(1923); 34/1(1923); 40/5(1923); 41/15(1923); 42/1(1923); 1/10(1924); 4/2,3(1924); 3/3(1924); 13/2(1924); 16/3(1924); 19/1(1924); 29/1,2(1924); 30/1(1924); 1/1-8(1925); 5/1(1925); 5a/2(1925); 6/1,2(1925); 7/2(1925); 18/1-7,11,12(1925); 24/2(1925); 1/6,7(1926); 18/8,9,15(1926); 19/2,3(1926); 1/5(1927); 4/1(1927); 11/11(1927); 12/1(1927); 13/2(1927).

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki (WAPL, UW): sygn. 708.

Materiały opublikowane

Acta et Diplomata Albaniae mediae aetatis illustrantia, t. I, Vindobonae 1913.

Konstytucja z dnia 17 marca 1921 r., Warszawa 1921.

Mansi J. Dom., Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Colectio, Florencja-Wenecja 1759-1794, t. VII, XVII.

Miklosich Fr.- Müller J., Acta et diplomata graeca medii aevi Sacra et profana, τ. ΣΤ', Vindobonae 1860.

Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej 38 (1922) nr 20.

Oświadczenie Tichona w sprawie autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce, „Rzeczypospolita” (Warszawa), 18.2.1923, s. 4 a.

Projekt ustawy o stanowisku prawnym Kościoła prawosławnego przyjęty przez Święty Synod w dniu 1 lipca 1926 i 26 lutego 1927, Warszawa 1928.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Sprawozdania stenograficzne 1930.

Statut zasadniczy wewnętrznego kanonicznego ustroju Polskiego Autokefalicznego Świętego Kościoła Prawosławnego, Warszawa 1928.

Znosko A., *Kanony Kościoła prawosławnego*, Hajnówka 2000.

Αγαπίου ιερομονάχου και Νικόδημου Μοναχού, Πηδάλιον της νοητής νηός της Μιάς Αγίας Καθολικής και Αποστολικής των Ορθοδόξων Εκκλησίας ήτοι άπαντες οι ιεροί και θείοι κανόνες, wyd. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1998.

Ακανθόπουλος Π., Οι θεσμοί της «αυτονομίας» και του «αυτοκεφάλου» των Ορθοδόξων Εκκλησιών σύμφωνα με το θετικό δίκαιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, [Βιβλιοθήκη Κανονικού και Εκκλησιαστικού Δικαίου, αριθ. 5], wyd. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1988.

Γράμμα της Συνόδου, „Πάνταινος” 16 (1924) 609 – 610.

Γράμμα του Αγιοτάτου Τύχωνος, Πατριάρχου της Μόσχας και πάσης Ρωσίας προς τον Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Βαρσοβίας κ. Διονύσιον, „Πάνταινος” 16 (1924) 610 – 612.

- Δοσιθέου Νοταρά πατριάρχου Ιεροσολύμων Παραλειπόμενα εκ της ιστορίας περί των εν Ιερουσαλύμοις πατριαρχουσάντων (Cod. 11 S. Crucis), οργ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως Α., Αναλέκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας ή Συλλογή ανεκδότων και σπανίων ελληνικών συγγραφών περί των κατά την εώαν Ορθοδόξων Εκκλησιών και μάλιστα της των Παλαιστινών, τ. Α΄, Πετρούπολις 1891, s. 275 - 278.
- Ειδήσεις, Ορθόδοξοι Πολωνίας, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 41 (1921) 143 a.
- Εκκλησία Πολωνίας, „Πάνταινος” 20 (1928) 84 - 85.
- Εκκλησία, „Απογευματινή”, (Κωνσταντινούπολη): 8.9.1925, s. 2α-β; 18.9.1925, s. 2α; 20.9.1925, s. 2α; 29.9.1925, s. 2α; 4.10.1925, s. 2α.
- Εκκλησιαστικά χρονικά, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 42 (1922) 419 a, 43(1923)80β.
- Εκκλησιαστικά Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Ορθοδοξία” 1 (1926) 15-16; 2 (1927) 45-48, 100; 3 (1928) 404; 4 (1929) 228, 484, 532-534; 5 (1930) 163-167, 272, 620; 6 (1931) 29-47, 50, 150-153; 9 (1934) 503; 14 (1939) 31, 91-93.
- Εν Κων/πολει, „Νεολόγος” (Κωνσταντινούπολη), nr 15, 2.5.1921, s. 2 β.
- Η υπό του Οικουμενικού Πατριαρχείου κυρώσις της εκλογής του Ορθοδόξου Μητροπολίτου Βαρσοβίας και πάσης Πολωνίας Κυρίου Διονυσίου, „Εκκλησιαστική Αλήθεια” 17 (1923) 137-138.
- Ιερά Σύνοδος, „Το Φως” (Κωνσταντινούπολη) 11.1.1925, s. 2δ; 14.1.1925, s. 2ε; 9.2.1925, s. 3α; 5.7.1925, s. 3β; 8.9.1925, s. 3β.
- Καλλίνικος Μητροπολίτης Κυζίκου, Το ζήτημα των Ρώσων Αρχιερέων, „Το Φως”, 11.6.1924, s. 3 β - γ.
- Καλλίνικος Μητροπολίτης Κυζίκου, Η Αυτοκέφαλος Εκκλησία Πολωνίας. Εισήγησις του Μητροπολίτου Κυζίκου Καλλινίκου περί του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας Πολωνίας, επί τη βάσει της οποίας ανεκηρύχθη αὐτὴ Αυτοκέφαλος, „Εκκλησία” 3 (1925) 5 - 6.
- Μελετίου Πηγά Πάπα και Πατριάρχου Αλεξανδρείας, Επιστολαί. Εκδιδόμεναι εκ του υπ’ αριθ. 296 Χειρογράφου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Αλεξανδρείας, υπό του Μητροπολίτου Αζώμης Μεθοδίου, ΕΦ 52 (1970) 217-236; 53 (1971) 174-181, 588-611; 54 (1972) 76-96, 350-384; 55 (1973) 555-576; 56 (1974) 195-237, 497-588; 57 (1975) 174-217, 591-639 [Έχουν εκδοθεί και ως αυτοτελές βιβλίο, Αθήναι 1976, που ανατυπώθηκε το 1998].
- Παπαδοπούλου - Κεραμέως Α., Αναλέκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας ή Συλλογή ανεκδότων και σπανίων ελληνικών συγγραφών περί των κατά την εώαν Ορθοδόξων Εκκλησιών και μάλιστα της των Παλαιστινών, τ. Α΄, Πετρούπολις 1891.
- Ράλλη Γ. Α. Πότλη Μ., Σύνταγμα των θείων και Ιερών Κανόνων των Αγίων και Πανευφύμων Αποστόλων, και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων, τ. Β΄, Αθηνήσιν, εκ της τυπογραφίας Γ. Χαρτοφυλακός 1852.
- Τζωρτζάτος Βαρνάβας Δ., (μητροπολίτης Κίτρους), Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Αυτοκεφάλου Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας μετά ιστορικής ανασκοπήσεως, Αθήναι 1975.

Φωτίου του σοφωτάτου και αγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Επιστολαί. Τω τα πάντα αγιωτάτω, ιερωτάτω αδελφώ και συλλειτουργώ, Νικολάω Πάπα της Πρεσβυτέρας Ρώμης, Φώτιος Επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης. Επιστολή Γ' / Θ', wyd. υπό Ιω. Ν. Βαλέττα, εν Λονδίνω 1864.

Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Εκκλησία” 1 (1923) 35α, 211α; 2 (1924) 159, 167; 3 (1925) 325-327; 4 (1926) 110α, 126-127, 250, 258-256; 5 (1927) 47-48.

Χρονικά. Εκκλησία Πολωνίας, „Πάνταινος” 16 (1924) 609, 733, 781; 19 (1927) 443; 20 (1928) 833-834; 22 (1930) 534, 632; 23 (1931) 93.

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею, СПб., 1853. т. 5: 1633-1699.

Архив Юго-Западной России, изданный Киевской Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, Киев 1872, cz. 1, t. 5.

Евгений (митрополит), Описание Киевософийскаго собора и киевской иерархии: С при-
свокуплением разных граммат и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов
константинопольской и киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия, Киев:
В типографии Киевопечерской Лавры, 1825.

Переписка Высокопреосвященнаго Митрополита Дионисия с Святейшими Патриархами:
Константинопольским и Вселенским Григорием VII и Московским и Всероссийским
Тихоном, „Воскресное Чтение” 28 (1924) 436-437.

Письмо Высокопреосвященнаго Дионисия на имя Святейшаго Патриарха Константина VI,
„Воскресное Чтение” 2 (1925) 4.

Письмо Св. Синода Православной Церкви в Польше к Патриарху Тихону (16.8.1924),
„Вестник Православной Митрополии в Польше” 35 (1924) 3.

Положение о внутреннем каноническом устройстве Святой Автокефальной Польской
Православной Церкви, принятое Св. Синодом 13 апреля, 5 июня и 1 декабря 1925 года,
„Воскресное Чтение” 36 (1926) 566-568.

Правое положение Святой Автокефальной Православной Церкви в Польше. Доклад I-му
Поместному Собору Православной Церкви в Польше, Варшава 1931.

Свод Законов Российской Империи повелением государя Императора Николая Первого
составленный, Санкт Петербург 1912.

Терновский С.А., Изследование о подчинении Киевской митрополии Московскому
патриархату, [w:] АЮЗР, Киев 1872.

Журнал Заседании Св. Синода, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4(1923)2;
10(1923)1-3; 11-12(1923)1; 14-15(1923)4-6; 19(1923)3-5; 12-15(1924)3; 37-38(1924)2-6; 39-
40(1924)4,5; 1(1925)1; 21-22(1925)1-3; 8(1925)2,3.

Periodyki

- „Chrześcijanin a Współczesność” 1985
„Częstochowskie Studia Teologiczne” 1983
„Dzieje Najnowsze” 1976
„Głos Sądownictwa” 1934
„ELPIS” 2003, 2010
„Euhemer – Przegląd Religioznawczy” 1980
„Kurier Warszawski” 1930
„Latopisy Akademii Supraskiej” 2013-2014
„Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej” 2013
„Przegląd Katolicki” 1939
„Przegląd Powszechny” 1921
„Przegląd Prawosławny” 1993
„Rocznik Teologiczny” 1985
„Rzeczypospolita” 1923
„Studia Warmińskie” 2009
„Tygodnik Podlaski” 1985
„Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1973, 1982, 1986
„Za Svobodu” 1922
- „Αρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου” 1957
„Απογευματινή” (Κωνσταντινούπολη) 1925
„Εκκλησία” 1923-1928
„Εκκλησία καὶ Θεολογία” 1983
„Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια” 1921-1923
„Εκκλησιαστικὸς Φάρος” 1970-1975
„Ελληνικὴ Κοινωνία” 1983
„Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ” 1991
„Θεολογία” 1935
„Κληρονομία” 1988
„Νέα Σιών” 1904, 1906-1907, 1940
„Νεολόγος” (Κωνσταντινούπολη) 1921
„Ορθοδοξία” 1926-1931, 1934, 1938-1939
„Πάνταινος” 1924, 1927-1928, 1930-1931
„Πρακτικὰ τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν” 1937, 1943
„Σκρίγ. Εφημερίς πολιτικὴ καὶ τῶν ἐιδήσεων” 1927
„Το Φως” 1924

„Вестник Православной Митрополии в Польше” 1923-1926.
„Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви” 2010
„Воскресное Чтение” 1924-1929
„Душеполезное Чтение” 1878
„Журнал Московской Патриархии” 1948

Publikacje

Abraham W., *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i Kościół*, [w:] *Nasza Konstytucja*, Kraków 1922, s. 112 - 134.

Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1926-1939*, Warszawa 1977.

Andrejuk J., *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w okresie międzywojennym*, „Kalendarz Prawosławny 1985”, s. 138-152.

Baranowski W., *Rozmowy z Piłsudskim 1916-1931*, Warszawa 1938.

Bartoszewicz H., *Misja Romana Knolla w Ankarze 1924-1925*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 36 (2001) 109-126.

Bendza M., *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce*, „ELPIS”, R. V (XVII), z. 7-8, 2003, s. 115-143.

Bendza M., *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*, Białystok 2006.

Bendza M., *Inkorporacja metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego* [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik: *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*. Białystok 2006, s. 65-114.

Bendza M., *Tendencje unijne względem Cerkwi Prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674-1686*, Warszawa 1987.

Bobrowski K., *Szkie z dziejów prasy Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1939*, „Chrześcijanin a Współczesność” 2 (1985) 36-48.

Borkowski A., *Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele prawosławnym w Polsce*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, t. 4, *Kalendarz w życiu Cerkwi i wspólnoty*, red. M. Kuczyńska, U. Pawluczuk, Białystok 2013, s. 77-90.

Borkowski A., *Wysłannicy patriarchy konstantynopolańskiego na soborach w Rzeczypospolitej w XVI wieku* „Latopisy Akademii Supraskiej”, t.5. *Synody Cerkwi prawosławnej w I Rzeczypospolitej*, red. M. Kuczyńska, U. Pawluczuk, Białystok 2014, s. 103-120.

Chodynicki K., *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita polska. Zarys historyczny 1370-1632*, Warszawa 1934.

Dembicki S., *Sytuacja prawna Autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce*, „Głos Sądowictwa” 5 (1934) 36-41.

Dudra S., *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876-1960*, Warszawa 2010.

Gonis D., *Sytuacja patriarchatu Konstantynopola w latach 1918-1924*, [w:] red. A. Mironowicz,

- U. Pawluczuk, P. Chomik, *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2006, s. 115-121.
- Iwaszko J., Bendza M., *Dzieje Autokefalii Kościoła Prawosławnego w Polsce*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2 (1973) 67-84.
- Jurkiewicz J., *Watykan a Polska w okresie międzywojennym 1918-39*, Warszawa 1960.
- Kałużny T., *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny*, Kraków 2008.
- Kempfi A., *Władysław Dionizy*, „Tygodnik Podlaski” 50 (1985) 8-10.
- Kiryłowicz S., *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918-1939*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1 - 2(1986) 38 - 129.
- Kołbuk W., *Prawosławie w Rzeczypospolitej w przededniu rozbiorów (poł. XVIII w.)*, [w:] *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI-XX w.)*, Warszawa 1997, s. 168-175.
- Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa-Poznań 1988.
- Kronika, „Za Svobodu” (Warszawa), 17.6.1922, s. 3.
- Kumaniecki K. W., *Administracja wyznaniowa*, [w:] K. W. Kumaniecki, B. Wasiutyński, J. Panejko, *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1929, s. 146 – 287.
- Kumaniecki K., Krzyżanowski A., *Statystyka Polski*, Kraków 1915.
- Langrod J. S., *O autokefalii prawosławnej w Polsce. Studium z zakresu polskiej polityki administracji wyznaniowej*, Warszawa 1931.
- Lenczewski M., Ks. *Metropolita Dionizy*, „Rocznik Teologiczny” R. 27, z. 1, 1985, s. 103-182.
- Landau L., *Παντοκρισμός, Αθήνα* 1985.
- Likowski E., *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie za przyczyny jego upadku*, t. 2, Warszawa 1906.
- Łotocki A., *Autokefalia. Zasady autokefalii*, Warszawa 1932.
- Maszkiewicz M., *Mistyka i rewolucja. Aleksandr Wwiedeński i jego koncepcja roli cerkwi w państwie komunistycznym*, Kraków 1995.
- Mironowicz A., *Metropolia kijowska w strukturze patriarchatu kijowskiego (988-1685)*, [w:] red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik: *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, Białystok 2006, s. 23-63.
- Mironowicz A., *Kościół Prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*, Białystok 2001.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.
- Mironowicz A., *Sylwester Kossow, biskup białoruski, metropolita kijowski*, Białystok 1999.
- Motyka G., *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006.
- Opęchowski A., *Sylwetka metropolity Dionizego*, „Przegląd Katolicki” nr 5, 29 stycznia 1939 r., s. 72.
- Pańkowski J., *Aktualny stan przygotowań do Soboru Panprawosławnego*, „Elpis. Czasopismo teolo-

- giczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku” 2010, R. XII (XXII), z. 21-22 (34-35), s. 163-175.
- Papierzyńska-Turek M., *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918-1927. Sytuacja prawna i konflikty wewnętrzne*, „Dzieje Najnowsze” R. 8 z. 3 (1976) 15-32.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989.
- Papierzyńska-Turek M., *Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918-1939*, „Euhemer – Przegląd Religioznawczy” 1-3 (1980) 55.
- Pawluczuk U., *Życie monastyczne w II Rzeczypospolitej*, Białystok 2007.
- Pelica G. J., *Kościół prawosławny w województwie lubelskim (1918-1939)*, Lublin 2007.
- Piekarski S., *Wyznania religijne w Polsce*, Warszawa 1927.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1982.
- Piotrowicz W., *Wschodnie zagadnienie wyznaniowe*, Warszawa 1939.
- Piotrowicz W., *Z zagadnień wyznaniowych w Polsce*, t. 2, Wilno 1929.
- Płoński R., *Tomosy z 1924 i 1948 roku nadające status autokefaliczny Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu: ich wydzźwięk historyczno-kanoniczny*, „Studia Warmińskie” XLVI (2009) 153-171.
- Przekop E., *Autonomia i autokefalia w praktyce i teorii starożytnych Kościołów orientalnych*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 11 (1983) 179-193.
- Runciman S., *Wielki Kościół w niewoli*, Warszawa 1973.
- Sakowicz E., *Kościół prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego*, Warszawa 1935.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937.
- Siemaszko E., Siemaszko W., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. I, Warszawa 2000.
- Sokołowski J., *Autokefaliczne Kościoły prawosławne*, „Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej” t. I z. 7 (2013) 255-272.
- Srokowski K., *Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich*, Kraków 1924.
- Suchenek-Sucheci H., *Państwo a Cerkiew prawosławna w Polsce i w państwach ościennych*, Warszawa 1929.
- Sujkowski A., *Polska niepodległa*, Warszawa 1926.
- Szulc S., *Ludność Polski według wyznań*, „Kurier Warszawski”, 12.9.1930, s. 4.
- Tillyrides A., *Meletios Metaxakis (1871-1935)*, „Εκκλησία και Θεολογία” 4 (1983) 823-825.
- Urban J., *Autokefalia prawosławnej cerkwi w Polsce w świetle historii*, „Przegląd Powszechny” 1921, t. 151-152.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996.
- Wasilewski L., *Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu*, Warszawa - Kraków 1929.
- Woronicz T., *Zagadnienie autokefalii Cerkwi Prawosławnej w Polsce*, Wilno 1923.

- Wróblewski T., *Mowa w obronie Pawła Łatyszenki (archimandryty Smaragda), wypowiedziana w sądzie okręgowym warszawskim 27 IX 1924 r.*, Wilno 1924.
- Wyczawski H. E., *Cerkiew prawosławna*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, 1918-1945, Poznań-Warszawa 1979, s. 87-92.
- Wyczawski H. E., *Cerkiew prawosławna w Polsce w latach 1918-1939*, [w:] *Kościół w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 83-125.
- Znosko A., *Pamiętajcie o swych nauczycielach*, „Przegląd Prawosławny” 1 (1993) 11-12.
- Zyzykin M., *Autokefalia i zasady jej zastosowania*, Warszawa 1931.
- Żarnowski J., *Spółceństwo Drugiej Rzeczypospolitej, 1918-1939*, Warszawa 1973.
- Żeleźniakowicz W., *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym (1918-1939)*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 3 - 4 (1982) 5 - 28.
- Αγγελόπουλος Α., *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (Εικοστός αιώνας)*, wyd. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998.
- Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., *Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*, t. 15: *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1978, s. 98-103.
- Αναστασίου Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β', Θεσσαλονίκη.
- Αντωνιάδου Μ., *Ο „πρόσφυγες” πατριάρχης επιστρέφει στο Φανάρι*, „Το βήμα” 8.9.2015, s. 8.
- Βεργόπουλος Κ., *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1978.
- Βερέμης Θ., *Κράτος και έθνος στην Ελλάδα, 1821-1921. Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, „Ελληνική Κοινωνία” 1 (1983) 97-106.
- Βιτάλης Α. Φ., *Κυκλαδίται Οικουμενικοί Πατριάρχαι από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και εξής*, Αθήνα 1961.
- Γεννάδιος μητροπολίτης Ηλιουπόλεως, *Το Αυτοκέφαλον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, „Ορθοδοξία” 5 (1930) 289-295.
- Γιαννουλόπουλος Ι., *Η επανάσταση του 1922. Η δίκη των έξι και η συνθήκη της Λωζάνης*, t. 15: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1978, s. 253-255.
- Δούκα Ε. Α., *Ο οικουμενικός πατριάρχης Γρηγόριος Ζ' ο Ζερβουδάκης και η εποχή του (1850-1924)*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Ζήσης Θ., *Η Ουνία ως πρόβλημα του διαλόγου Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών*, „Κληρονομία” 20 (1988) 111 - 121.
- Ζήσης Θ., *Ουνία. Η καταδίκη και η αθώωση*, wyd. Βρυνένιος, Θεσσαλονίκη 2002.
- Καραγεωργούδης Ε., *Ο Μελέτιος Μεταξάκης ως μητροπολίτης Αθηνών*, wyd. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2008.
- Καραμαζίν Ν., *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Ρωσίας*, εξελληνισθείσα εκ του γαλλικού, παραβληθέντος προς το Ρώσικον πρωτότυπον, υπό Κωνσταντίνου Σ. Κροκίδα, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείας, τ. Β', Αθήνησι 1856.

- Καρυκόπουλος Χ., *Το διεθνές καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Αθήνα 1979.
- Κονιδάρης Γ., *Η θέσις της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου έναντι του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον Θ' και τον Γ' αιώνα*, „Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών” 18 (1943) 135-146.
- Κονιδάρης Γ., *Η θέσις της Εκκλησίας Βουλγαρίας έναντι του Οικουμενικού Θρόνου επί Τσιμισκή*, „Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών” 18 (1943) 306-313.
- Κονιδάρης Γ., *Περί τον τίτλον του „Αρχιεπισκόπου”*, Αθήναι 1963-4.
- Κωτσοπούλος Κ., *Η Ουνία στην ελληνική θεολογική βιβλιογραφία*, wyd. «Βρυέννιος», Θεσσαλονίκη 1993.
- Λεονταρίτης Γ., *Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας σε διωγμό*, τ. 15: *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1978, s. 18-20.
- Μάξιμος, μητροπολίτης Σαρδένων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Μαύρη βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία ελληνισμού, (1914-1918), Εν Κωνπόλει, εκ του πατριαρχικού τυπογραφείου, 1919.
- Μαυρόπουλος Δ., *Πατριαρχικά Σελίδες. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον από 1878-1949*, εν Αθήναις 1968.
- Μεθόδιος (Αρχιεπ. Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας), *Σύστασις της Ορθοδόξου Εκκλησίας Πολωνίας και το αυτοκέφαλον αυτής*, [w:] *Θεολογικά και Ιστορικά Μελέται*, τ. Β', Αθήνα 1983, s. 148 - 168.
- Μεταλληνός Γ., *Ουνία. Πρόσωπο και προσωπεία*, wyd. Αποστολικής Διακονίας, Αθήναι 1992.
- Μία συνέντευξις με τον αφοικισμένον χθές ιεράρχην. Το ζήτημα του Παναγιού Τάφου και το ημερολόγιον. *Εις την Πολωνίαν ο λαός εξηγέρθη κατά του νέου ημερολογίου και η Ορθοδόξος Εκκλησία επανέφερε εν ισχύ το παλαιόν. Αι Εντυπώσεις του μητροπολίτου από το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, „Σκρίγ. Εφημερίς πολιτική και των ειδήσεων”, 13.IV.1927, nr. 8520, s. 1a-d.
- Μπιλάλη Σ., *Η παπική Ουνία*, Αθήναι 1974.
- Νανάκης Α., *Οι χηρεία του οικουμενικού θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη 1918-1922*, „Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ” 1 (1991) załącznik nr 5, s. 17-163.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Η εν Ρωσσία υπέρ της Ορθοδοξίας ενέργεια του πατριάρχου Ιεροσολύμων Θεοφάνους*, „Νέα Σιών” 1 (1904) 322 - 351.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι Ουνίται και η Ουνία των*, „Εκκλησία” 6 (1928) 339 - 342.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Οι πατριάρχαι Ιεροσολύμων ως πνευματικοί χειραγωγοί της Ρωσίας κατά τον ΙΖ' αιώνα*, „Νέα Σιών” 3 (1906) 341 - 363, 449 - 470, 579 - 601; 4 (1906) 2 - 31, 177 - 196, 314 - 329, 413 - 428, 481 - 497; 5 (1907) 3 - 37.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Ο τίτλος του Αρχιεπισκόπου*, „Θεολογία” 13 (1935) 289-295.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Φύσις και χαρακτήρ της Ουνίας*, „Πάνταϊνος” 20 (1928) 692 - 696, 728 - 732, 743 - 747, 758 - 760, 776 - 779.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Περί της πρώτης αρχής της επεμβάσεως των Ρώσων εις τα ζητήματα της Ανατολής*, „Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών” 12 (1937) 156 - 167.

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Συμπληρωματικά εις τας σχέσεις των πατριαρχών Ιεροσολύμων προς τους Ρώσους κατά τον ΙΖ' αιώνα*, „Νέα Σιών” 35 (1940) 113 - 127.

Προβατάκης Θ., *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης*, Αθήνα 1988.

Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1983.

Σκαλιέρης Γ., *Η εκλογή πατριάρχου κατά το εκκλησιαστικόν πολίτευμα του οικουμενικού θρόνου*, εν Αθήναις 1922.

Σταυρίδης Β. Θ., *Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1453-σήμερον)*, Θεσσαλονίκη 1987.

Σταυρίδης Β. Θ., *Οι οικουμενικοί πατριάρχαι, 1860-σήμερον*, Θεσσαλονίκη 1977.

Σταυρίδης Β. Θ., *Ο συνοδικός θεσμός εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, Θεσσαλονίκη 1986.

Στεφανίδου Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήναι 1960.

Ταρνανίδης Ι. Χ., *Θεωρία και πράξη στην ιστορική εξέλιξη του αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών*, Θεσσαλονίκη 2006.

Τρωιάνος Σ., *Οργάνωση των Εκκλησιών και διεθνείς σχέσεις*, Αθήνα - Κομοτηνή 1983.

Τρωιάνος Σ., *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, wyd. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1984.

Τσουκαλά Κ., *Η ελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1981.

Φειδάς Β., *Προϋποθέσεις διαμορφώσεως του θεσμού της Πενταρχίας των Πατριαρχείων*, Αθήναι 1969.

Φειδάς Β., *Ιστορικοκανονικά προβλήματα περί την λειτουργίαν του θεσμού της Πενταρχίας των Πατριαρχών*, Αθήναι 1970.

Φειδάς Β., *Το «αυτοκέφαλον» και το «αυτόνομον» εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, εν Ιεροσολύμοις 1979.

Φειδάς Β., *Το σύγχρονο πρόβλημα της Ουνίας*, Αθήναι 1991.

Φειδάς Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσσίας (988 - 1988)*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 1997³.

Φειδάς Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β', Αθήναι 2002.

Φιτζεπαλντ Θωμάς, *Οι σχέσεις μεταξύ ελληνικής ορθοδόξου Αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής και της εκτός Ρωσσίας Ορθοδόξου Εκκλησίας στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη χρονική περίοδο 1921-1971*, Θεσσαλονίκη 1984.

Φλωρόφσκυ Γ., *Σταθμοί της Ρωσικής Θεολογίας*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986.

Φούγια Μ., *Σύστασις της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Πολωνίας και το αυτοκέφαλον αυτής*, „Αρχείον Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου” 12 (1957) 39 - 47.

Φυτράκης Α., *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης*, εν Αθήναις 1973.

Φωτιάδης Ε., *Η Ορθοδοξία εν Πολωνία*, „Ορθοδοξία” 13 (1938) 141 - 148.

Ψυρούκης Ν., *Η μικρασιατική καταστροφή*, Αθήνα 1975.

Автокефалия Православной Церкви в Польше, „Воскресное Чтение” 1 (1924) 667 - 668.

Автономия и автокефалия, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3 - 4 (1923) 4 - 8.

Александр (епископ), *Высокопреосвященнейший Георгий (Ярошевский), Митрополит Вар-*

- шавский и всей православной церкви в Польше (биографический очерк), „Вестник Православной Митрополии в Польше” 7 - 8 (1923) 9 – 12.
- Алексий (Громадский), *К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе ее Блаженнейшего Митрополита Дионисия, 1923-1933*, Варшава 1937.
- Алексий (Громадский), *О каноничности „Положения о внутреннем устройстве Православной Церкви в Польше”*, „Воскресное Чтение” 7 (1927) 90-94.
- Алексий (Громадский), *Посещение Его Блаженством Блаженнейшим Митрополитом Дионисием Святых Православных Автокефальных Восточных Церквей*, Варшава: Синодальная типография, 1928.
- Антонович В. Б., *Монографии по истории Западной и Юго-Западной России*, Киев 1885.
- Боровой В., *Польское государство и Православная Церковь в межвоенном периоде на фоне межрелигиозных отношений*, [w:] red. J. Bardacha i T. Chynczewskiej-Hennel, *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce w (XI – XX)*, Warszawa 1997, s. 319 - 334.
- Гр., *Вселенский Константинопольский Патриарх и Российская Православная Церковь*, „Воскресное Чтение” 21 (1924) 329-331.
- Каптерев Н., *Сношения иерусалимских патриархов с русским правительством с половины XVI до конца XVIII столетия*, СПб. 1895.
- Каптерев Н., *Характер отношений России к православному Востоку в XVI и XVII столетиях*, Москва 1884.
- Карташев А.В. *Очерки по истории Русской Церкви*, т. 2, Москва 1997.
- Кострюков А., *Русская Зарубежная Церковь и автокефалия Польской Церкви*, „Вестник ПСТГУ. II: История. История Русской Православной Церкви”, 2010, Вып. 4 (37), s. 17–27.
- Кострюков А. А., *Русская Зарубежная Церковь в первой половине 1920-х гг.*, Москва: ПСТГУ, 2007.
- Купранец’ О. Ф., *Православна Церква в міжвоєнний Польщі 1918-1939*, Рым 1974.
- Лавров В. М., Лобанов В. В., Лобанова И. В., Мазырин А. В., *Иерархия Русской Православной Церкви, патриаршество и государство в революционную эпоху*, Москва 2008.
- Макарий (Булгаков), Митрополит Московский и Коломенский, *История Русской Церкви*, Москва 1994-1996.
- Манченко Н., *Досифей Патриарх Иерусалимский и его эпоха*, „Душеполезное Чтение” 5 (1878) 15-42.
- Николаев К. Н., *Волынский Епархиальный Сезд в Почаеве*, „Воскресное Чтение” 1 (1924) 452-454.
- Николаев К. Н., *Правовое положение Православной Церкви в Польше и ее имущественные права с точки зрения административной практики*, Warszawa 1929.
- Около автокефалии Польской Православной Церкви, „Воскресное Чтение” 6 (1929) 6 – 12.
- Острогорски Г., *Византијски систем хијерархије држава*, [w:] *О веровањима и схватањима Византинаца*, Београд 1970, s. 238–262.

- Печать о торжестве объявления автокефалии*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 554-559.
- Провозглашение Автокефалии*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 642-643.
- Рункевич С., *История Минской Архиепископии (1793 - 1832)*, С. - Петербург 1893.
- Свитич А., *Православная Церковь в Польше и ее автокефалия*, [w:] *Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии (1917-1950)*, Сб.- М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997, s. 87-281.
- Терновский С., *Изследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату*, [w:] *Архив Юго-Западной России*, cz. 1, t. 5, Киев 1872.
- Титов Ф.И., *Руская православная Церковь в польско-литовском государстве в XVII-XVIII веках*, t. 2: *Киевская митрополия – ерархия в XVII-XVIII веках (1886-1797)*, Киев 1905.
- Торжественное объявление Патриаршего Томоса об Автокефалии Православной Церкви в Польше*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 644-653.
- Троицкий С., *О церковной автокефалии*, „Журнал Московской Патриархии” 7 (1948) 33-54.
- Убийство Высокопреосвященного Митрополита Георгия*, „Вестник Православной Митрополии в Польше” 3-4 (1923) 13.
- Цыпин В. А., *Церковное право*, Москва 1996.
- Ю. Р-ий, *Насилие турецких властей над Вселенским Патриархом*, „Воскресное Чтение” 2 (1925) 118.
- Яковенко С. Г., *Западнорусская Церковь в последней трети XVII в.*, [w:] Макарий (Булгаков), *митр. История Русской Церкви*, t. VII, Москва 1996, s. 532 - 543.

Indeks osobowy

A

- Agathangelos, metropolita Chalcedonu 184
Agathangelos, metropolita Wysp Książęcych 170
Aleksander, biskup Trachii 138
Aleksander (Inoziemcew), biskup 25, 34, 35,
38, 45, 63, 127, 129, 138
Aleksander, arcybiskup północno i południo-
wo-amerykański 80
Aleksiejewicz N. 93, 94, 95
Aleksiejew N. 89, 100, 161, 162
Aleksy (Gromadzki), biskup 25, 45, 105, 167,
175, 179
Ambroży, metropolita Neo-Cezarei 73, 81,
170, 184
Anastazy, arcybiskup Kiszyniowa 80
Andrejuk A. 36
Antoni (Marcentko), biskup 45
Antoni, metropolita charkowski 38, 133, 147
Antoni, metropolita kijowski 161

B

- Balsamon T. 13
Baranowski W. 71, 72, 73, 151
Bardach J. 36
Barlaam Jasiński 91, 92
Bartoszewicz H. 110
Bazyli III, metropolita Nicei, patriarcha eku-
meniczny 67, 111, 125, 126, 128, 133, 134,

136, 137, 138, 139, 147, 169, 184, 185, 186

Bendza M. 24, 28, 30, 36, 89, 90, 91, 92

Borkowski A. 85, 88

Borys, car bułgarski 9

C

- Chomik P. 56, 89, 91
Chryzostom Papadopoulos, arcybiskup Aten
81, 82, 93, 134, 135
Chynczewska-Hennel T. 36
Cyryl, arcybiskup cypryjski 79
Cyryl, metropolita Rodopolis 170, 184
Czernaia Sz. 39

D

- Damian, patriarcha jerozolimski 79, 83
Dimitresku 131
Dionizy IV, patriarcha Konstantynopola 89,
95, 97, 98, 99, 100, 161, 162
Dionizy, metropolita kijowski 161
Dionizy, Metropolita Warszawski i całej Polski
23, 24, 27, 29, 35, 40, 44, 46, 47, 49, 61, 62,
63, 71, 72, 73, 77, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 108,
110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 145, 147,
151, 152, 153, 154, 171, 173, 174, 182, 184,
185, 186

Doroteusz, metropolita 65
Dosyteusz, patriarcha jerozolimski 89, 90, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 145, 161
Dymitr, patriarcha serbski 81, 134, 135
Dzieduszycki J. 114

E

Elewteriusz, biskup 23, 24, 31, 33, 35, 37, 38,
39, 41, 42, 43, 45, 63
Eugeniusz, metropolita Syliwrii 170, 184
Eulogiusz, biskup 23, 24
Eustachiusz, biskup Biretu 12

F

Fidas V. 18
Filality 68
Filipowicz T. 29
Focjusz, patriarcha, św. 13, 14, 26, 90, 106, 108,
163, 168
Focjusz II, patriarcha ekumeniczny 139
Focjusz, metropolita Derkos 184
Focjusz, metropolita Filadelfii 170
Focjusz, metropolita Tyru 12, 13
Focjusz, patriarcha aleksandryjski 79, 83

G

Gedeon, biskup łucki 92
Gedeon Czetwertyński, metropolita kijowski
89, 92, 93, 99, 110, 161
Genadiusz, metropolita Heliopolu i Thiron 184
German, metropolita 69
Gołubiński J. 129
Gonis D. 18, 56
Grabski S. 130, 131
Grabski W. 128, 129, 130
Grzegorz Camblak, metropolita kijowski 88,
160

Grzegorz, patriarcha antiocheński 79, 83
Grzegorz VII (Zerwudakis), patriarcha eku-
meniczny 76, 77, 78, 81, 82, 84, 85, 87, 107,
109, 111, 114, 145, 146, 167, 169, 172, 176
Guntel M. 125

H

Hempl W. 74, 75
Herman, metropolita Sard i Pizydii 114, 116,
125, 127, 129, 131, 133, 139, 170, 184
Herman V, patriarcha ekumeniczny 65, 76
Hilarion (Vasdekas), archimandryta 138
Hiob, metropolita kijowski 88, 161

I

Iwaszko J. 36

J

Jakub, metropolita Imbru i Tenedu 184
Jakub, patriarcha konstantynopolitański 94, 95
Jan Chryzostom, św. 139
Jan III Sobieski, król polski 92
Jan, św. 95
Jan XIII Glikis, patriarcha 13
Jeremiasz II Tranos, patriarcha Konstanty-
nopolu 88, 160
Jerzy I, książę halicki 91
Jerzy (Jaroszewski), metropolita 24, 27, 29, 30,
31, 33, 34, 35, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 61,
62, 63, 68, 72, 120, 142, 143, 152, 155
Joachim III, patriarcha ekumeniczny 59, 116
Joachim, metropolita Chalcedonu 114, 127,
129, 131, 133, 170
Joachim, patriarcha moskiewski 90, 91, 92, 97,
99, 145, 161
Jodko-Narkiewicz W. 27, 59, 60
Józef, metropolita kijowski 161

K

Kalinnikos, metropolita Kyzyki 87, 90, 100,
109, 133, 145, 156, 163, 169, 176, 184

Kałużny T. 11, 103, 104

Kartaszow A. 99

Kazimierz Wielki, król polski 132

Kemal Atatürk 55, 73, 76

Kempfi A. 46

Kiryłowicz S. 45, 108, 167

Knoll R. 108, 109, 110, 171, 172

Konstantinidis S. 67, 114, 127, 131, 133

Konstanty I Glücksburg 54

Konstanty, metropolita Derkos 170

Konstanty VI, patriarcha ekumeniczny 111,
112, 113, 114, 115, 118, 146, 177, 181

Kuczyńska M. 85, 88

Kumaniecki K. 42, 85

L

Landau L. 54

Langrod J. S. 25, 29, 31, 32, 34, 37, 38, 43, 45,
108, 115, 167, 179

Lenczewski M. 46

Leon VI Mądry, cesarz bizantyński 88, 160

Lisica J. 93

Ł

Łazarz (Baranowicz), arcybiskup czernigowski 91

M

Makary, metropolita moskiewski 100

Maksym, metropolita Sardyki 11

Manikas K. 18

Mansi J. Dom. 13, 14

Marcjan, cesarz 13

Maszkiewicz M. 80

Melecjusz IV, patriarcha ekumeniczny, patriar-

cha aleksandryjski 46, 65, 66, 67, 68, 70,
71, 72, 73, 74, 77, 91, 135, 144, 145, 152,
153, 155

Metallinos G. 18

Michał Rogoza, metropolita kijowski 160

Mikołaj I, papież 13, 106, 143

Mikołaj, metropolita Cezarei 70, 73

Mikołaj, św. 27

Milas N. 15

Mironowicz A. 18, 26, 28, 56, 89, 90, 91,
92

Miron, patriarcha Rumunii 134

Motyka G. 26

N

Nektariusz, metropolita Bukowiny i Chotynia 131

Nikodem, metropolita Brussy 170, 184

Nikon, patriarcha moskiewski 161

O

Onesyfór 160

Opęchowski A. 24

P

Pantelejmon (Rózanowski), biskup 24, 27, 29,
31, 34, 37, 38, 61, 62

Pańkowski J. 103

Papazian 67

Papierzyńska-Turek M. 22, 23, 24, 26, 28, 32,
34, 36, 59, 64, 69, 70, 130

Parfeniusz IV, patriarcha
konstantynopolański 93

Pawluczuk U. 56, 85, 88, 89, 91

Piekarski S. 31, 35

Piętka M. 35

Piśsudski J., Marszałek 61, 72, 73

Piotr Mohyla, metropolita kijowski 88, 161

Piotrowicz W. 30, 37, 120

Plasteras 66

Płóński R., ks. 167

Ponikowski A. 35

R

Rataj M. 27, 29, 60, 61, 62

Rybiński 66, 67

S

Samojłowicz I. 92

Sawa, metropolita Warszawski i całej Polski 18

Serafin, arcybiskup 22, 23, 30, 58, 143

Sergiusz (Korolow), biskup 24, 31, 34, 38, 45

Sergiusz, metropolita niżegorodskij 119, 120,
121, 122, 123, 146, 147

Siemaszko E. 26

Siemaszko W. 26

Smaragd (Łatyszenko), archimandryta 45

Sokołowski J. 11, 104

Srokowski K. 30, 31, 37, 122

Stefan, egzarcha Bułgarii 134

Strzębosz J. 116, 136

Suchenek-Sucheki H. 110

Sylwester Kossow, metropolita kijowski 88, 89,
90, 132, 161

Symeon, car bułgarski 9

T

Teodozjusz II, cesarz 12

Teodozjusz (Teodozjew), biskup 25

Teofan, arcybiskup 40, 47

Teofanes, patriarcha Jerozolimy 88, 160

Tichon, patriarcha moskiewski 25, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 45, 46, 47,
48, 49, 62, 67, 71, 72, 78, 117, 119, 120, 122,
137, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 152

Tichon, św. 27

Tillyrides A. 65

Tomasz, metropolita Eneonu 170

Tomasz, metropolita Wysp Książęcych 184

Troicki S. 15

Tymoteusz, archimandryta 131

U

Urban K. 30

W

Walentynian, cesarz 13

Wenizelos E. 54, 55, 66, 67

Włodzimierz (Tichonicki), biskup 23, 24, 25,
31, 33, 37, 38, 41, 42, 43, 45

Woronicz T. 23, 59

Wwiedeński A. 80

Wyczawski H. E. 26

Z

Zefiris Z. 100

Znosko A. 12, 15

Zonaras 10

Zygmunt, król Polski 160

Zyzykin M. 33, 36, 64, 72, 77, 85, 119, 151

Ż

Żeleźniakowicz S. 24, 34

A

Αγαπίου 105

Αγγελόπουλος A. 56

Ακανθόπουλος Π. 87, 104, 105, 106, 108

Αλλαμανή E. 54

Αντωνιάδου M. 112

B

Βεργόπουλος Κ. 66

Βερέμης Θ. 66

Βιτάλης Α. Φ. 79, 80, 81, 82

Γ

Γεννάδιος 9

Γιαννουλόπουλος Ι. 66

Γρηγόριος Ζ΄, πατριάρχης 77, 82

Δ

Διονυσίου 40, 46, 47, 69, 72

Δοσιθέου Νοταρά 93, 94, 95

Δούκα Ε. Α. 77

Κ

Καλλίνικος, Μητροπολίτης Κυζίκου 34, 87

Καραγεωργούδης Ε. 65

Καρυκόπουλος Χ. 73

Κονιδάρης Γ. 9, 10

Λ

Λεονταρίτης Γ. 54

Μ

Μάξιμος, μητροπολίτης Σαρδέων 11, 15

Μαυρόπουλος Δ. 65, 81

Μεθόδιος, Μητροπολίτης Αζώμης 91, 104

Μελέτιος Μεταξάκης, πατριάρχης 65, 72

Ν

Νανάκης Α. 65

Νικόδημου 105

Νικολάω Πάπα 13

Π

Παναγιωτοπούλου Κ. 54

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος 9, 93, 94, 96, 98,
100

Παπαδοπούλου – Κεραμέως Α. 93

Πότλη Μ. 10, 12, 13, 71, 105

Ρ

Ράλλη Γ. Α. 10, 13, 15, 71, 105

Σ

Σκαλιέρης Γ. 65

Σταυρίδης Β. Θ. 59, 65, 74

Τ

Ταρνανίδης Ι. Χ. 10, 15

Τζωρτζάτος Βαρνάβας Δ. 107

Τρωιάνος Σ. 103, 104, 105, 106

Τσιμισκή 10

Τσουκαλά Κ. 54

Τύχωνος 40, 47

Φ

Φειδάς Β. 91, 104

Φιτζεπαλντ Θωμάς 80, 83

Φούγια Μ. 120, 121, 123

Φυτράκης Α. 65

Φωτιάδης Ε. 91

Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως
13, 26, 106

Ψ

Ψυρούκης Ν. 65

Α

Александр, епископ 43

Алексий (Громадский) 21, 30, 31, 36, 38, 44,

- 49, 57, 64, 70, 77, 85, 86, 105, 108, 111, 112,
115, 116, 123, 126, 129, 133, 136
- Б**
Боровой В. 60, 64
- Г**
Георгий (Ярошевский), митрополит
Варшавский и всей православной
церкви в Польше 43, 45
Григорий VII, Патриарх 77, 85
- Д**
Дионисий, митрополит 70, 85, 113
- Е**
Евгений, митрополит 93
- К**
Каптерев Н. 94, 96, 97, 99
Кострюков А. А. 28, 99, 119
- Л**
Лавров В. М. 28
Лобанова И. В. 28
Лобанов В. В. 28
- М**
Мазырин А. В. 28
Макарий (Булгаков), митрополит 90, 100
Манченко Н. 94, 97
- О**
Острогорски Г. 16
- Р**
Р-ий Ю. 113
- С**
Свитич А. 30, 45, 117
- Т**
Терновский С. А. 89, 90, 92, 93, 95, 100
Титов Ф. И. 90
Тихон, патриарх 64, 77, 85
Троицкий С. 11
- Ш**
Шкаровский М. В. 133
- Я**
Яковенко С. Г. 100

Wykaz ilustracji

1. Metropolita kijowsko-halicki Antoni z hierarchią i nowo wyświęconym biskupem krzemienieckim Dionizym, wikariuszem diecezji wołyńskiej	189
2. Jego Świątobliwość Tichon, Patriarcha Moskiewski i całej Rusi	189
3. Włodzimierz (Tichonicki), biskup grodzieńsko-białostocki	190
4. Jerzy, Metropolita Warszawski i całej Polski	190
5. Synod warszawski 13-14 czerwca 1922. Ostatnia strona uchwały z podpisami hierarchów	191
6. German V, patriarcha konstantynopoliński	192
7. Melecjusz IV Metaksakis, patriarcha konstantynopoliński	192
8. Metropolita Dionizy (Waledyński)	192
9. Pismo patriarchy konstantynopolińskiego Melecjusza z 13 marca 1923 roku do przedstawiciela rządu polskiego w Konstantynopolu Władysława Baranowskiego	193
10. Synod Cerkwi prawosławnej. Od prawej: bp grodzieński i nowogródzki Aleksy (Gromadzki), abp poleski Aleksander (Inoziemcew), metropolita Dionizy, abp wileński Teodozjusz (Fieodosjew), bp krzemieniecki Szymon	193
11. Pismo metropolity Dionizego z 18 listopada 1923 roku do patriarchy Tichona	194
12. Pismo Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego do ambasadora Polski w Turcji Romana Knolla z 13 listopada 1924 roku w sprawie uznania ustroju autokefalicznego Kościoła prawosławnego w Polsce	195
13. Podpisy Świętego Synodu patriarchatu ekumenicznego pod <i>Tomosem</i> o autokefalii	196
14. Konstanty VI, patriarcha konstantynopoliński	197
15. Bazylej III	197
16. Pamiątkowa fotografia uczestników ogłoszenia autokefalii Cerkwi prawosławnej w Polsce – 17 września 1925 roku, ogród metropolitalny	197
17. Pismo patriarchy Bazylego do przewodniczącego Rady Ministrów Władysława Grabskiego z 29 sierpnia 1925 roku w sprawie przybycia delegacji patriarchatu do Polski	198
18. Uroczystości w Bukareszcie 1 listopada 1925 roku. Od prawej: metropolita Antoni, patriarcha Miron i metropolita Dionizy	199
19. Uczestnicy uroczystości w Bukareszcie 1 listopada 1925 roku	199
20. Relacja metropolity Dionizego z uroczystości ingressu pierwszego patriarchy rumuńskiego z dnia 1 listopada 1925 roku, w których uczestniczyło 7 przedstawicieli Kościołów Autokefalicznych: Konstantynopola, Jerozolimy, Serbii, Rosji, Rumunii, Aten i Bułgarii	200

21. Patriarsza i synodalna uchwała z 7 kwietnia 1927 roku o przyznaniu Metropolice Warszawskiemu i całej Polski Dionizemu tytułu „Wielce Błogosławionego”	201
22. Pismo Ministerstwa WRiOP w sprawie przywiezienia Olejów Świętych (Mira) z patriarchatu ekumenicznego	202
23. Spotkanie w siedzibie patriarchy ekumenicznego w Konstantynopolu na Fanarze (1927)	203
24. Spotkanie z patriarchą ekumenicznym Bazylim III w Konstantynopolu na Fanarze (1927)	203
25. Metropolita Dionizy w Cerkwi patriarchalnej pw. św. Jerzego na Fanarze (1927)	204
26. Zographion Lyceum w Konstantynopolu (1927)	204
27. Spotkanie na św. Górze Athos (1927)	205
28. Spotkanie z arcybiskupem ateńskim Chryzostosem Papadopoulossem. U podnóża Akropolu – Ateny 1927 roku	205
29. Chryzostom Papadopoulos, arcybiskup ateński	206
30. Damian, patriarcha jerozolimski	206
31. Okładka periodyku „Воскресное Чтение” (13 января 1929 года) ze zdjęciem patriarchy antiocheńskiego Grzegorza	207
32. Dymitr, patriarcha serbski	207
33. Przed Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej w Sofii w Bułgarii	208
34. Przed siedzibą Synodu bułgarskiego w Sofii	208
35. Przed katedrą pw. Marii Magdaleny na Pradze po uroczystości wręczenia Orędzia Prezydenta RP Ignacego Mościckiego o zwołaniu Soboru prawosławnego w Polsce (Warszawa, 10 czerwca 1930). Pierwszy z prawej bp Trachii Aleksander Zotos	209
36. Aleksander Zotos, biskup Trachii	209
37. Archimandryta Hilarion Bazdekas	209
38. Strona greckiego periodyku polityczno-informacyjnego „Σκρίγ” (13 Απριλίου 1927)	210

Wykaz skrótów

AAN	Archiwum Akt Nowych
MWRiOP	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
KPRM	Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów
MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
ΑΟΠ	Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου
ΚΠΑ	Κώδικας Πατριαρχικής Αλληλογραφίας
KYE	Κώδικας Υπομνημάτων Εκλογής
PAM	Prawosławne Archiwum Metropolitalne w Warszawie
WAPL, UW; sygn.	Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki,
ΑΙΟΥΡ	Архив Юго-Западной России, изданный Киевской Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, Киев 1872, cz. 1, t. 5.